

85

u-64.

Միտքերը կարճած. -

1. Գ. Դ'անուսյո - Զրոհօնցա:
2. Ի. Եւեւեւաչէ - Մերապիակի կարգ:
3. Ս. Սիւրբաթա - Եւրօ Սաւա:
Կրօն:
4. Ա. Իւրիւրի - Թափաւոր:
5. Իրաւեւացի - Վրդաւոր:

Կովկասի Հայոց Հրատարակչական Ընկերություն

ՏՐՈՏ . 50 . Ե 1

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
№ 4 - 5

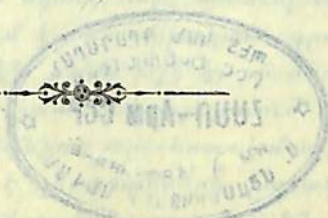
Ս. ԻՒՇԿԵՒԻՉ

Թ Ա Գ Ա Ի Ո Ր

Պիէս չորս արարուածով

Թարգմանեց

ՅՈՎ. Հ. ՅՈՎ. ՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Էլէկտրասպ. օր. Ն. Աղանեանցի, Պոլից. 7

1912

13 .02. 2013

7864

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՈՒԿԱԲԱԳ

6773-23

Կ. Հ. ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

Ստացայ յարգոյ Վարչութեանդ մայիս 9 թուակիր համար 248 գրութիւնը և ուղարկում եմ Իւշկէիզի «Թագաւոր» պիէսի թարգմանութիւնը, որի մասին կարևոր եմ համարում մի քանի խօսք ասել:

Քանի գնում, աւելի ու աւելի համոզուում եմ, որ մեր գրական լեզուն նոր-նոր է սկսում մշակուել. դեռ տանեակ տարիներ են հարկաւոր, որ մենք իրաւունք ունենանք ասելու, թէ գրական լեզու ունինք: Այս բանը մանաւանդ շօշափելի է դառնում այն ժամանակ, երբ մենք փորձում ենք մի զարգացած գրականութիւն ունեցող ազգի հեղինակի մտքերն ու զգացմունքները արտայայտել հայերէն. օտար լեզուի նրբութիւնները հասկացող և գրական-գեղարուեստական թարգմանութեան պահանջները գիտակցող հայ գրագէտը չի կարող չզգալ, թէ սրբան աղքատ է, սրբան խեղճ է մեր լեզուն: Եթէ անսածս ճշմարիտ է անհասարակ ամէն կարգի գրուածքների նկատմամբ, առաւել ևս այդ խեղճութիւնը զգացուում է թատերական գրուածքների թարգմանութեան մէջ. բանն այն է, որ մեր կենդանի խօսակցական լեզուն շատ է տարբերուում գրքերի լեզուից: Վերջինի մէջ այնքան արուեստականութիւն կայ, որ երբ մարդ լսում է դերասանների խօսակցութիւնը բեմի վրայ ամենասովորական, առօրեայ նիւթերի մասին, ակամայ մտածում է, որ նոյն մարդիկը նոյն նիւթերի մասին բոլորովին այլ լեզուով կը խօսէին կեանքի մէջ: Դեռ մի կողմն եմ թողնում այն հանգամանքը,

որ թարգմանական պիէսներում, շատ քիչ բացառութեամբ, հայերէնը չարաչար նահատակուում է այն պատճառով, որ մեր թարգմանիչների մեծագոյն մասը թարգմանութիւն ասելով հասկանում է օտար բառի տակ հայերէն բառ դնելն ու այնպէս շարելով անցնելը: Շատ անգամ հայերէն գրածը, եթէ ուսերէնից է թարգմանած, պիտի նորից ուսերէնի շուռ տաս, որ հասկանաս, թէ ինչ է ուզում ասել գրողը:

Տարակոյս չկայ, որ մեր գրական լեզուն պիտի զարգանայ ու հարստանայ օգտուելով գրաբարից և ժողովրդական լեզուից, և իմ աչքում մեր գրական լեզուի կանոնաւոր զարգացման տեսակէտից մի անբաղդութիւն է, որ մեր մտաւորական կենտրոններն են թիֆլիզն ու Կ. Պոլիսը (ինչպէս առաջ Մոսկուան, Վենետիկը), երկուսն էլ բուն հայ ժողովրդից կտրուած, հայրենիքից դուրս: Նոյնիսկ ընդհանուր գաւառացի երիտասարդները, թիֆլիզում բնակութիւն հաստատելով, կորցնում են կարծես իսկական հայերէնի ճաշակը և մեր օրաթերթերի և կոպէկանոց բրօշիւրների աղաւաղուած լեզուն են իւրացնում: Վերջինների ազդեցութիւնը դժբաղդաբար այնտեղ է հասել, որ նոյնիսկ այս կողմերում, բուն հայրենիքում, Երևան, Վաղարշապատ, Աշտարակ, ուսերէն երկու խօսք իրար հետ կապել չկարեցող երիտասարդներ անգիտակցաբար զարհուրելի ուսաբանութիւններով են խօսում, իսկ իրենց շրջապատող ժողովրդի լեզուի համն ու լազաթը չեն հասկանում: Մինչդեռ այդ լեզուն է, որ թարմ արիւն պիտի մատակարարէ մեր սակաւարիւն գրական լեզուի ցամաք երակներին...

Այնուհետև, չպէտք է մոռանանք, որ մի գրական-գեղարուեստական գործի թարգմանութեան համար նրբան ճիշտ թարգմանելն է կարևոր (այս պահանջը հար-

գրականութեան մասին մի քանի խոսքի մասին

կաւ վերաբերում է ամէն տեսակ գրուածքների թարգմանութեան), նոյնքան, զուցէ և աւելի նշանակութիւն ունի ինչպէս թարգմանելը:

Միևնոյն եղանակով չի կարելի թարգմանել Մետերլինկի «Պել. և Մելիզանդը» և Իւշիկի «Թագաւորը». առաջինը, մի զուտ բանաստեղծական գործ, ոչնչով կապուած չէ իրական կեանքի հետ, բացի այն նուրբ հոգեկան զգայութիւններից, այն անշօշափելի տրամադրութիւններից, որ առաջ է բերում հեղինակը ընթերցողներին մէջ: Որոշ երկրում, որոշ կենսական պայմաններում, որոշ ժամանակում ապրող մարդիկ չեն «Պել. և Մել.» գործող անձինք. ոչ Ալմոնդ երկիր է եղել ու կայ, ոչ Արքիլ թագաւոր. վերջապէս գրանք կարող էին թագաւոր ու արքայազներ էլ չլինել, և բանը շատ չէր փոխուի: Այս իսկ պատճառով «Պել. և Մել.» գործող անձինքը չունին իրենց առանձնայատուկ լեզուն և չեն էլ կարող ունենալ. նրանց լեզուն հեղինակի լեզուն է և ուրիշ ոչինչ:

Այլ է Իւշիկի գրուածքը. գործողութիւնը կատարուում է Ռուսաստանում, այդ դեռ ճիշտ որոշումը չէ—կատարուում է Կիևում, Քիշնևում, Օդեսայում, հարաւարեւմտեան Ռուսաստանի մի մեծ քաղաքում. ժամանակը 1905—6 թ.թ., գործող անձինք, բացի երկու բանուորից, բոլորն էլ հրէայ են, գրամատէր, բանուոր, կրթուած, անկիրթ կայն. գրանք լեզուն շատ ու շատ հեռու է հեղինակի լեզուն լինելուց (խօսքս անկիրթների մասին է). այդ լեզուն ուսերէն էլ չէ, այլ Ռուսաստանի հրէաների ժարգոնը. պիէսի մէջ խօսում են այնպէս, ինչպէս իսկապէս իրենց տանը նստած կըխօսէին, կայն, կայն:

Հիմա՝ այս բոլորը պէտք է հայացնել. նախ ընդհանուր պահանջ—ամեն լաւ թարգմանութիւն ինքն իրեն

պիտի չմատնէ, երևան չհանէ, ըստ կարելոյն, իւր թարգմանութիւն լինելը՝ յետոյ՝ լեզուի վերաբերութեամբ էլ թարգմանիչը հեղինակի ստեղծագործական մտադրութեանց թարգմանը պիտի հանդիսանայ, ամէն գործող անձի բերանը իրեն յատուկ ու համապատասխան լեզու դնելով: Կամենում եմ ասել, թէ միևնոյն լեզուով, միևնոյն ոճով ու բառերով չեն կարող խօսել և հայերէն թարգմանութեան մէջ էրջն ու Ռոզենովը, Վայցն ու բանուոր Դաւիթը, Էտելն ու իւր ժենեան ու Մաշան, ևայլն, նոյնիսկ Միրոնը և միւս բանուորները: Գործող անձանց մեծագոյն մասի լեզուն ամենահասարակ, նոյնիսկ գոեհիկ խօսակցական լեզու է: Այդ տպաւորութիւնը պիտի ստացուի և հայերէն թարգմանութիւնից. բայց այստեղ չափի զգացումը մեծ դեր ունի կատարելու. մի գաւառաբարձուով թարգմանել չինք կարող, մաքուր գրական լեզուն էլ խիստ արհեստական բան պիտի լինէր էրջի, Էտելի (այն, և Էտելի), Ռոզայի և միւս բանուորների բերանում: Ես հետեւել եմ այս եղանակին (յաջող թէ անյաջող, դատաւորը ես չեմ). պահել եմ գրական լեզուի քերականական ձեւերը, ամենայն ազատութեամբ օգտուել եմ ժողովրդի կենդանի խօսակցական լեզուից. օտար բառեր գործ եմ անել միմիայն ամենանհրաժեշտ դէպքերում, երբ համապատասխան հայերէն բառ չեմ կարողացել գտնել. գործ եմ անել ժողովրդականից (մեր, Արարատեան բարբառից) բառեր, որ թերևս ընդունուած չեն (որովհետև գործ չեն անուած) ու շատերի համար առայժմ անհասկանալի են*), խուսափել եմ սակայն վերջերս

*) Շուտով լոյս կը տեսնի Սահակ վ. Ամատունու բառարանը, ժողովրդական լեզուի մի հարուստ գանձարան. իրանց մայրենի լեզուն չիմացող հայերը թող այնտեղից շատ բան սովորեն...

ընդհանրացած օտար բառերից: Ասողներ կը լինին անշուշտ, թէ շատ բան, որ սովորական է Երևանցու, Վաղարշապատցու, Օշականցու համար, անհասկանալի կարող է լինել Տիխիսեցու, Ղարաբաղցու և լուրիչների համար: Ես կը պատասխանեմ. ապա ինչու բողբոջ չկայ այն հարիւրաւոր ու հազարաւոր օտար բառերի գործածութեան դէմ, որ վերջին տարիները հեղեղել են մեր գրական լեզուն: «Թագ.-ի»՝ Ա. արարուածի մէջ մի այսպիսի նախադասութիւն եմ գրել. «Ականջիս տակին թնդանօթ էլ քցին*», հաւատա (ժողովուրդըն արտասանում է՝ աւատա) չլսեմ». այստեղ ոչ մի օտար բառ չկայ, բայց եթէ շատերին խորթ թուի այս դարձուածը, ես մեղաւոր չեմ: Իմ գրածը մաքուր հայերէն է. ով չի իմանում, թող սովորի, ես ինչ անեմ: Իմ արածին հակառակ դուք, հայ լրագիր ու գիրք հրատարակողներ, կարծում էք, թէ ես, մի օտար լեզուներ չիմացող հայ մարդ, պարտական եմ հասկանալ, թէ ինչ ասել է... «Ինչդրին մօտեցել է ինչ որ գենետիկ մեթօդով, թէև այդ մեթօդը տարբերուած է հայ գրականութեան մէջ ընդունուած մեթօդից միայն արտաքին ֆրազէօլօգիալով»: Դուք կ'ասէք, թէ այդ լեզուով խօսողը բարձր նիւթերի մասին է խօսում, որ ինձ, տգէտիս, մատչելի չեն առհասարակ: Շատ բարի. ապա ինչ գործ ունին Նոր-Բայազտից կամ Սաթուհարիսից մի գաւառական փոքրիկ թերթում տպուած թղթակցութեան մէջ Ֆալսիֆիկացիա, մասսա, միսսիա, դելիզ, մոմենտ բառերը, երբ թղթակցութեան մէջ էլ խօսքը տիրացուի, գիւղական գրագրի, տանուտէրի մասին է:

*) Ես միշտ գրում եմ «քցեմ», «ձգեմ», «ձգում եմ» ТЯНУТЬ, բայց և բայի իմաստով է գործ անուում, իսկ «քցել» ուղղագրութիւնն անբացատրելի է: «Քցել» բայը գրաբարի «քցել» բայն է՝ ի բաց քցել (Մ. Սորեն.):

Յետոյ, դուք մարտնամ էք «արձագանքել», «փիլիսոփայել», «մտածելակերպ», «սպառնալիօրէն», «սարսափելիօրէն» և ուրիշ հարիւրաւոր սրանց նման այլանդակ բառեր... Բառերը մի կողմը. ապա որ հայերէնի շարահիւսութիւնն էլ է մոռացուում ու հայերէն բառերով ուսեսերէն են գրում շատ անգամ, այդ ինչպէս պէտք է լինի:

Երբ մեր ընթացիկ գրական լեզուն այս վիճակի մէջ է, հաւանական եմ համարում, որ իմ թարգմանութեան մէջ պատահող շատ բառեր ու դարձուածներ անսովոր կամ մինչև իսկ անհասկանալի երևին: Այսքանը կարևոր եմ համարում առաջուց ասել իմ լեզուի մասին:

Հարկաւոր եմ համարում բացատրել նաև, թէ ինչու ես կ'ուզենայի ինքս սրբագրել տպագրութիւնը: Բան գրելու սեպագրութիւն անելու սովորութիւն չունիմ. այս գրածս որ տեսնում էք, գրելուց յետոյ մի անգամ կարգացել եմ և տեղ-տեղ բառ կամ նախադասութիւն փոխել: Կարող է պատահել, որ սրբագրութեան ժամանակն էլ մէկ-մէկ աւելի յարմար խօսք ընկնի միտս ու ուզենամ փոխել: Դուք գիտէք, ինչպէս կամենաք՝ արէք, բայց վերջին սրբագրութիւնը կը խնդրեմ ինձ հասցնէք:

Անկեղծ շնորհակալութիւնս եմ յայտնում Ընկերութեանդ սիրալիք ուշադրութեան համար՝ ոտանաւորներին հրատարակութեան որոշման առթիւ. բայց այժմ, երբ այստեղի յորելին. յանձնաժողովն արդէն տպագրել է մի փոքր հատընտիր (շուտով լոյս կը տեսնի) միևնոյն նպատակով— աժան զնով տարածելու համար, մի նոր հրատարակութիւն կարծեմ որ աւելորդ է: Շատ ու շատ շնորհակալ եմ:

Յարգանք՝ Յ. Յովհաննիսեան

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

- Դաւիթ Գրուման, Ջաղացատէր.
- Էտել, Նրա կինը.
- Ալեքսանդր, ուսանող
- Ժենետա
- Մաշա
- Պետեա, գիմնագիստ
- Նակով Ռոզենով, բժիշկ, Ժենետայի ամուսինը.
- Վայց, Պետեայի ռեպետիտորը: Ապրում է Գրումանի տանը.
- Հերման, Ջաղացի կատավարիչը.
- Աղախին.
- Էրշ, դերձակ.
- Ռոզա, Նրա կինը.
- Միրոն
- Բետեա
- Նախման
- Շմիլ, կօշկակար: Ապրում է Էրշի տանը.
- Մանեա, տիկին Գրումանի քոյրը.
- Աբրամ, Նրա ամուսինը.
- Չառնա, Էրշի հարեանուհին: Պատու.
- Դաւիթ
- Իօսիֆ
- Աոն
- Նակով
- Ստեփան
- Բանուորներ, Ջաղացի ծառայողներ, հարեաններ, հարեանուհիներ:
- Գործողութիւնը կատարուում է մի մեծ քաղաքում:

ԱՐԱՐՈՒԱՄ ԱՌԱՋԻՆ

Սեղանատուն ԳՐՈՍՄԱՆԻ տանը: Մեծ, ընդարձակ սենեակ: Փողոցի վրայ չորս լուսամուտ, պատշգամբ: Սենեակի մէջտեղում երկար սեղան կաղնի փայտից: Պատերի տակ շարած են բարձր մէջքով կաղնի աթոռներ: Սեղանի վրայ կախած է ծանր բրոնզէ լամպ: Երկու դուռ—աջ եւ ձախ: Չախ կողմինը ԳՐՈՍՄԱՆԻ ստանձնասենեակի դուռն է, իսկ աջը տանում է միս սենեակները: Սենեակի աջ կողմում հսկայական բուֆէտ եւ պատի ժամացոյց փայտէ պահպանակի մէջ: Մի քանի պատկեր—ընթրիմակութիւններ, ոսկեգօծ մեծ շրջանակներով: Չախակողմեան պատի մօտ լալն կաշէ դիւան բարձր մէջքով: Պատուհաններից երեսում է ծովը: Մի փոքր անելի մօտ երեսում է ջաղացի մեծ շինութիւնը, մէջտեղը բարձր ծխնելոյզ: Դիւանի վրայ նստած են ԷՏԵԼ ԳՐՈՍՄԱՆԸ եւ ԺԵՆԵՍԱՆ: ԷՏԵԼԸ բարձրահասակ կին է. հագին պենի-յար, ականջներին աղամանդեայ գնդեր, մատներին շատ մատանիներ: ԺԵՆԵՍԱՆ բարձրահասակ է եւ վալիւլակազմ: Ծնկների վրայ դրած բռնել է մի բաց արած զիրք: Խօսելու եղանակը միշտ փքուն է, շարժումները գոեհիկ... Խօսում է նդնդան, շինծու ձայնով...

ԷՏԵԼ. Երէկ էլ էի ասում, այսօր էլ եմ ասում մի և նոյն բանը, տանիցը չպէտք է հեռանայիր:

ԺԵՆԵՍԱ. Ես էլ չէի կարող համբերել...

ԷՏԵԼ. Ի՞նչ է նշանակում, ժենիլիկա, չէի կարող: Չեմ հասկանում, ի՞նչ է նշանակում—չէի կարող: Թէ

որ պէտք է, այն է՝ պէտք է: Այսօր-էգուց քաղաքումը կ'իմանան այդ և կ'սկսեն խօսել մեր մասին: Ամէնքը չարախնդութեամբ կ'ասեն. Գրոսմանի աղջիկը մարդուն թողել է: Հայրդ հօ, փնօք Աստուծոյ, թշնամիներ ունի:

ԺԵՆՆԱ. Ես քեզ ասում եմ, մայրիկ, որ էլ չէի կարող այս կեանքին դիմանալ: Վեր կենալ առաւօտները և տեսնել նրա ուռած աչքերը, նրա գիշատիչ բերանը...

ԷՏԵԼ (ընդհատում է). Իմ կարծիքով Եակովը սիրուն տղամարդ է:

ԺԵՆՆԱ. Ձգալ նրա կոպտութիւնն ամէն բանի մէջ—խօսքերի, գաղտնի մտքերի, ճաշակի. իմանալ, որ նոյնիսկ նրա ուղեղն է վարակուած ցածութեամբ և այնու ամենայնիւ ապրել նրա հետ ես այլևս չէի կարող: Ես պատահաբար իմացայ նրա յարաբերութիւնները իմ բոննայի հետ... Մի մտածիր, թէ ում հետ է նա ինձ փոխել: Մի կեղտոտ աղախնի հետ: Ես մինչև անգամ չեմ տանջուել... հպարտութիւնիցս: (Չայնը ցածացնելով): Բայց այս դեռ բոլորը չէ, մայրիկ:

ԷՏԵԼ (վախեցած). Էլ ի՞նչ կայ:

ԺԵՆՆԱ (զգրուանքով). Նա բորսայի առևտրական է դարձել. բորսայի առևտրական: Օտարոտի, անմաքուր մարդիկ սկսեցին յաճախել իմ տունը... Նրա հիւանդների թիւն զգալի կերպով պակասել է. չէ՞ որ հիւանդներն ամէն բան նկատում են... Մի մտածիր, մայրիկ, ո՞վ է սկսել այդ կեղտոտ գործովը պարապել: Բժիշկ, ինտելիգենտ մարդ: Սարսափելի բան է: (Թաշկինակը մօտեցնում է աչքերին):

ԷՏԵԼ. Միբոն ուղի է հարստանալ:

ԺԵՆՆԱ. Ես ամէն բան ձեզանից պահում էի: չէնց ամուսնութեանս անաջին օրիցը նա զգալ տուեց

ինձ, թէ ում ձեռին է իմ բաղդը, իմ արժանապատուութիւնը: Անասելի կոպիտ է նա, լկտի. անտարբեր է դէպի ամէն բան, ինչ որ գեղեցիկ է, իղէալական...

ԷՏԵԼ. Ապա ինչո՞ւ չէիր գալիս մօրդ պատմում:

ԺԵՆՆԱ. Այնպէս էր լինում, որ շաբաթներով սենեակիցս դուրս չէի գալիս: Նստում, հարցնում էի ինքս ինձ. էլ ինչո՞ւ էի սովորում գիմնադիայում: Ախր ես համալսարանի մասին էի երազում: Ձէ, ես լաց չեմ լինի... Ես այնքան ջանէի էի մարդու գնալիս... Ուզում էի մեծ լինիմ, ուզում էի, որ իմ ասածները բանի տեղ դնեն, ես ազատութիւն էի ցանկանում: (Աչքերը սրբում է թաշկինակով. Փրուն) Ազատութիւն:

ԷՏԵԼ (մոռյլ). Ամէնքը կարծում են, թէ եթէ մարդ շատ հարուստ է, այն է՝ բաղդաւոր է:

ԺԵՆՆԱ. Բաղդաւոր: Օ, մայրիկ. ես իմ բոլոր ազամանդները, իմ բնակարանը կրփոխէի մի հասարակ սենեակի հետ, միայն թէ այնտեղ իմ յարգած մարդու հետ լինէի: Երեք երեխայ ունիմ. նրանք պիտի մեծանան ու պիշատիչ բերան ունենան. բորսայի առևտրական պիտի դառնան: (Վեր է կենում): Երբէք չեմ վերադառնայ ես նրա մօտ, երբէք (մօտենում է պատուհանին եւ նայում է դէպի փողոց): Ի՞նչ սիրուն է այստեղ: (Հոգոց է հանում): Ահա ծովը, ջաղացը...

ԷՏԵԼ. Ես կ'ստիպեմ հօրդ խօսել Եակովի հետ: Գիտես, հայրդ այսպիսի գործեր չի սիրում, բայց ես նրան կ'ստիպեմ:

ԺԵՆՆԱ (ձեռը թափ տալով). Պէտք չէ: Երեկուանն արդէն ինձ համար անցեալ է դարձել:

ԷՏԵԼ (դժգոհութեամբ). Ա՛յ, այդ լաւ չի, Ժենիչ-կա: Կուուել էք, հաշտուեցէք: Միթէ չի պատահել, որ ես հօրդ հետ կուուեմ: Բայց ես գիտեմ, թէ երբ պէտք է տեղի տալ և երբ կանգնել այն այսպէս ու—

որքան էլ որ հարուստ է նա—ասել նրան. այս չի լինի, Դաւիթ... Մարդուցս հեռանամ: Ինձ իսկի վայտով կարճդ են դուրս անել իմ տանիցը: Դու ի՞նչ պիտի անես մեր տանը: Պատերի՞ն նայես կամ ջաղացի բանուորների գործադուլի մասին եղած խօսք ու զրոյցի՞ն ականջ դնես: Մենք ինքներս կարողանում ենք ականջ դնել: Մարդ մի մտածի, թէ ինչի՞ համար: Մարդի սիրուհի ունի: Ո՞ր մարդն է, որ սիրուհիներ չունի: Ի՞նչ է անում կիներ: Սիրուհու մազերիցը բռնում, դուրս է շարտում ու պրծաւ դնաց: Էլ ի՞նչ կայ: Սկսել է բորսայում խաղալ: Ի՞նչ անբաղդութիւն: Բայց ում համար է նա այդ անում. չէ՞ որ քեզ համար: Շատ փող լինի, շատ էլ հագուստ, շատ էլ աղամանդներ կ'ունենաս: Բանիդ կաց, անխելք: Դու, ասենք, նրան մօտ մի թողնի քեզ, թող ծուկն էլ չոքի առաջիդ այդ աւազակը, բայց դու սրտումդ պիտի իմանաս, որ տուն ես դնալու: (Աղերսելով): Ժենիչկա...

ԺԵՆԵՍ. Հերիք է, մայրիկ: Այդպէս որ խօսում ես, ասել կ'ուզի՝ չգիտես, ինչ կայ սրտումս, ինչ կայ մաքումս: (Էտելլո՛՛ ձեռներով զարմանք է արտայայտում: Աջակողմեան դուռը կամաց կիսատ բացում է, եւ մի վայրկեան երևում է Էրչի՛ գլուխը, սպաւան յայտանում է):

ԷՏԵԼ. Այդ ո՞վ է: Կարծես, Է՞րչն է: Ժենիչկա, օտար մարդ է եկել... (Մշաններ է անում նրան: Ժենեան մօտենում է պատուհանին, յենում է պատուհանի գոգին ու երազկոտ նայում է ջաղացին: Դարձեալ երևում է Էրչի գլուխը: Նա զգուշութեամբ դուռը բաց է անում ու կանգնում է շեքումը: Չեղին կապոց կայ: Գլուխ է տալիս, քծնելով ժպտում է, բայց սիրտ չէ-անում շեքն անցկենայ):

ԷՐՇ. Բարե ձեզ... (Գլուխ է տալիս): Բարե ձեզ:

ԷՏԵԼ. Ներս եկէք, Է՞րչ: Մուշտակն էք բերել:

ԷՐՇ. Մուշտակն եմ բերել:

ԷՏԵԼ (Յաճ ձայնով, արագ-արագ ստում է ժենեային). Տեսնում ես, ո՞վ է հօրդ շոր կարողը: Էլի նոյն էրչն է: Ինչո՞ւ. որովհետեւ սա էժան է կարում: Մենք ինքներս մի ժամանակ աղքատ ենք եղել և դիտենք, որ փողոցներում փող չկայ ցանած: Ինչո՞ւ ուրեմն չնեքես նակովին: Ինչ ուզում է, թող անի, միայն թէ լաւ փող աշխատի: Դէ, ներս եկէք, է՛, Է՛րչ. քանի անգամ պիտի խնդրեմ:

ԷՐՇ (մտնում է, մի փոքր կաղալով). Ահա արդէն ներս մտայ: Պարոն Գրոսմանը տանն է:

ԷՏԵԼ. Դաւիթը տանն է, բայց այժմ զբաղուած է: Գործադուլի մասին հօ լսած կը լինիք: Ահա Հերմանի հետ նստած է նա առանձնասենեակումն ու աշխատում է: Լաւ ժամանակի ենք հանդիպել, Է՛րչ— ասել չի ուզի:

ԷՐՇ. Ես կ'սպասեմ. ժամանակ չունիմ, ինչ է: Ժամանակ ունիմ: (Նկատում է, որ ժենեան իրեն է նայում): Բարե ձեզ:

ԺԵՆԵՍ. (սկամայ). Բարե ձեզ:

ԷՏԵԼ. Դուք ժամանակ ունիք, Է՛րչ, բայց մեղքս էք գալիս: Ես միշտ խղճում եմ աշխատաւոր մարդուն: Գնամ, տեսնեմ, ինչ է անում Դաւիթը:

ԷՐՇ. Ո՛չ, ո՛չ... Ի՞նչ հարկ կայ: Ժամանակ ունիմ: Խնդրում եմ ձեզ, անհանգիստ մի անէք նրան: Մարդ է ախար, այդպիսի գործեր ունի, և յանկարծ էրչն ու իր մուշտակը: Խնդրում եմ ձեզ: Նա կը բարկանայ, լեզուս կապ կ'ընկնի, իսկ մուշտակը լեզու հօ չունի, որ ասի լաւ է կարած: Ա՛յ արդէն դուրս եմ գնում հաշտը, արդէն նստած եմ այնտեղ և արդէն ոչ ոք չգիտէ, որ ես եկել եմ...

էՏԵԼ. Դէ այստեղ նստէք: (Անկրինումը տեղ է ցոյց տալիս նրան):

ԷՐՇ. Կարող եմ կանգնել: (Յստում է եւ աշխատում է այնպէս ցոյց տալ, իբր ինքը սենեակումը չի: Էտեղն անցնում է սենեակի միւս կողմը եւ նրստում է աթոռի վրայ ձախակողմեան պատի մօտ: Կարճատեւ լուծիմ):

ԷՐՇ. Ցուրտ ձմեռ պիտի լինի... ձմեռ կը լինի...

ԺԵՆԵԱ. (հարեւանցի). Երանի թէ կարելի լինէր հեռանալ այստեղից:

ԷՏԵԼ. Աւելի լաւ է պատմէք, թէ ինչ են ասում քաղաքումը, է՛րշ: Խաղաղ է: Դուք ամէն բան պիտի իմանաք... Ա՛յ ես տանիցը դուրս եմ գնում: Եթէ Դաւիթը շատ է ցանկանում, նստում եմ կառքս ու դուրս եմ գնում: Բայց ի՞նչ կարելի է տեսնել կամ լսել կանթի միջից: Ա՛յ երբ Դաւիթն աշխատում էր շաքարի գործարանումը...

ԷՐՇ (ընդհատում է: Խօսելիս տեղիցը վեր է կենում). Ի՞նչ էք ասում. մի՞թէ ես չեմ յիշում, որ պարոն Գրոսմանն աշխատում էր շաքարի գործարանումը: Քանի-քանի անգամ բանելուց վերադառնալիս նախաճաշ է արել ինձ մօտ: Ա՛յ իրան հարցրէք: Այն ժամանակ ես երիտասարդ էի, նա էլ էր երիտասարդ...

ԷՏԵԼ. Այդ պէտք է արդէն մոռանալ, է՛րշ: Բանում էր. ի՞նչ անենք, բանում էր: Բայց գողութիւն չի արել, ոչ ոքի չի կողոպտել: Մարդ էր, փող ժողովեց ու շաղաց գնեց: Մի՞թէ նոյն տիրոջ մօտ նրա հետ միասին ուրիշ բանողներ չկային: Ապա ի՞նչ եղան նըրանք. ուր են: Փող սիրողը փողատէր էլ կը դառնայ: Ջաղաց գնեց, յետոյ նորոգեց, յետոյ քանդեց ու այս շինեց: Էլ ի՞նչ էք ասում, թէ ձեզ մօտ նախաճաշ

է արել: Դուք էք կամեցել, դուք էք հիւրասիրել... Իսկ նա այն ժամանակն էլ կարօտ չի եղել...

ԷՐՇ (նստելով). Ես բան չէի մտածում:

ԷՏԵԼ. Չեմ ասում, թէ բան էիք մտածում: Այդ էր պակաս, որ մտածէի, թէ դուք բան էիք մտածում: Բաւական է: Ահա այն ժամանակը, է՛րշ, երբ նա զեռ շաքարի գործարանումն էր բանում, քաղաքումն ինչ որ լինում էր, ես ամէն բան իմանում էի: Ամէն բան. ո՞վ է պատկուում, ո՞վ է կնոջիցը բաժանուել, ո՞ւմ են սպանել. իսկ հիմա ոչինչ չեմ իմանում:

ԺԵՆԵԱ. Ինչո՞ւ ես, մայրիկ, այդքան շատ խօսում:

ԷՏԵԼ. Ինչո՞ւ է շատ: Ախար այս էրջն է: Խրատ մի տայ ինձ: Ես ինքս գիտեմ, թէ ո՞ւմ հետ և ի՞նչպէս և ի՞նչքան պէտք է խօսել:

ԷՐՇ (կամենում է հաճոյանալ երկուսին էլ: Տեղիցը վեր է կենում). Ես ոչինչ չեմ լսել: Էրջը լսում է: Ծան կարող է նա լսել, երբ այս ահա թրթում է, իսկ այս դողում... Ականջիս տակին թնդանօթ էլ քցեն, հաւատա չլսեմ:

ԷՏԵԼ. Հա—տ: (Գլխով հաստատական նշան է անում): Ասել է թէ շատ վատ է, էլի:

ԷՐՇ (կանգնում է). Վատ է, այդ էլ խօսք է: Նստում, կար եմ անում: Կար եմ անում. ապա էլ ի՞նչ անեմ: Պարզ գամ: Սիրտ կոնց որ: Էլ բան չկայ խօսելու...

ԺԵՆԵԱ. (հետաքրքրուած). Պատմեցէք, է՛րշ:

ԷՐՇ. Այնպէս իմացէք, թէ պատմել եմ: Հանգստացա՞ք: Ի՞նչ էլ գործ կայ՝ բացի հրէայ ջարդելուց: Մարդիկ հօ չէն, գաղաններ են: Եւ հիմա բանը ծանրացել է. հիմա բոլորիս կը կոտորեն: Ի՞նչ: Հարցնում էք, թէ ինչո՞ւ հրէան չի փախչում: Չի փախչում, էլի:

նւր փախչի. հողը մտնի, Ամերիկա փախչի, Հեքցլի մօտ: Այո, այո, լաւ փորձանք եղաւ մեր գլխին պատերազմը:

ԷՏԵՆ. Պատերազմն ի՞նչ մեղաւոր է:

ԷՐՇ. Ապա ո՞վ է մեղաւոր: Ե՞ս...

ԷՏԵՆ. Դէ, պատմեցէք, է՛րջ, պատմեցէք: Տեսէք, ինչպէս ձեռներս սառեցին. կ'ասես՝ սառուց լինին: Ամէն բան կարող եմ լսել, բայց հէնց որ հրէաների մասին եմ լսում, սիրտս կտրուում է...

ԷՐՇ. Էլ ի՞նչ ասեմ: Ամէն բան արդէն ասացի: Իսկ տանը ես լուռ եմ մնում: Պօտում եմ... Է՛, խօսում եմ. ի՞նչ օգուտ: Նստում եմ կնոջս հետ ու ասում եմ. հրէան հանդիստ նստած պիտի մնայ: Աստուած իմ, հրէաները... ի՞նչ են անում նրանք: Ինչէր են անում: Այս ի՞նչ ուղմբներ են, ձեզ եմ հարցնում: Ռումբներ են ձեզ պէտք: Ծակերը մտէք ու թող ձեր երեսը տեսնող չլինի, երբ որ երկրումն այսպիսի բան է կատարուում: Ես գոտում եմ. հրէաներ, հանգիստ կացէք: Մեզ ի՞նչ պէտք են այս դեմոկրատները, այս գոչոտ տղերքն ու աղջկերքը, այս գրքերը: Նրանք ուզում են գլխները պատովը տան, թող տան ջարդին... Նըրանց յեղափոխութիւն է պէտք, բարով վայելին: Իսկ դուք, գոչոտներ, մտէք ձեր ծակերն ու շունչներդ ձեզ քաշէք... (Նկատում է, որ շատ է բաց խօսում, եւ ընդհատում է):

ԺԵՆԵՍ. (հարեւանցի). Մի նզովք կայ այս հրէայ ժողովրդի գլխին: Մի հետ բոլորին կտորէին, պըրծնէին շուտով:

ԷՏԵՆ. Ապա ի՞նչ պէտք է լինի:

ԷՐՇ. Ուզում էք, ասեմ՝ ի՞նչ պիտի լինի: Լաւ էք գտել: Դէ լաւ, ասեմ... Կը կտորեն: Մինչև անգամ մէկ էլ հարցնելու հարկ էլ չկայ: (Մտնում է Պետեան, 15

տարեկան զիմազիստ, շունը հետը: Բոլորովին նոր կարած զգեստ է նագին: Չայնը անհամբեր: Իրեն նպարտ է պահում):

ՊԵՏԵՍ. Մայրիկ, տասը ուրբլի փող տուր ինձ: Բայրըն, դէսը: Կոչ, պառկիր:

ԷՏԵՆ (սիրով մտիկ է տալիս նրան). Ինչի՞ է քեզ պէտք տասը ուրբլի, Պետենկա:

ՊԵՏԵՍ. Այդ էր պակաս՝ դեռ պատմեմ: (Շուտով թեւոցն է ձեռնահարում): Ա՛յ անիծուած կոճակ: Եթէ ասում եմ, ինձ տասը ուրբլի է հարկաւոր, ասել է թէ՛ քսան չի հարկաւոր: Բայրըն, Բայրըն, դէսը:

ԺԵՆԵՍ. Չեմ հասկանում, թէ տղային ինչի՞ համար կարող է տասը ուրբլի պէտք լինել:

ԷՏԵՆ. Ի հարկէ, Պետենկա: Չորեքշաբթի օրը դու ինձանից հինգ ուրբլի առար. հինգ էլ երէկ: Ես հօփողը չեմ խնայում. բայց փող ինձ հայրդ է տալիս, ես էլ նրանից շաբթական հազարներ չեմ ստանում: Չէ, չէ, Պետենկա: Հայրդ որ իմանայ, թէ ես այսքան քեզ փող եմ տալիս, կ'սպանի ինձ: Երկու ուրբլի մո, Պետենկա:

ՊԵՏԵՍ. Հայրս, փող... Դու միշտ մուրացկան ես դառնում, երբ ես քեզանից փող եմ խնդրում: Եւ չեմ կամենում, որ ժենեան մէջ ընկնի: Նրա ի՞նչ գործն է: Ինքը հարիւրներ է ծախսում փալաս-փուլուսի վրայ...

ԺԵՆԵՍ. Ես երբէք հարիւրներ չեմ տուել հագուստի:

ՊԵՏԵՍ. Եւ ինչո՞ւ է նա եկել այստեղ ապրելու: Հիմա ամէն բանի կը խառնուի... Բայրըն, Բայրըն: Թող էլի յետ գնայ իր սիրելի մարդու մօտը:

ԷՏԵՆ. Պետեա, Պետենկա: Ախր այստեղ օտար մարդ կայ:

ՊԵՏԵՍ. Թէկուզ հարիւր օտար մարդ լինի: Սուս

հօ չեմ ասում: Իմ առաջին մի զգեստի համար հարկւր քսան ուրբի է տուել շոր կարողին:

ԷՏԵԼ (ծիծաղում է). Է՛, բարով մաշի: Մարդն աշխատել է ու գնել է նրա համար: Աստուած տայ, հազար ուրբիանոց զգեստ կարողանայ գնել: Պետեհա, դէ ան այս երկու ուրբիին: Ա՛ռ: Զաղացումն այժմ գործադուլ կայ:

ՊԵՏԵԱ. Գիտեմ, գիտեմ: Դուք միշտ ողբում էք: Կամ ալիւրի գինն է ընկել, կամ ցորենն է թանգացել, կամ գործադուլ կայ: Իսկ դրամարկղը լիքը փող է: Երէկ ես հայրիկի առանձնասենեակումն էի ու տեսայ, ինչքան շատ փող գրեց նա դրամարկղը: Դժուար է ձեզ համար տասը ուրբի տալը: Իսկի չեմ էլ ուզում այդ մասին ձեզ հետ խօսել. ես արդէն մեծ եմ ու մեծ-մեծ պահանջներ ունիմ: Հայրիկը տասը ուրբի է տալիս հարիւր սիգարին, իսկ ես հօ չեմ ասում, որ նա երկու ուրբիանոց սիգար ծխի:

ԷՏԵԼ. Բայց այդքան փողն ինչի՞դ է պէտք: Սիրելիս, ախր ես վախենում եմ: Մի մտածիր—տասը ուրբի: Պետեհա, որդեանկա, երեք ուրբի ան:

ՓԵՆՆԱ. Աստուած է իմանում, թէ ինչ պիտի դառնայ սա:

ՊԵՏԵԱ. Քեզ ի՞նչ: Դու ի՞նչ ես դարձել: Սովորեցիր, սովորեցիր ու վերջը մի հաստաքիթ բժշկի առար: Լսւա տապալեզ է: Իսկ ես ան մի բան կը դառնամ: Ես բանուորների հետ չեմ ընկնի մինչև վերջը, ինչպէս Սաշկան: Ես ինժեներ կը դառնամ, հայրիկն ինձ փող կը տայ, գործարան բաց կ'անեմ ու բոլորին ցոյց կը տամ, թէ ո՞վ եմ ես:

ԷՏԵԼ. Դէ, է՛րշ, ի՞նչպէս սրան տասը ուրբի չտամ: Ի՞նչ կ'ասէք որդուս: (Մօտենում է Պետեհային եւ համ-

բուրում է նրան): Պետեհա, առ հինգ ուրբի. իմ խաթերը: Դու հօ սիրում ես մօրդ:

ՊԵՏԵԱ. (ասող). Տասը:

ՓԵՆՆԱ. (սրտնեղած). Դու դրան փչացնում ես, մայրիկ:

ԷՏԵԼ (քսակիցը փող է հանում). Փչացրել եմ արդէն: Մտիկ արէք այս փչացած տղային: Այս խեղճը հարբեցող է, գրպան կտրող է: (Ծիծաղում է: Համբուրում է Պետեհային: Էրշը քծնելով ժպտում է):

ՊԵՏԵԱ. (Թաշկինակով սրբում է շրթունքը). Դու միշտ ուղիղ շրթունքս ես համբուրում: Կտրող ես թշերս էլ համբուրել:

ԷՏԵԼ (ծիծաղում է). Ի՞նչ կ'ասէք իմ վերջին, է՛րշ: (Փողը տալիս է Պետեհային):

ԷՐՇ. Կ'ասեմ,—Աստուած ամէնքին էլ ձեր Պետեհայի նման լաւ, սիրուն գաւազներ տայ: Ա՛խ, տիկին Գրոսման, տիկին Գրոսման. ինչո՞ւ մի քանիսը բազդաւոր են ու հարուստ, իսկ ուրիշներն անբազդ են ու աղքատ: Ասենք՝ ես էլ լաւ հարց տուի: Այս տեսակ հարցերի համար կարգին մարդիկ ինձ տուն էլ պիտի չթողնեն: Բայց ախր ես այնտեղից եմ եկել: (Մատով դէպի լուսամուտն է ցոյց տալիս): Ա՛յ այնտեղ, քամակիս, լաց լինող, տանջուող կայ: Տիկին Գրոսման, տիկին Գրոսման, ախր նրանք մեր հրէայ եղբայրներն են: Մի նեղութիւն քաշէք, մի անգամ մեզ ազիւ տուէք: Այս լուսամուտիցն երևում է՝ սրտեղ ենք մենք ապրում, այն աւերակներն էլ ասում են՝ ի՞նչպէս ենք մենք ապրում:

ԷՏԵԼ. Ի՞նչս էլ այնտեղից եմ:

ԷՐՇ. Դուք մոտացել էք... Ախր նրանք մեր եղբայրներն են, այ ինչ եմ ասում: Ինչո՞ւ էք պախարակում նրանց, որ բանթող են եղել: Ո՞վ ուրախութիւ-

նից կը ցանկանայ քաղցած մնալ: Այն, տիկին Գրոսման, տիկին Գրոսման: Ապա այն սուրբ հրէայ կանանց ու այն խեղճ երեխաների լացը: Եւ ցուրտ, և դարդ, և աղքատութիւն: Ո՞վ են այս երեքը, որ մեր աներունն են ման գալիս:

ԷՏԵԼ (ստան ու խստութեամբ). Ո՞վ էր ասում նրանց՝ բանթող լինին: Ի՞նչ էք ասում, է՛րշ: Ախր ես կարող եմ մտածել, որ ձեր մտքումը վատ բան կայ կամ որ ձեզ կաշառել են: Ի՞նչպէս թէ: Գրոսմանի հետ կուի: Ո՞վ է կամենում կուտել: Գոչոտները, մուրացկանները: Միթէ Գրոսմանը ջաղացի բոլոր բանուորների համար հայր չի եղել: Թէ՞ դուք այնքան տխմար էք, որ կարծում էք, թէ գործադուլը մեզ շահ է բերում: Թէ՞ պէտք է ձեզ հասկացնել, որ այդ մեզ քանդում է: Հերիք է, է՛րշ: Թող տնքան: Ե՛ւ դարդ, և սոյլ, և՛ աղքատութիւն... Տեղն է նրանց:

ԷՐՇ (տրտում). Ես էլ չեմ խօսում: Վերջ: Արդէն նպատակիս հասայ: Վերջ:

ՊԵՏԵԱ. Իսկ դուք, է՛րշ, երբ պիտի խուզէք ձեր զգուշի մօրուքը: (Մօտենում է նրան, բռնում է մօրուքիցն ու ծիծաղում է: Լըշը քծնելով ժպտում է ու անհամարձակ շարժումներով աշխատում է ազատել մօրուքը):

ԷՐՇ. Դուք ողջ լինիք: Ինչո՞ւ խուզեմ մօրուքս: Այսպէս էլ ես գեղեցիկ եմ:

ՊԵՏԵԱ. Իսկ ես ահա ձեր մօրուքիցը մի կտոր կը կտրեմ, Մայրիկ, մկրատը տո՛ւր:

ԷՐՇ. Դուք հանաք էք անում, Պետենկա: Հրէի մի կտոր մօրուքն ո՞ւմ է պէտք:

ԷՏԵԼ. Պետենկա: Դու ի՞նչ կ'ասես, Ժենեսա: Դէ հերիք է...

ՊԵՏԵԱ. Իսկ ես ուզում եմ: Կ'ասես՝ անպատճառ

այսպիսի մօրուք է պէտք հրէաներին: Այդ է որ լակոտները փողոցումը գոռում են մեր երեսին — դու ջնդկ ես...

ԷՐՇ. Գոռում են՝ թող գոռան: Իսկ ես ծիծաղում եմ նրանց վրայ ու ճանապարհովս գնում: Ես ո՞՞ գիտեմ, արդարութիւնն ո՞ւմ է: Բայց թողէք մօրուքս, խնդրում եմ,

ՊԵՏԵԱ (զգուանքով). Զգուշի ժողովուրդ են հրէաները: Բայրըն, դէսը: (Արագ դուրս է գնում: Լըշը տխուր նայում է նրա յետեւից. չոզոց է քաշում):

ԷՏԵԼ. Մի նեղանաք նրանից. դեռ երեխայ է: Կը մեծանայ, բոլորիս նման լաւ հրէայ կը դառնայ:

ԷՐՇ. Ի հարկէ, ի հարկէ, տիկին Գրոսման: Հիմա դեռ մի քիչ դարիդուս է: Ապրի, բազաւոր մեծանայ: (Չախ կողմի սենեակից ձայներ են լսուում. մէկը բարձր, քիչ խուպոտ, միւսը զիւ, տենորի ձայն):

ԷՏԵԼ. Ա՛յ, Դաւիթն եկաւ: Կապոցը բաց արէք: Նա սպասել չի սիրում: (Մտնում են Գրոսմանն ու Հերմանը: Գրոսմանը բարձրահասակ, սմբակազմ մարդ է: Մօրուքը սեպածու, ցած խուզած: Մատներին ծանրագին մատանիներ. ժիլէտի վրայ ծանր շղթայ: Սիգար է ծխում. Հերմանը՝ երեսը ածիլած, կարծահասակ է ու հաստ):

ԳՐՈՍՄԱՆ. Դարձեալ կրկնում եմ, Հերման, որ ամէն բանում դուք էք մեղաւոր: Էլ մի հակառակէք:

ՀԵՐՄԱՆ (երկչոտութեամբ). Ես չեմ հակառակում:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Լուէք ուրեմն: Ամէն բանում ձեր մեղաւորութիւնն եմ տեսնում. բայց այս անգամ ներում եմ: Զվիճենք—բանուորը երես է առել: Առաջուայ բանուորն էլ չկայ այժմ: Բայց, բայց, բայց և բայց: Դուք ձեր քաղաքականութեամբ նրանց բոլորովին փչացրիք:

ՀԵՐՄԱՆ. Իմ քաղաքականութիւնը վատ չէր: Ես կարծում էի...

ԳՐՈՍՄԱՆ (կտրուկ). Կարծում էիք: Կարծել պէտք չէր, այլ գործել... Բանուորների հետ միայն մի քաղաքականութիւն կարող է լինել՝ խստութիւն և խստութիւն: Նրանց կենդանի թաղել է պէտք: Ապա ուր էր ձեր խստութիւնը: Կառավարիչ լինելով հանդերձ դուք ընդունակ էիք բանուորին կանտորը կանչելու և այնտեղ նրա հետ զրոյց անելու: Ես նրան կանտոր կը կանչէի: Իմ ձեռին նա կանտորի երես կը տեսնէր: Այդ քաղաքականութիւնը անցեալ տարի ինձ վրայ տասը տոկոս յաւելում նստեց: Ես ուղղակի կ'ասէի, թէ դուք ինձ քանդում էք: (Էտելին, որ մօտենում ու քաշում է նրա թելը): Ի՞նչ է:

ԷՏԵՆ. Դաւիթ, էրջն այստեղ է: Մուշտակդ է բերել:

ԳՐՈՍՄԱՆ (ըստկացած). Ի՞նչ էրջ, ի՞նչ մուշտակ: Ասել է, թէ բոլոր գործերս պիտի թողնեմ մի մուշտակի համար: Թող սպասի...

ԷՏԵՆ (երկչոտ). Մի բարկանայ: Ես կարծում էի, թէ կարելի է: Էրջը վաղուց է քեզ սպասում:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Էլի կ'սպասի: Կրակ չընկաւ քաղաքը:

ԷՐՇ (ցած). Ի հարկէ, էրջը կ'սպասի: Ի՞նչ կայ որ: (Զգուշութեամբ դուրս է գնում):

ՀԵՐՄԱՆ. Դուք ուղղակի գլխիս խփեցիք: Ես ձեզ հաւատարմութեամբ ծառայում եմ: Ես ի՞նչ եմ արել: Ճիշտ է, երբեմն մեղմ եմ եղել. բայց միթէ նրանց սիրելուց: Ես ամէն բան անում էի նրանց դէպի մեզ գրաւելու համար: Եթէ տօներից առաջ աշխատավարձը տալիս էի կամ ձմեռը իր գնով ածուխ էի տալիս, նրա համար չէր, որ խոնարհ լինին: Ես միշտ խիստ եմ եղել և հազիւ երբեմն բարի: Բայց այն, ինչ որ այժմ է

կատարուում, մեղանից անկախ է լինում: Էլ հիմա բանուորին վախեցնել չի կարելի...

ԳՐՈՍՄԱՆ (ուժեղ կերպով). Կարելի է: ՀԵՐՄԱՆ. Երկրումն յեղափոխութիւն է...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Այդ մեզ չի վերաբերում: Միթէ մարդիկ էլ չեն ապրում: Կրպակներում առուտուր կայ, մարդիկ ուտում են: Յեղափոխութիւն ցոյց տուէք նրանց, թէ որ ուզում են: Ցոյց տուէք, թէ ի՞նչպէս կարելի է բանուորին կաշառել: Մենք միջոց ունինք: Այս անգամ, Հերման, ոչ մի զիջում չի լինելու: Ո՛չ մի յաւելում, ոչ մի ութժամեայ օր: Ո՛չ մի բժշկական օգնութիւն և այլ յիմար բաներ:

ՀԵՐՄԱՆ. Իմ մարդիկն արդէն բանում են: Բայց բանուորներն ուղղակի գժուել են:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Մենք կը բժշկենք նրանց: Մի եկէք այստեղ: (Մի կողմ է տանում նրան): Լուր տարածեցէք, թէ ես շատ զայրացած եմ բանուորների վրայ և ջաղացը կամենում եմ դադարեցնել: Հասկանո՞ւմ էք: Գլխներումդ ուղեղ կա՞յ:

ՀԵՐՄԱՆ (խոնարհ). Կայ:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Դէ աչքերդ մի ճպճպացնէք: Խօսեցէք ուս բանուորների հետ և մի բան խոստացէք նրանց: Պէտք է խմայնել նրանց... Իսկ հրէայ բանուորների հետ վարուեցէք, ինչպէս կամենաք, առանց քաշուելու: Այդ ի՞նչ զղուելի սովորութիւն է, աչքերդ ճպճպացնում էք, երբ ձեզ հետ մարդ է խօսում: Վաղը մի երկու-երեքին ինձ մօտ բերէք... Ինքս նրանց հետ կը խօսեմ...

ՀԵՐՄԱՆ. Գնում եմ արդէն և այնպէս կ'անեմ, ինչպէս որ հրամայեցիք: (Զայնը աղերսակամ է դառնում): Պարոն Գրոսման, ես ձեր ձեռին մի լաւ փայտ եմ: Դուք գուցէ կարծում էք, թէ բանուորներն ինձ

677 30 73

սիրում են: Իմ շուքը ցը վախենում են: Քանի-քանի անգամ այս ձեռներովս բանուորներին ձեռք եմ ձեր շահերի համար: Ապա չէին ուզում ինձ սպանել: Դուք հօ ամէն բան գիտէք... Պարոն Գրոսման, ես մեղաւոր չեմ...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Լաւ, լաւ, գնացէք: Ես ձեզ ճանաչում եմ: Գնացէք ու մտքներումդ պահեցէք, որ այս հինգ օրումը ես երեք հազարի կորուստ եմ ունեցել: (Հերմանը հեռանում է. Դրոսմանը յետ է կանչում նրան): Միտքս փոխեցի: Գնացէք ջաղաց ու սպասեցէք ինձ: Կանչեցէք Ստեփանին ու Պետարին: (Մտածում է): Լաւ, գնացէք: Ես ինքս կը կարգադրեմ: Մի փոքր նախաճաշ անեմ, իսկոյն կը գամ:

ՀԵՐՄԱՆ. Գնում եմ արդէն: (Դուրս է գնում):

ԳՐՈՍՄԱՆ (ման է զայլիս սենեակում). Ես պարանի վրայ նրան պար կ'ածեմ: Նա, ճիշտ է, մեղաւոր չի, բայց այս բոլոր անզգամների սանձն էլ ձեռք թողնելու չի:

ԷՏԵԼ. Ի հարկէ: Նրանք ամէնքն էլ պատրաստ են մեզ անդանակ մորթելու: Հերմանն անշուշտ կ'ուզենար, որ դու լինէիր իր կառավարիչը և ոչ ինքը քոնը:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Թող ուզենան: Դու մի խառնուիր: Սնու կաց: Ո՞վ էր եկել այստեղ:

ԷՏԵԼ. Էրշն էր մուշտակի բերել:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Կորչի ինքն էլ, մուշտակն էլ: Զաղացը կորուստ է որ բերում է. աներն էլ ջոկ գլխացաւանք... Մուշտակի՞ եմ հիմա կարօտ: Ասում ես, ով է եկել: Է՞րշը: Հա՛, Լաւ, թող գայ էրշը, մուշտակը բերի: Նա հէնց պէտք էլ է ինձ: Նրա տղայի անունը կարծեմ Միրոն է, չէ՛:

ԷՏԵԼ. Կարծեմ: (Դուրս է գնում աջակողմնան դռնովը):

ԳՐՈՍՄԱՆ (ժենեային). Ի՞նչ ես անում, ժենիչկա:

ժԵՆԵԱ. Երկրորդ օրն է միայն, որ այստեղ եմ, հայրիկ, և արդէն չեմ յիշում, թէ ինչպէս եմ անց կացրել այս չորս տարին: Միշտ միևնոյն բանը: Փող, փող ու փող...

ԳՐՈՍՄԱՆ (ծիծաղում է). Գնա՛ տուն: Ես քեզ դուրս չեմ անի, թէպէտ պէտք էր: Սակայն ես չեմ խառնուում:

ժԵՆԵԱ. Տհն: Ո՛չ երբէք: Լաւ է կախուեմ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (զարմացած նայում է ժենեային. Մանում են Լտեղն ու Էրշը). Լսի՛ր, էտե՛ր, այս ի՞նչ է ասում է աղջիկդ: Լաւ է, շատ լաւ է: Ծիշտ որ պէտք էր սրան երեսուն հազար ուրբլի օժիտ տալ: Աւելի լաւ չէ՞ր լինի այդ փողոյն արժէթղթեր առած լինէինք կամ ջաղացի դրամադրիսին աւելացրած: Է՛, լաւ... Այս թող ինձ խրատ լինի: Մաշան արդէն այդքան փող չի ստանայ:

ԷՏԵԼ. Պիտի լսես, թէ նա ի՞նչ է ասում:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ես քաղցած եմ: Ասա՛, մի բան բերին ուտելու: Իսկոյն ջաղացը պիտի գնամ: Դէ՛ մուշտակը ցոյց տուէք, է՛րշ: (Դիտում է մուշտակը: Լտեղը դուրս է գնում):

ԷՐՇ. Ա՛յ մուշտակ: Թագաւորի մուշտակ է:

ԳՐՈՍՄԱՆ (հազնում է մուշտակը). Հը, փող շինում եք, է՛րշ: Ո՞չ: Էլի չէ՞ք կամենում առաջուայ պէս: Է՛, է՛րշ, դրա համար մենք կը կուռենք իրար հետ:

ԷՐՇ. Ի՞նչ արած, պարոն Գրոսման: Ամէնքն էլ հօ ձեզ պէս բաղաւոր չեն լինի: (Հոգոց է քաշում)

է՛հ, մի կերպ կը կառավարուենք, մինչև մեռնենք: Ներեցէք, այստեղ չի սեղմում:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ձի սեղմում...

Է՛ՐՇ. Այստեղ էլ չէ (յետ է գնում ու ոտից զլուլս դիտում է Գրոսմանին): Այս մուշտակով դուք թագաւորի նման էք...

ԳՐՈՍՄԱՆ (փրկնթփրկնթում է). Թագաւորի նման...

Է՛րշ, դուք, կարծեմ, մի որդի ունիք և երկու աղջիկ: Թէ՛ երկու որդի ու մի աղջիկ:

Է՛ՐՇ. Երկու որդի ու մի աղջիկ, պարոն Գրոսման, և բոլորն էլ տանջուում են, բոլորն էլ տանջուում են: Մէկը ձեր ջաղացումն է բանում: Բն, Միւրոնը ձեզ մօտ է բանում:

ԳՐՈՍՄԱՆ (ստոր). Կարող էք յայտնել նրան, որ էլ նրան յետ չեն ընդունի:

Է՛ՐՇ (ցնցուում է: Վսխեցած). Նրան: Ի՞նչպէս թէ. նրան:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Այնպէս: Իբրև թէ դուք չգիտէք, է՛րշ: Իսկապէս ես մուշտակը չպիտի ընդունէի ձեզանից և ձեզ էլ ուղղակի պիտի դուրս անէի: Ի՞նչպէս: Իմ տուած գործովն ապրէք ու թոյլ տաք, որ ձեր որդին իմ ջաղացումը գործադուլնէ՛ր սարքի: Էլ ի՞նչ հայր էք դուք. էլ ի՞նչ մարդ էք: Ձէիք կարող փայտով մի լաւ ծեծ տալ նրան: Ձէիք կարող ասել նրան—շուն, ո՞ւմ դէմ ես ապստամբում: Գրոսմանի, որ մեզ բոլորիս կերակրում է:

Է՛ՐՇ (չորացած). Պարոն Գրոսման, պարոն Գրոսման...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Դուք չէիք կարող նրան ասել—շուն, ուղում ես, որ պարոն Գրոսմանը ջաղացը դադարեցնի: Է՛, կը դադարեցնի: Մի վախենայ, շուն, կը դադարեցնի: Բոլորդ սոված կը սատկէք: Վերցրէք մուշտակը: (Մոր-

հրդարար): Եւ ճշմարիտն ասեմ, է՛րշ, ես վերջնակա- նապէս որոշել եմ, եթէ չհանդարտուին, պիտի դադարեցնեմ ջաղացը: Ձեզ եմ հարցնում. ինչի՞ս է պէտք ջաղացը: Յեղափոխութիւն է հիմա, ջարդերի հոտ է գալիս, կարեցողն էլ, չկարեցողն էլ փախչում է: Ես էլ կ'առնեմ կնոջս, երեխաներիս ու կը գնամ Եւրոպա: Մի՞թէ ես իմ ունեցած փողովը չեմ կարող հանգիստ ապրել Եւրոպայում:

Է՛ՐՇ. Իրաւունք ունիք, պարոն Գրոսման: Ե՛ս էի ասում նրանց. ի՞նչ էք անում, այ հրէաներ: Ո՞ւմ էք կամենում դուք վստահել: Հրէայի՛ն: Ախր մենք, հրէա- ներս, մի ձեռի մասների նման պէտք է իրար հետ կապուած լինինք: Ի՞նչ կը լսէին ինձ: Ես ամեն բան գիտեմ: Խնդրում եմ, գոռում եմ. հրէան պիտի չգնայ հրէի դէմ: Ախր հէնց սրանում է մեր բոլոր հրէու- թիւնը:

ԳՐՈՍՄԱՆ (ստոր). Յիմար բաներ մի ասէք, է՛րշ: Ի՞նչ հրէութիւն: Ես ոչ մի հրէութիւն չեմ ճանաչում: Դուք աշխատում էք, ես վճարում եմ. չէք աշխատում, չեմ վճարում: Այս է ահա ողջ հրէութիւնը: Իսկ թէ ճիշտն ասենք, ուսու բանուորներն ինձ համար հրէա- ներից սիրելի են: Հրէան իր հրէութիւնն է միշտ մէջ խոթում: Բանուորները պիտի իմանան, որ ես գործա- տէրն եմ, իսկ իրանք իմ ծառաները...

Է՛ՐՇ. Իրաւունք ունիք, պարոն Գրոսման: Բայց ինձ սովորցրել են, թէ հրէութիւն կայ: Ես այդպէս եմ լսել... (Ժայլում է մուշտակը): Խնդրում եմ ձեզ որ- դուս համար, պարոն Գրոսման: Դժուար ժամանակ է... Խնդրում եմ որդուս համար:

ԳՐՈՍՄԱՆ (իբր թէ չի լսում). Ե՛րբ կը բերէք մուշտակը:

Է՛ՐՇ. Մի շաբաթից կամ տասն օրից յետոյ: Պա-

րոն Գրոսման, խնդրում եմ որդու համար: Մի լա-
խօսք եմ կամենում լսել:

ԳՐՈՍՄԱՆ (ղիտմամբ զոտում է). Էտեղ, ինչ
եղաւ նախաճաշիկը: (Էրջը նայում է նրան, զլուխը
տրտում թափ է տալիս: Դուրս է գնում: Մտնում է
էտեղը, նրա ետեւից աղախինը՝ մի մեծ մատուցարան
ձեռին):

ԷՏԵԼ. Ի՞նչ ձուկ է: (Բանի է կենում Գրոսմանի
մօտին: Ատում է աղախինին): Մամուլարը բեր: (Աղա-
խինը դուրս է գնում: Գրոսմանը նստում է սեղանի
ստաջ, անձեռոցիկի ծայրը խրում է ժիլետի տակ:
էտեղը նստում է նրա դիմացը, ձեռները ծալում կրծ-
քին, նայում է նրա ուտելուն: Նրան մէկ հաց է տա-
լիս, մէկ դանակ, մէկ լիմոն):

ԳՐՈՍՄԱՆ (ծամելով). Բա դ՞ձ...

ԷՏԵԼ. Կեր, կեր: Ես ուտելու բան կը գտնեմ: Այդ-
պէս արագ-արագ մի ուտիր: Երբ և իցէ բկումդ կը-
մնայ: (Գրոսմանը հագում է): Ա՛յ արդէն հազդ բռնեց:
Թո՛ղ ձկան փուշը ջոկեմ. (Գրոսմանը լուռ ծամում է):
Էլ լիմոն տամ:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Լիմոն տուր: Ժենեան, դու չիս ուզում:
(Ժենեան նստում է սեղանի մօտ եւ քացասաբար
զլուխը շարժում է):

ԷՏԵԼ. Բա վերջն ի՞նչ պէտք է լինի:

ԳՐՈՍՄԱՆ (զրգոտած). Ինձ մի հարցնի: Երբ
ես լուռ եմ, դու էլ լուռ կաց: Ես նրանց գործադուլ
ցոյց կըտամ: Նրանց հոգին կըհանեմ ես, այ ի՞նչ գոր-
ծադուլ կը լինի այս: Ո՞վ են դունչ բարձրացնողները:
Միբոնները, Իւանները...

ԷՏԵԼ. Այս խռովութեան շնորհիւ բոլոր քնձոտ-
ները դունչները բարձրացնում են:

ԺԵՆԵԱ. Հայրիկ:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ես նրանց դունչ ցոյց կըտամ... Մեծ
բան է պատահել, այ: Միբոնների ու Իւանների սիրտը
հանգստանալ է ուզում: Կարծես քիչ ժամանակ ունին
հարբեցողութիւն, փշութիւն անելու: Օրական ութ ժամ
միայն աշխատանք տուր նրանց: Հօրս ցաւը չէ՞ք ու-
զում:

ԺԵՆԵԱ. Հայրիկ, գոնէ մի անգամ լսիր ինձ...

ԷՏԵԼ. Հրէաների հետ բարի պէտք է լինել, Դա-
ւիթ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (բարկովթեամբ). Ինչո՞ւ հրէաների
հետ: Իմ ազգականներն են նրանք, ինչ է: Հէնց ազ-
գականներս լինին: Հարստութիւնս ուրեմն նրանց պի-
տի տամ: Ա՛յ ինչու քեզ հետ խօսել չեմ սիրում: Ի՞նչ
է հրէան: Լիրբ: Էլ ի՞նչ: Ծո՛ւն, յանդուգն: Առաջինը
նա է, որ ոչ մի բանի չի հաւանում: (Կծու ծիծաղով):
Հրէան: Հրէան ցաւ է, ցաւ: Մի ինձանից հարցրու, թէ
ո՞վ է փչացնում իմ ուս բանուորներին: (Ժենեան տե-
ղիցը վեր է կենում. ման է զալիս սենեակումը):
Քաղցրն ո՞ւր է:

ԷՏԵԼ. Ահա քաղցրը: Ինչո՞ւ բարկացար: Ձեռաց
վաթում ես դու, Դաւիթ: Ի՞նչ ասացի որ: Հրէան ինձ
աւելի մօտիկ է, ես էլ ասացի: Թէ չէ՞ ինձ համար լաւ
լարանի գան, չալ պարանի, թէ որ մեր վատն են ու-
զում:

ԳՐՈՍՄԱՆ (քաղցրն ուտում է). Նրանք քսանու-
հինգ տոկոս յաւելումն են ուզում, բանեղն էլ փոխէփոխ:
Դիտե՛ս, ինձ այդ ի՞նչ կընստի, եթէ ջաղացումը հա-
րիւր հոգուց աւելի բանող կայ: Մի ոչինչ բան: Տարե-
կան մի քսանուհինգ հազարի չափ, եթէ ոչ աւելի:

ԷՏԵԼ. Սե ցաւի գան. չոնթանան, տեսնեմ:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Մի գոռայ: Տես՝ դու գոռում ես ար-

դէն: Մարդ պէտք է սառնասիրտ լինի: Նրանք ուզում են: Շատ բան կ'ուզեն: Ապա ես սրտեղ եմ: Այս յիմար յեղափոխութիւնն է մի փոքր խանգարում, թէ չէ ես ցոյց կը տայի նրանց, թէ ո՛վ է Գրոսմանը: Թէ այս յեղափոխութիւնը չէր լինի: Ի՞նչ էիր ուզում, ժե՛նիչկա: (Մըբում է բեխերը: Աղախինը սամովարը ներս է բերում: Մտնում են Վայցը և Մաշան):

ԺԵՆԵԱ. Ոչինչ, հայրիկ: Ինձ էլ բան հարկաւոր չի: ԳՐՈՍՄԱՆ. Հարկաւոր չի, հարկաւոր չի: Էտել, ինձ մի բաժակ թէյ տուր: (Ժամացոյցին է նայում, ձեռ է տալիս Վայցին): Ի՞նչ նոր բան կայ, Վայց: Ի՞նչպէս է առաջ գնում Պետեայի պարապմունքը:

ՎԱՅՑ. Սովորականի պէս, պարոն Գրոսման: Մի փոքր ծուլութիւն է անում, բայց զարմանալի ընդունակ է:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Այդ ձեր գործն է: Գլխաւորն այն է, որ նրա ուղեղը զարգանայ: Ինձ պէտք չի բարձր ուսում, ծայրայեղ գիտութիւն: Այդ բոլորը դատարկ բաներ են: Արդէն տեսնում եմ, թէ ինչ պիտի դառնայ Սաշան: Կեանքի մէջ գլխաւորն է՝ գլուխ ունենաս գործ անելու: Ես ինքս հասարակ բանուոր եմ եղել, բայց մաթեմատիկան ուսուցչից ոչ պակաս գիտեմ: Քաղաքականութեան մէջ ու սօցիալական խնդրում գիտունի հետ կը մըրցեմ: Բոլորն էլ ոտի վրայ եմ սովորել:

ՎԱՅՑ. Ձեր հայեացքներին ծանօթ եմ և անում եմ, ինչ որ կարող եմ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (Արդէն մոռացել է Վայցին. թէյ է խմում, զրոյց է անում Էտելի հետ). Միայն թէ իմանայի, գլխաւոր դերողներն ո՛վքեր են: (Կամաց է խօսում):

ՄԱՇԱ. Ի՞նչ ձանձրալի է... (Կոտրատում է մատ-

ները): Այստեղ, Վայց, օդն էլ բանտի օդ է: Երբ որ նա... (Հօրն է ցոյց տալիս) խօսում է, ինձ թուում է, թէ խելագարուում եմ: Փող, փող, բանուորներ, ջաղաց... Մէջքներդ արէք նրան ու մի լսէք: Շուտ եկէք, ես այդպէս եմ կամենում: Նրա շունչը մարդ է սպանում: ՎԱՅՑ (կամաց). Սիրելի Մաշա, նա կարող է լսել: (Մէջքն անում է Գրոսմանին):

ՄԱՇԱ (յամառութեամբ). Թող լսի: Վերջապէս ուղղակի կ'ասէի նրան ամէն բան, ամէն բան... Եւ սակայն, Վայց, ես սիրում եմ նրան, սրան... (Յոյց է տալիս ձոր վրայ) Ի՞նչ տարօրինակ բան է:

ՎԱՅՑ. Մայրիկը ձեզ թէյ է տալիս:

ՄԱՇԱ. Թէյ: Լաւ (ժիծաղում է): Թէյ կը խմեմ: ԷՏԵԼ. Դու այսօր գունատ ես, Մաշանկա:

ՄԱՇԱ. Գունատ դէմքը շատ հետաքրքրական է. սպաներին դուր է գալիս:

ՎԱՅՑ (յանդիմանական եղանակով). Ինչո՞ւ էք այդպէս խօսում: (Ժերերը կամաց զրոյց են անում):

ՄԱՇԱ. Այսպէս եմ կամենում... Թաքուն ինձ տուէք ձեր ձեռը: (Յոգնած): Ո՛չ, պէտք չի: Ես ուզում եմ մի զարհուրելի, տանջող բան... Ճիշեր: Ես կը ցանկայի, որ ամէնքը ձչային ցաւից... Լսում էք, դարձեալ՝ փող, փող: Հայրիկ, այսօր ի՞նչքան վաստակ ես արել: ԳՐՈՍՄԱՆ. Ես օրական վեց հարիւր ոտըլու կորուստ ունիմ:

ՄԱՇԱ. Այդքան քիչ: (Դիտով է անում): Ի՞նչ լաւ կը լինէր, դու աղքատանայիր:

ԳՐՈՍՄԱՆ (լուրջ). Յիմար բաներ մի ասի:

ՄԱՇԱ. Կամենում եմ յիմար բաներ ասել: Մի՞թէ այստեղ մարդու միտ կարող է որևէ խելօք բան դալ: Դոնէ մի անգամ հարցրո՞ւ ինձանից, թէ ինչ եմ անում ամբողջ օրերով: Գիմնադիան աւարտեցի ու փեսացուի

եմ սպասում, որին դու յիսուն հազար կը տաս կամ քսան հազար, ինչպէս որ ձեռնառու կը լինի քեզ համար: ԷՏԵԼ. Հերիք է, Մանգնկա:

ՄԱՇԱ. Ճիշտ չեմ ասում միթէ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (անտարբերութեամբ). Օժիտը կախուած է ջաղացիցը: Գուցէ յիսուն հազար, բայց գուցէ և քսան:

ՄԱՇԱ. Շարունակ ջաղաց, ջաղաց, իսկ հայր կարծես չկայ էլ...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ինձ մի բարկացնի: Ջաղաց. նրանից դուք ինչ էք հասկանում: Ջաղացը դու չես և ոչ ես: Նա բոլորիցս վեր է: Հարիւր քսան բանուոր և վաթսուն ծառայող է կերակրում ջաղացը,—ընտանիքներն էլ հետները՝ այդ կանի եօթ հարիւր հոգի: Օրական երեք հազար փութ ալիւր է հանում, հարիւրաւոր առատրական, հաղարաւոր հաց թխող և տասը հազարաւոր մարդ է կերակրում: Իմ հացն ուտում են Ամերիկայում և Եւրոպայում: Քո կեանքը ջաղացի ձեռին է, Մանգ: Իսկ այն բոլոր տղամարդկանցը, կանանցն ու երեխաներինը: Ո՞վ է հաց տալիս, ուրախութիւն և յոյս: Ջաղացը: Ո՞վ կարող է ամուսնանալ, եթէ ջաղացը չի կամենում: Ջաղացն այրուի՝ հազար հոգի կորած է: Ահա թէ ինչ բան է ջաղացը:

ԷՏԵԼ (հպարտութեամբ). Մենք մեր ամբողջ կեանքն ենք դրել ջաղացի վրայ: Մեր ջղերովն են պտըտուում նրա անիւները: Մեր բոլոր երիտասարդութիւնը, առողջութիւնն ու ոյժերը շող են տուած նրա ամէն մի անկիւնում:

ԳՐՈՍՄԱՆ (արհամարհանքով). Մենք, մենք: Հերիք է խօսես: Գնանք, շորերս փոխեմ: Կը մտածեմ և գուցէ ոստիկանապետի մօտ գնամ: (Դուրս է գնում):

ՄԱՇԱ (սնարսափով). Երբեմն ինձ թուում է, թէ սրանք խելագար են:

ՓԵՆՆԵԱ. Իմ տունը սրանից լաւ չի:

ՎԱՅՅ (կանգնում է). Գուցէ ես այստեղ աւելորդ եմ:

ՓԵՆՆԵԱ. Ո՛չ, ո՛չ, Վայց, ես ուրախ եմ, որ նոր մարդ եմ տեսնում: Դուք ինձ հասկանալ կարող էք: Ոչ ոքի համար էլ գաղտնիք չի, որ իմ ամուսինը բորսայում խաղացող բժիշկ է և որ ես նրան թողել եմ:

ՄԱՇԱ. Ինչո՞ւ են հրէաներն այսքան փող, զործ սիրում: Հայրս կ'ասէր՝ յիմար բաներ մի ասի: Իսկ ես կը պատասխանէի՝ նրան՝ սրա համար են մեզ ջարդում, կոտորում:

ՎԱՅՅ. Դրա համար չի:

ՄԱՇԱ. Սրա համար է: Մի վիճէք: Ես այսպէս եմ կամենում: Ես ինքս ինձ համար զգուշիւ եմ: Ինձ թուում է, թէ մէջս թղթադրամներ է լցրած և արեանս մէջ հալած ոսկի է հոսում: Ատում եմ հրէաներին:

ՎԱՅՅ. Դուք այնքան արագ զրգուտում էք...

ՄԱՇԱ. Նախանձում եմ ձեզ. դուք ազատ էք:

ՎԱՅՅ. Մի նախանձէք: Եթէ մարդ ինձ նման իրեն քաղաքացի է զգում և ոտով-գլխով յեղափոխութեան չի նուիրուում, այլ ուսուցչութիւն է անում, ողորմելի է: Ահա արիւն է թափուում: Բայց մարդու արիւն ինձ վրայ եղել է,—ոչ երբէք: Ձեռներս արեան մէջ եղել են,—ոչ երբէք: Ոգու հսկաներն իջել են եւրամով երկրի վրայ, իսկ ես, Մանգ, մնացել եմ մեկուսի: Մարդ իւր ազգի զաւակը լինի, հաւատայ նրա ստեղծագործող ոյժերին, իմանայ, որ յեղափոխութիւնն է նրա փրկութիւնը և հեռու մնայ,—խայտառակութիւն է:

ՓԵՆՆԵԱ. Ապա ինչո՞ւ չէք ստիպում ձեզ:

ՎԱՅՅ. Ասելը հեշտ է: Ինձ վրայ է մի մեծ ընտանիք—կոյր հայրս, պառաւ մայր, եղբայրներ, քոյրեր: Այն օրուանից, ինչ աչքս բաց եմ արել, ես նը-

բանց համար եմ աշխատում: Ժամանակ չեմ ունեցել ամենաանհրաժեշտ բաների համար: Ես ազդիւն ծառայելու մասին էի երազում և կոռի ձի դարձայ:

ԺԵՆԵՍ. Խղճում եմ ձեզ, Վայց: Ահա անբաղդ էք դուք և ես... Ձեռ մեկնեք միմեանց:

ՄԱՇԱ. Երբ որ դուք խօսում էք մեր ազգի մասին, որի վրայ միշտ թքել են, որին միշտ թակել են և այժմ էլ կոտորում են, ես ատելութիւն եմ զգում դէպի ձեզ: Ամէնքից արհամարհուած,—մեր անգղ: Ես նախանձում եմ, Վայց, ամէն մի քրիստոնէի, ես քրիստոնէի շանն եմ նախանձում:

ԺԵՆԵՍ. Դու խելագար ես:

ՎԱՅՅ. Մխիթարութիւն կայ, Մնշա: Մենք, բոլոր թոյլերս, տկարներս, կը ձուլուենք ժողովրդի հետ և կը տառապենք նրա հետ: Մենք կամենալ չենք կարողանում, խառնուենք բազմութեան հետ: Թող մեզ էլ ջնջին:

ՄԱՇԱ. Ո՛չ, ո՛չ: Ահա տեսնում եմ նրանց բոլորին, ողորմելի, արհամարհուած, ատուած... Տառապել հրէաների՞ հետ: Ո՛չ. թող նրանց կոտորեն: Աւելի լաւ է գնալ քրիստոնեաների մօտ և ասել՝ սպանեցէք մեզ:

ԺԵՆԵՍ. Ինչո՞ւ պիտի սիրեն մեզ, եթէ մենք ինքներս մեզ ատում ենք:

ՄԱՇԱ. Թախիծ է պատել հոգուս: Այս սենեակները տեսէք. տասներկուսն է, բայց և ո՛չ մէկը չկայ դուրեկան, մարդավայել: Ամեն ինչ կոպիտ, դռնհիկ: Վամպիրներ են բնակում այնտեղ: (Մոռայլ նստած է: Լոռութիւն: Մտնում են Դրոսմանն ու Էտելը: Գրուժանը սերթուկով է):

ԷՏԵԼ. Դէ գնն: Առանց այն էլ ժամանակ շատ կորցրիր: (Մտնում է Ռոզենովը: Միջանասակ է, նրբանշաշակ հաճնուած, վերարկուով: Չոննախայար

ձեռին. Պէնանէ է զործ ւածում: Բոլորը շիտթուած են: Վայցը դուրս է գնում: Ժենեսան փախչում է առանձնասենեակը:

ՌՈԶԵՆՈՎ. (բարձր, ժենեսայի ետևից). Ժենեսա, ժենեսա:

ԷՏԵԼ. Այդ ի՞նչ է, Եակով, բարով էլ չես ասում: (Կամենում է նրա ձեռիցն ստնել փայտն ու գլխարկը):

ՌՈԶԵՆՈՎ. Ո՛չ, ո՛չ, մայրիկ: Ես մի բոպէով միայն մտայ:

ԷՏԵԼ. Էլի կարող ես գլխարկդ ու փայտդ տալ...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ի՞նչ ես ուզում նրանից: Ձի կամենում, պէտք չի:

ԷՏԵԼ. (երկչոտ). Ճիշտն ասեմ, Ենշա, քեզանից այդպիսի բան չէի սպասում: Այդ քեզ չի վայելում: Դու ուսում առած մարդ ես, դու բժիշկ ես...

ՌՈԶԵՆՈՎ. (ընդհատում է նրան). Իսկ ես ձեզանից այդպիսի արարքներ չէի սպասում:

ԳՐՈՍՄԱՆ. (ըարկովթեամբ). Ի՞նչ արարքներ:

ԷՏԵԼ. Ըն՛ը, արդէն մենք ենք մեղաւոր: Ես իմանում էի, որ դու այդ պիտի ասես: Եակով, չէ՞ որ դու ինձ մայրիկ ես ասում: Եղիւր ինձ հետ, ինչպէս մօր հետ: Ձէ՞ որ սիրաս քեզ համար էլ է ցաւում, նրա համար էլ:

ՌՈԶԵՆՈՎ. Ապա ինչո՞ւ թոյլ տուիք, որ նա այստեղ մնայ:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Դու մեզ հարցեր մի տայ, մենք էլ քեզ չենք տայ: Ես ոչինչ չեմ կամենում իմանալ: Ես նրան քեզ տուի և կանխիկ համարեցի երեսուն հազար ռուբլի: Այնպիսի հարսանիք արի, որ դեռ քսան տարի քաղաքումը ասելիք կը լինի: Մնացածն իմ գործը չի: Ահա այս էի կամենում քեզ ասել: Ինչ ուզում էք՝ աւէք, միայն թէ ինձ հանգիստ թողէք:

ԷՏԵԼ. Ենշա, սիրելիս, հաշտուիւր նրա հետ: Ախր

նա ջահէլ կին է: Գնորդ պահած է, նրա ամէն ուզածը միշտ կատարուել է: Գնա նրա մօտ...

ՌՈՁԵՆՈՎ. Ես հօ խոով չեմ նրա հետ: Դուք պիտի մեր կեանքն իմանաք: Ժենեան շատ տարօրինակ կին է: (Վերարկուի կոճակներն արծակում է: Ման է զայլիս սենեակումը): Ես նրան չեմ հասկանում: Մէկ փակուում էր իւր սենեակումն ու շաբաթներով կարելի չէր լինում դուրս քաշել նրան այնտեղից: Ախր այս կարելի բան չի: Մի մտածեցէք, մի կին, որին ամուսինը շաբաթներով չի տեսնում: Գնաի անգամ ինքս եմ ուզեցել ձեզ հետ խօսել: Երբեմն էլ սկսում էր փողը շող տալ: Ախր այս ի՞նչ բան է: Աներս, դուք հօ գիտէք, որ փողը երկնքիցը չի թափուում: Չէ որ եթէ աջ ու ձախ փող շարտես, ինչպէս նա էր մէկ-մէկ տեսնում, ոչ թէ իմ աշխատածն ու ձեր երեսուն հազարը հերիք չի անի, այլ Բլէյխուդերին էլ կարելի է սնանկացնել:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Տեսնում էք՝ ես իրաւունք ունիմ, երբ ասում եմ, թէ ձեր գործերի հետ հաշիւ չունիմ:

ՌՈՁԵՆՈՎ. Իմ դրութիւնն էլ հասկացէք: Ծանր աշխատանքով ես փող եմ վաստակում, և իմ աշխատանքը ոտի տակ են տալիս: Ինձ հետ խօսում են, ինչպէս մի ուսուցիչ հետ, մեղադրում են թէ մեղչան եմ, ժլատ եմ: Ներեցէք, կարծեմ ես համալսարան եմ աւարտել և կարող եմ իմանալ այդ բոլոր վսեմ խօսակցութիւնների արժէքը մեղչանականութեան, իրէպի մասին: Իրաւունք ունիմ ցանկալու, որ խաղաղութիւն լինի իմ տան մէջ: Մի մտածեցէք, աներս: Խողել է երեխաներին... Այդ ինչի՞ նման բան է: Դեռ լաւ է, մայրս համաձայնեց տունը կառավարել, և չհեռացաւ մեղանից... այն բարի բոննան: Այժմ վախենալու է, թէ մի գուցէ այս խայտառակութիւնը բացուի:

ԷՏԵԼ (խոնարհ). Լաւ, ես կը գնամ նրա մօտ: Միայն, Եակով... ախր դու էլ արդար չես: Մաշենկա, գնա քո սենեակը: Ես այնպիսի բանի մասին պիտի խօսեմ, որ աղջիկը պէտք չի որ իմանայ ու լսի:

ՄԱՇԱ. Չեմ ուզում:

ՌՈՁԵՆՈՎ. Խնդրեմ, խնդրեմ, մայրիկ, առանց այդ մտերմական բաների: Մնացած ամէն ինչ մեր գործն է, և ես ոչ ոքի թոյլ չեմ տայ միջամտել...

ԷՏԵԼ (խոնարհ). Լաւ, չեմ միջամտի... Միայն դու, Եակով, պէտք է տեղի տաս նրան: Դու պարտաւոր ես: Դու մեծ ես, իսկ մեծը միշտ աւելի խելօք է և տեղի է տալիս:

ԳՐՈՍՄԱՆ (ձանձրացած). Իմ գնալու ժամանակն է: Կառավարուեցէք, ինչպէս որ գիտէք: (Ձեռ է տալիս Ռոզենովին):

ՌՈՁԵՆՈՎ. Գնաք բարով, աներս:

ԺԵՆԵԱ (երեսում է սուսնձանսենեակի դռան մէջ). Մայրիկ, ես չեմ կամենում, որ դու դրա հետ խօսես: Դուրս արա դրան: Չեմ կամենում ձանաչել ոչ դրան, ոչ դրա երեխաներին, ոչ դրա աղգականներին: Դրա մայրը, երբ որ զալիս է, հողիս հանում է:

ՌՈՁԵՆՈՎ. Ժենեա, ժենեա, ամաչիր...

ԺԵՆԵԱ (դռան մօտ). Չեմ կամենում ամաչել: Առաջ դու սկսիր: Դու բժիշկ ես ու բորսայի առևտրական դարձար: Իսկ ես չեմ կամենում բորսայի առևտրականի հետ ապրել:

ՌՈՁԵՆՈՎ (դիմելով ծերունիներին). Ի՞նչ կ'ասէք սրան: Ահա այսպիսի տեսարաններ ամէն օր են կըրկնուում մեր տանը:

ԳՐՈՍՄԱՆ (սրտնեղած). Հանգիստ թողէք ինձ բոլորդ էլ... (Շտապով դուրս է գնում):

ՄԱՇԱ (հեզուութեամբ). Իսկ քաղաքի կէսը նախանձում է մեր բաղգին: (Դուրս է գնում):

ԷՏԵՆԼ. Ժենիչկա, խնդրում եմ քեզ: Լսիր պատա-
մօրդ:

ԺԵՆԵՍ. Թող դա հեռանայ... Դուք զբան դեռ չէք
ճանաչում: Խօսքով միշտ արդար դուրս կը գայ: Պէտք
է զբան տանը տեսնէք: Գաղան է դա: Դա բուռնցք է
է քաշել ինձ վրայ: Այո, այո, բուռնցք: Ո՞ւմ տուիք
ինձ: (Հիստերիկաբար լայիս է): Իմ աղախնին իւր սի-
բուռնին է դարձրել:

ԷՏԵՆԼ. Ժենիչկա, ժենիչկա...

ՌՈԶԵՆՈՎ. (զայրոյթով). Ի՞նչ հաճոյքով կ'սպա-
նէի քեզ: Խաբեբայ... Շարլոտտա Կորդէ... Դժբաղդ է
նա, որ հարուստ աղջիկ է առնում հասարակ գոհելի
տանից:

ԷՏԵՆԼ. (զրկելով ժենետային). Ո՞վ է գոհելի: Լե-
զուդ չորանայ: Բախտաւար: Կասե՛ս՝ աղաչում էինք,
թէ արի առ սրան: Դու չէիր, որ ազրուկի պէս կպել
էիր՝ սրան տեսածդ օրիցը: Գոհելի տո՛ւն: Բա դու ի՞նչ
տանից ես: Հայրդ խանութպան էր, ասենք՝ ազնիւ-
խանութպան, բայց մայրդ: Հօ ամբողջ քաղաքը գիտէ,
որ նա իր տունը կրակ է քցել: Անխիղճ: Դեռ համալսա-
բանումն էլ է սովորել: Մարդ այսպիսի քնքուշ աղջիկ
առնի ու այսպէս չարչարի: Դու ինձ հետ խօսիր, ինձ
հետ: Ո՞ւմ փողովն ես վրայիդ կեղաւը լուացել:

ՌՈԶԵՆՈՎ. (կատաղած). Ի՞նքդ ես անխիղճ: Չհա-
մարձակուես ինձ հետ այդպէս խօսել... (Պատրաստ է
նրա վրայ յարձակուելու):

ԺԵՆԵՍ. (ճշում է). Դժբա, դժբա...

ԱԼԵՔՍԱՆԴԻՐ. (Արագ ներս է մտնում: Հագին
սեւ քլուզ— կօսովորակա, թել-գօտի). Այս ի՞նչ գոռոցոց
է: Ի՞նչպէս չէք ամաչում: Ենկով, ժենետ:

ԱՐԱՐՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

Քաղաքի ծայրը: Մի յարկանի ցած շէնք: Չախ կող-
մից փողոցի մի անկիւնը, մութ եւ անհամբոյր: Երե-
տում է աւերակների խաւար զժազրութիւնը: Միժու-
թեան մէջ երեսում են մարդկանց ստուերներ եւ ան-
հետանում են: Հեռում երկնքի վրայ նոր ծնած լու-
սին: Պարզ երեսում են ջաղացի ստուերանկարն ու
ծիւնելոյզները եւ կարծես թագաւորում են այստեղ:
Աւերակների վրայից, աջ կողմում, երեսում է հեռու-
ում ԳՐՈՍՄԱՆԻ տունը: Պատուհանները լուսաւորւած
են: Ամբողջ տեսարանը մոայլ է եւ ծանր: ԷՐՇԻ ընա-
կարանը: Մի փոքր սենեակ, աջ կողմից դուռը դէպի
փողրիկ խոհանոցը: Չախ կողմում երկար դերձակի
սեղան: ԷՐՇԸ ակնոցով, մուշտակը փոել է սեղանի
վրայ, կանգնած աշխատում է: Աջակողմեան անկիւ-
նում կօշկակար ՇՄԻԼԸ կօշկի տակ է կայցնում: Երս
առաջին կաշով ծածկած մի փողրիկ ցած սեղան:
Սեղանի վրայ կօշկակարի գործիք: ԷՐՇԻՅԸ ոչ հե-
ռու փողրիկ նստարանի վրայ նստած է ԲԵՏԵԱՆ եւ
արկղիկներ է շինում: ԷՐՇԻ կինը, ՌՈԶԱՆ, մազա-
ղաթի դէմքով բարձրահասակ մի պատաւ, գունատը
թաշկինակ գլխին, գուպայ է գործում: Սենեակի
մէջտեղում մի սեղան, որի առաջ նստած է ԷՐՇԻ
մեծ որդի ՄԻՐՈՆԸ եւ ընթրիք է անում: Սենեակը
լուսաւորւած է երկու լամպով. մէկը կախած է պա-
տիցը ԷՐՇԻ գլխավերեք, միս փողրիկը ՇՄԻԼԻ կա-
շով ծածկած սեղանի վրայ է: Մնացած սարք ու

կարգը ողորմելի է: Յատակի վրայ աղբ: Նեղուածք, օղբ խեղդուկ եւ աշխատանքի մթնոլորտ լինելը զգացուում է: Երկու փոքր լուսամուտ, սպակիկների տեղ թուղթ կպցրած: երկուսն էլ փողոց են նայում:

ԷՐՇ (կտրում է մկրատով). Այսպիսի ժամանակ չեմ տեսել: Այսպէս էլ ժամանակ կը լինի: Հրէան հրէի դէմ դնայ: Այսպէս բան երբէք չի եղել: Կը պատահէր, բանուօրը տիրոջ հետ չէր հաշտուի: Է՛, չէր հաշտուի: Ինչո՞վ էր վերջանում բանը: Տէրը բանուօրին դուրս կ'անէր, ու պրծաւ դնաց...:

ՄԻՐՈՆ (ուտում է). Այդ ժամանակն էլ յետ չի գայ:

ԲԵՏԵԱ. Լաւ սոսիսնձ եփեցի: Դէն քցելու բան է: Շատ շուտ վեր առայ կրակի վրայիցը:

ՌՈԶԱ. (մլով քորում է քունքերը). Նրանից է, որ բոլորդ թռչում էք... Ի՞նչ կայ. կրակ հօ չի՞ ընկել: Կամաց անէիր, չփչանար:

ԲԵՏԵԱ. Դու հանգստանալ ես ուզում, ես չեմ ուզում: Ի՞նչ գիտես, նստելուց ամբողջ մարմինս ծակծկում է: Ամբողջ օրը լաւ ձիու պէս բանել եմ, գոնէ երեկոն իմը լինի: Չէ, երեկոյ պարօններն ունին... Ի՞նչ է, իմ հոգին նրանց հոգուցը չի: Բայց չէ՛. հա աշխատիր ու աշխատիր:

ՌՈԶԱ. Քո հասակումն օրական ես քսանուչորս ժամ էի աշխատում: Ի՞նչ ես գոռգոռոցը քցել...:

ԲԵՏԵԱ. Շատ բան ընկաւ ձեռք, այ՛, Տէն, ի՞նչ պալատներում ես ապրում: Օր-ծերութիւն հազարներ ես յետ քցել: Հայրս չի աշխատում, մենք չենք չարչարուում, քո էլ առողջութիւնը տեղը, գիշերները չես հազում ժամերով: Յիմար բաներ մի խօսի: Դու հիմա

էլ ապրում ես միայն այդ գազաններին ծառայելու համար:

ՌՈԶԱ. Այդ որ ճիշտ ես ասում: Հազը հոգիս հանում է, բայց ես չեմ տրանջում:

ԲԵՏԵԱ. Ամէնքը գիտեն, որ դու ցնդել ես: Զուր ժամանակ եմ կորցնում քեզ հետ խօսելով: (Դուրս է գնում ու տանում է սոսնձի կաթսան):

ՌՈԶԱ. (զլուխը թափ է տալիս). Դէ, արի խօսիր սրանց հետ: Ես ցնդած եմ... Ինչո՞ւ իրանք չեն ցնդած: Որ չեմ ատում քաղաքն ու հարուստներին ու չեմ գոռում, թէ նրանց պէտք է ջնջել, ուրեմն դէն քցելու անպէտք բան եմ:

ԷՐՇ. Ի՞նչ դատարկ խօսակցութիւններ են: Թող հանգիստ աշխատենք: Հարուստը հարուստ պիտի լինի, իսկ աղքատը՝ աղքատ: Պարուսինն ան, թրջիր, Ռո՞զա: (Պահարանից հանում է պարուսինը): Այսպէս պէտք է լինի: Աշխարհի եղած օրիցն այսպէս է: Էլ խօսելու բան չկայ: Կան ուժեղ գազաններ և թոյլ կենդանիներ:

ՌՈԶԱ. Դէ տո՛ւր պարուսինը: Հազիւ եմ ոտի վրայ կանգնում: Ձեռներս թուլացել, օտներս իմը չեն, աչքերիս առաջը սեանում է: Սրանք խղճում են: Մեծ որդի ունիմ, նա էլ հաց է ուտում: Ա՛ն այս պարուսինը, թրջիր: Իմ ձեռների բանն է սրա մղելը:

ՄԻՐՈՆ. Այ հացս ուտեմ՝ կ'անեմ:

ՇՄԻԼ (քթումն է խօսում). Նստէ՛ք, էլի՛, Ռո՞զա: Ի՞նչ էք շարունակ շտապում: Ասում են ձեզ, որ կ'անեն:

ՌՈԶԱ. Իսկ ես չեմ ուզում: Մենք նրանց սիրտը չունենք: Ախար մեղքս է գալիս: Միրօնի գլխիցը մազ վայր ընկնի, սիրտս կը ցաւի: Այ, Միխելս դեռ զինուոր է: Կնոջից, երեխաներից բաժանեցին խեղճին: Պատերազմն արդէն վերջացել է, իսկ նա դեռ սով գիտէ՛ ուր

է: Կինն ու երեխաները սոված մեռնում են, մնացել են մեր շնքին: Իսկ գիշերները լաց լինողն չի է: Մայրը... Սրանք միայն կարող են... դեմոկրատ լինել...

ԲԵՏԵԱ. (վերադառնում է). Սոսիսձը հիմա լաւ է: Թէ որ թողնեն գործի կենամ, երկու ժամից յետոյ կը վերջացնեմ: Ժամը քանիսն է: (Ստտում է): Մէջքս այնպէս է ցաւում, որ ուզուել չեմ կարողանում:

ՌՈՉԱ. Բայց էլի չեմ կարող քեզ օգնել: Այդ իմ խելքի բանը չի: Ձեռներս էլ դողդողում են: Կարտոնն առնում եմ ձեռս, շուռ ու մուռ եմ տալիս, է, ի՞նչ հասկանամ:

ԲԵՏԵԱ. Քեզ խնդրող չկայ:

ԷՐՇ. Դէ գնա, է: Դու միայն թրջիր պարուսխը, իսկ ես կը մզեմ: (Ռոզան կամնաց-կամնաց, քստքստացնելով, դուրս է գնում):

ԲԵՏԵԱ. (աշխատում է). Այսօր գործադուլ են աւել թէյարանումն ու խցանի գործարանում: Կ'ուզէի իմանալ, թէ երբ մեղանում էլ պիտի սկսուի: Երբէք չի սկսուի: Մեր աղջկերքը մարդիկ են որ: Մնասուն են: Աւելի շուտ, կարծեմ, իմ մազերը կ'սպիտակեն, քան թէ մերոնք գիտակից կը դառնան:

ԷՐՇ. Կը խնդրէի, պատմութիւններ չանես գործադուլների մասին: Իմ տանը գործադուլների մասին բան չեմ ուզում լսել: Ա՛յ, սրտեղս են հասել այդ բաները: Ինչ ուզում են՝ թող անեն, միայն թէ ես այդ չիմանամ: Դու ծիծաղում ես, Միրոն: Աշխատում ես ու դարձեալ սոված մեռնում ես, ապա ի՞նչ կը լինի, եթէ չաշխատես էլ: Աստուած կեանք տայ Գրոսմանին մուշտակի համար: Մենակ նա է, որ էլի պահում է մեզ:

ՄԻՐՈՆ. Բաւական է, հայր: Թող պատմի սա: Դու արդէն ապրել ես, իսկ մենք նոր ենք սկսում: Միթէ խօսքը մեր մասին է, սրն, քո կամ իմ: Պօսքը

վերաբերում է ամբողջ բանուոր դասակարգին, ամբողջ ժողովրդի քաղաքաբնութեանը: Միթէ չես տեսնում ու չես հասկանում, թէ ի՞նչ է կատարուում մեր չորս կողմը: (Շարունակում է ուտել):

ԷՐՇ. Ձեմ հասկանում: Հասկանում եմ... Քո չափ դեռ խելք ունեմ: Իսկ եթէ վախենում եմ: Ո՞ւմնից եմ վախենում: Սատանաներից: Այդ բոլորիցը սատանայի հոտ է գալիս: Ով լինի-չլինի, վերջն էլի հրէաները պիտի իրանց արիւնովը պատասխան տան այս գործադուլների, այս յիղափոխութիւնների համար... Նրանց կը քցեն կրակը... Ապա քո կեանքը վտանգի մէջ չի... Քեզ համար ախար գիշերները քունս չի տանում...

ՄԻՐՈՆ. Ուրիշներին հօ սպանում են: Ես ինչո՞վ եմ աւելի: Բայց հօ բանուոր դասակարգի համար կը տամ կեանքս:

ԷՐՇ. Դէ ասն ես պար գամ, էլի՛, որ բանուոր դասակարգի համար կեանքդ կը տաս: Լաւ ասացիր: Իսկ որդուս փոխարէն ինձ ի՞նչ կը տայ բանուոր դասակարգը: Արիւն կը թքեմ ես նրա երեսին: Ի՞նչ պիտի տայ: Նրա որկրները: Բայց եթէ դու քո ճանապարհովը գնայիր, ինչպէս ես, եղբայրութիւն չէիր անի ուսաների հետ, փող կ'աշխատէիր ու քեզ համար էլ լաւ կը լինէր, մեզ համար էլ:

ՇՄԻԼ. Ա՛յ, այ, այ, է՛րջ: Այդ մէկն արդէն ծուռն էք խօսում: Այդտեղ կաղացիք:

ՄԻՐՈՆ (վեր է կենում). Մեր կուռի մէջ ոչ ուս կայ, ոչ հրէայ, այլ միայն բանուորներ և հարստահարողներ:

ԷՐՇ (Շմիլին). Ի՞նչ է նշանակում ծուռը, Շմիլ: Ճոյց տուէք, ձրն է որ ծուռը չի: Միթէ մենք չե՞ք աշխատել, չե՞ք տանջուել ու չե՞ք տանջուում: Բայց ասացէք, ե՞րբ է եղել, որ մենք ուսաների հետ եղբայ-

լուծիւն անէինք: Դուք երբեկից եղբայրութիւն ա-
րե՛լ էք ուսնների հետ: Փառք Աստուծոյ, յիսո՛ւն տա-
լուց աւելի է ապրում ենք ու երբէք ուսնների հետ
գործ չենք ունեցել: Ճիշտ է, մենք ուսններիցն ապ-
րանք ենք առնում, կամ նրանք են մեզանից առնում,
երբեմն հարեանութիւն ենք անում, բարով—Աստուծոյ
բարին ենք ասում իրար, բայց այս հօ կնայ չի: Նրանք
առանձին են ապրում, մենք առանձին: Էլ ի՞նչ էք ա-
սում, Շմիլ: Ախար դուք հասակով մարդ էք: Թէ՛ գու-
ցէ այն բանին էլ էք հաւանում, որ հրէաները կռուում
են հրէաների հետ: Ի՞նչ: Ի հարկէ, հարուստ հրէային
աղքատացնելուցն էլ լաւ բան կը լինի: Ձեմ հասկանում,
մեզանից ո՞վ է խելագարը: Իսկ ուսնների հետ հրէայի
դէմ խօսքը մէկ անե՛ն էլ լաւ է: Այդ հօ ասել է թէ
աշխարհը տակն ու վրայ է եղել: Հիմա ձեզ եմ հարց-
նում, Գրոսմանի տեղը դուք ի՞նչ կ'անէիք, Շմիլ:

ՇՄԻԼ. Ես աչքս կը հանէի:

ԷՐՇ (սրտննդած). Է՛, դուք հօ յայտնի խենթ էք:
Ձեզ հետ մարդու պէս խօսել չի լինի: (Մ'իրոնին): Ա՛յ,
ես պարոն Գրոսմանին խնդրեցի քեզ համար: Նա իսկի
պատասխան տալ չուզեց: Անունդ լսեց թէ չէ՛ բարկու-
թիւնից դողում էր: Այս լաւ է, Մ'իրոն: Մի գործ սուղ
ուսեմ, նրան էլ դու ինձանից պիտի հանես:

ՄԻՐՈՆ. Ինչո՞ւ էիր խնդրում: Ախար դու պէտք
է իմանաս, որ զրանք մարդ չեն, գաղան են: Ո՞վ է
մեզ բոլորիս խելդէլ: Դրանք: Ո՞վ է մեզ բոլորիս այս-
պէս խեղճ ու վախկոտ դարձրել, ո՞վ է հարիւրաւոր տա-
րիներ մեր ուզն ու ծուծը քամել: Դրանք... Ախար դու
այս պէտք է իմանաս:

ԷՐՇ. Ճիշտը որ ասենք, գործատէրն ուրիշ տե-
սակ չի էլ կարող լինել:

ՄԻՐՈՆ. Մենք նրանց կը սովորեցնենք, հայր: Ար-

դէն անցել են այն ժամանակները, երբ որ կարելի էր
դուր տեղը բանուորին ջարդել, փողոց շարտել նրան,
բանտ նստացնել, երբ տէրը կամենար: Ո՛չ, ո՛չ, հայր,
ես չէի կամենայ հիմա Գրոսմանի տեղը լինել: Լաւ
օրի է այդ մեծատունը, որ ստիպուած է կաշառել իւր
բանուորներին, ոմանց շողօքօթել, ոմանց էլ հար-
բացնել... Բայց այդ էժան չի նստի նրան: Նա կրակի
վրայ նաւթ է ածում:

ԷՐՇ. Լսում էք, է՛րշ: Սա չէր կամենայ Գրոսմա-
նի տեղը լինել: Իսկ քո տեղումը վիճակդ աւելի՛ լաւ
է: Ա՛յ, նա ջաղացը կը թողնի ու կը գնայ Եւրոպա: Տես-
նեմ, այն ժամանակն ի՞նչ կ'ատէք դուք: Դուք հիմա
արդէն գործազուլի երեսից լեզուներդ կախ քցած էք
ման գալիս, ապա ի՞նչ կը լինի, որ նա գնայ: Կը կո-
տորուէք ճանճի նման... (Մտնում է Ռոզան ու տնքա-
լով նստում. գուլպայ է գործում):

ՄԻՐՈՆ (ծիծաղելով). Գրոսմանն արդէն փորձել
է վախեցնել քեզ, քեզանով էլ մեզ: Հասկանում ենք
նրա խաղերը... Թէ՛ դու կարող ես Եւրոպա գնալ, նա
էլ կարող է: (Վեր է կենում տեղիցը): Դէ, ես գնում
եմ. կը վերադառնամ ընկերներիս հետ: Գործի մասին
խօսելիք ունենք:

ՌՈԶԱ. Ի՞նչ էլի: Աւազակ... Այս ի՞նչ օրն ես
քցում մեզ: Ձեմ ուզում: (Հազում է): Ձեմ թոյլ տայ:
Ասան, կրակն ընկնեմ քեզ համար, — կ'անեմ, հաւատա-
ցնում եմ: Բայց այդ, — չէ...

ՇՄԻԼ. Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, Ռոզա. ինչո՞ւ չէք թողնում,
որ ջահէ՛ններն ապրեն: Ձէ՛ որ աշխարհն առաջ պիտի
գնայ:

ՄԻՐՈՆ. Դու մի խառնուի, մայր:

ԷՐՇ. Ես էլ կը խնդրէի քեզ, Մ'իրոն, — պէտք չի:
Թո՛ղ այսպէս լինի, պէտք չի: Հայրդ է խնդրում: Ուրա-

խացրու հօրդ: Այնքան խաթր չունեմ, որ խնդիրս կատարես:

ՄԻՐՈՆ (ըսարկանում է). Ի՞նչ անեմ, գլուխս ձեր ուսերի վրայ դնեմ: Մի խնդրիր ինձ, այդ ինձ չարացնում է: Երբ աչք եմ փակում, թէ ինչ է կատարուում այժմ, մտածում եմ, թէ ինչ լաւ կը լինէր, եթէ չլինէին ծերերն ու այն բոլոր զիբիլը, որ խանդարում է մեզ:

ՇՄԻԼ (ծիծաղում է). Մի բան եմ ուզում ասել, բայց յետոյ կ'ասեմ: Ուրախ կաց, Միրոն... Մի վախենայ...

ԷՐՇ (Ռոզային, տխուր). Մենք, Ռոզա, վաղուց պիտի մեռած լինէինք:

ԲԵՏԵԱ. Այդ նոր միտնեղը ընկած: (Միրոնը դնում է զլիսարկն ու դուրս է գնում):

ՌՈԶԱ (Շմիլին). Ձեր ինադու այդ չի լինի: Ես նստած եմ այստեղ և ամէն բան տեսնում եմ, ինչ որ լինում է աշխարհում: Թող լինի: Տեղիցս շարժուողը չեմ... (Մտնում է դրացի պատու Չառնան. դանդաղ շարժում է, շնչասպառ է լինում եւ դողում, կ'ասես ցրտից):

ՉԱՌՆԱ. Ցուրտ է, ցուրտ է: Ոսկրներս կ'ասես մրսում են: (Փաթաթում է ցնցոտիներով): Ասէք խնդրեմ, մի բաժակ թէյ կը ձարուի՞ ձեզանում: Շուտ ընկան ցրտերը, իսկ տանս ոչինչ չկայ: Ոչնչից ոչինչ: Չկայ, ինչ արած:

ՌՈԶԱ. Ա՛յ, էրջը վերջացնի, Բեատային կ'ուղարկեմ թէյ պատրաստի:

ՉԱՌՆԱ. Ա՛յ, շնորհակալ եմ: Մի բաժակ տաք թէյ, մի բաժակ տաք թէյ, Ոսկրներս տաքացնեմ:

ՇՄԻԼ. Ի՞նչ կայ ձեր փեսայի մասին: Նամակ ստացել էր:

ՉԱՌՆԱ. Ի՞նչ, չոր ու ցաւ ենք ստացել: Ո՞վ է նամակի անուն տալիս: Աղջկանիցս ու երեխաներիցը հարցրէք. թէ չէ՝ նա այստեղ շառլատան էր, այնտեղ էլ այն է մնացել:

ՇՄԻԼ. Ապա որ Ամերիկայումն է:

ՌՈԶԱ. Մեծ բաղաւորութիւն է, որ Ամերիկայումն է: Ամերիկան էլ Ամերիկա չի: Ամերիկայի անունն էլ տալու չի: Պեսեայի մարդը չվերադարձաւ այնտեղից: Բա Բէյլայի մարդը: Հրէաները կաղրիլ են պար գալիս: Մի զոյգը գնում է, մի զոյգը յետ է գալիս...

ՉԱՌՆԱ (կարծես ընի մէջ). Ձեմ հասկանում, ինչն է եմ ապրում: Վերեւ եմ մտիկ անում ու հարցնում եմ: Պատասխան չկայ: Թէ որ ոչինչ չեմ հասկանում, հոգիս անսելու ժամանակն է, այսպէս էլ մտածում եմ: Աչքերիս առջին մի բան է թռչում: Դանակներ են պսպղում: Մի բան թռչկոտում է, պարում է, գոռում է, ես էլ եմ գոռում, չորս բոլորքս գոռում են: Ահնի՞ աշխարհ: Մի բաժակ թէյ կը լինի՞ ձեզանում:

ՌՈԶԱ. Ախար ստացի ձեզ. այ, էրջը գործը վերջացնի...

ՉԱՌՆԱ. Հա, հա, ասացիք... Հա, հա, խոստացաք դուք...

ՇՄԻԼ. Պէտք է ասել, ինչպէս որ Չանէլներն են ասում. եթէ մահը խեղդէր հարուստներին և այս անիծուած քաղաքը կործանուէր, Չառնան հիմա նստած կը լինէր իր տանը, լաւ սենեակում, և նրա սեղանի վրայ սամովարը եռալիս կը լինէր,—այ, այսպիսի սամովար:

ԲԵՏԵԱ. Ինչո՞ւ միայն հարուստներին և միայն մի քաղաք... Կրակ ու բոց թափի բոլոր քաղաքների վրայ: Իսկ հարուստները: Սրանք զեռ կարծում են, թէ միայն

հարուստներն են մեղաւոր: Գրքին մտիկ տուէք, կ'իմանաք: Ուրիշներն էլ կան և էլի շատ ու շատ ուրիշները...

ՌՈԶԱ. Ես կամենում եմ, որ սա ձայնը կտրի, է՛րշ: Է՛յ, լողի՞ղ ձի, սո՛ւս կաց: Քո գործը չի...

ԲԵՏԵԱ. (ծիծաղում է). Մենք ոչ ոքից չենք վախենում:

ՌՈԶԱ. (ըստիանում է). Քոստո եւրու: Մի կաթիլ արիւն չկայ երակներումդ, էլի մէջ ես ընկնում: Ի՞նչ: Ծիծաղում ես: Սև ու սգին ծիծաղես: Ի՞նչ ես սուս կացել, է՛րշ: Լա՛ւ հայր ես: Այդ լուսթիւնովդ սիրերական կը դարձնես որդոցդ:

ԷՐՇ. Ես ի՞նչ կարող եմ անել:

ՌՈԶԱ. Ի՞նչ: Դեռ հարցնում էլ է: Կոխ արա հետը. փնյտ վեր կալ, աւելը, ութուն, ու գլխովը տուր: Ասում եմ ձեզ մի հետ. սոված կը մնամ, կը տանջուեմ, կը չարչարուեմ, բան չունեմ ասելու: Միրում եմ հարուստներին ու պատուում եմ նրանց, և դուք ինձ չէք փոխի...

ՇՄԻԼ. Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, Ռո՛զա... Գլուխներդ այդ ինչեր էք մտցրել:

ՌՈԶԱ. Դուք որ սո՛ւս կացէք, Շմիլ: Դուք հօյալանի խնիթ էք: Ո՞վ է խօսում. դուք մեծատուն էք, ինչ է, թէ՛ զինուորներ ձեզ են պաշտպանում, որ մէջ էք ընկնում: Կօշկի տակեր քցէք, ձեր կօշկակարի երգերը երգեցէք ու ձեր հալովը վէր ընկէք:

ԲԵՏԵԱ. Ինչո՞ւ սա չխօսի, քանի որ հիմա պատերն էլ են լեզու հղել: Մենք բանուորներս մի բան գիտենք — ամէն բան մերն է: Տէրը մենք ենք և ոչ թէ այն կաշի քերթող հարուստներն ու ուրիշները և մէկէլ ուրիշները...

ՌՈԶԱ. Ի՞նչ ես սուս կացել, է՛րշ: Ախար սա

աղջիկ է: Ստատանայ է սա: Սրա աչքերին մտիկ արա: Պսպղում են աւազակի աչքերի պէս: Սա մարդ կարող է մորթել:

ԲԵՏԵԱ. (ծիծաղում է). Ապա թող ինձ բարկացնեն, աւելի վատթարն էլ կ'անեն: Ինձ հետ հանաք անել չի լինի... Այս սիրտը բարախում է... ճշմարտութեան, արդարութեան համար... և այնպիսի ատիութեամբ է վառուած...

ՌՈԶԱ. Է՛րշ, սրա մազերը չպիտի պոկես:

ԲԵՏԵԱ. Փորձիր, տես... (Մօտենում է ըսնուոր Դաւիթը):

ԴԱՒԻԹ. Բարի իրիկուն, է՛րշ: Բարի իրիկուն: Ասում են, այսօր ձեզ մօտ էլի պիտի հաւաքուեն, հա՛:

ԷՐՇ. Ես նրանց պահապանը չեմ ու ոչինչ չգիտեմ: (Հանում է ակնոցը, գործը յետ է դնում): Բետեան, գնա՛, թէ՛յ պատրաստիր: (Բետեան վերցնում է թէյամանն ու դուրս է գնում):

ԴԱՒԻԹ. (Նստում է, ճակատը տրորում է): Բոլորովին շճել եմ: Գործադուլ են սարքել, դէ արի սոված մնա: Բայց ինչո՞ւ էին գործադուլ անում: Օրական ստանում էին մինչև մի ուրբի: Դէ ստանում էին... Բա ի՞նչքան են ուզում: Քսան:

ՉԱՌՆԱ. (կարծես քնի մէջ). Ի՞նչ գործադուլ: Ի՞նչ ասել է գործադուլ:

ԴԱՒԻԹ. (արագ դառնում է նորա կողմը). Է, ասել է: Ստատանան իմանայ, թէ ինչո՞ւ են ոտի կանգնել: Հէնց սկզբիցը ես չէի ուզում, բայց դէ արի դրանց հակառակ գնա: Եւ ո՞վ է մեղաւորը: Էլի ձեր Միրոնը, է՛րշ: Բանուոր դասակարգը մի կողմը, հարստահարութիւնը մի կողմը, իսկ ես դեռ որ սոված եմ մնում: Ինձ նման կոշտ ու կոպիտ հասարակ մարդը, որ չի կարողանում հաշուել, թէ երկուս ու երկու քանի կ'ա-

նի, պիտի իմանայ թէ այդ խօսքերն ինչ են նշանա-
կում: Կարծես էլ ուրիշ հոգս ու ցաւ չունենամ:

ՌՌԶԱ. Ա՛յ, մարդ եմ ասել:

ԴԱԻԻԹ. Բա ի՞նչ է, ձի՞ եմ: Ես չեմ ամաչում,
որ հասարակ մարդ եմ: Իմ մանէթը տուէք ինձ ու
պրծաւ զնաց: Կնկայ տէր եմ, տունս լիքը երեխէք:
Հիմա ո՞վ եմ ես: Ոչ ոք: Երէկ մարդ էի, իսկ այսօր
մուրացկան: Ինչո՞ւ պիտի այսպէս լինէր:

ՌՌԶԱ. Ի հարկէ: Օրը մի ուրբի՛ շարաթն անում
է վեց: Եւ եթէ մարդ շառլատան չլինի, հարբեցութիւն
չանի ու բիլիարդ չխաղայ, դեռ մի կերպ ապրել կա-
րելի է:

ԴԱԻԻԹ. Ասենք, այդ շատ չի, խօսքը մեր մէջ
լինի: Է՛, ի՞նչ էք ասում: Ի՞նչպէս ենք ապրում մենք:
Ես ու կինս որ երազում ենք բան ուտում: Ա՛յ տես-
նում էք, այս իմ ամենալաւ բլուզն է: Ուրիշը չկայ:
Պարտքերով ենք գլուխ պահում: Խանութպանին պարտ
եմ, տանտիրոջս պարտ եմ, կօշկակարին պարտ եմ: Էլ
ո՞րտեղ մնայ գործազուլը: Ուզում էք, որ բանթող լինեմ,
զրոյի բաժին լինէք, դէ օգնութիւն արէք: Թէ չէ՛ ի՞նչ էք
տալիս իմ ընտանիքի պէս ընտանիքին. օրը յիսուն կոպէկ:

ՇՄԻԼ. Այդքանի համար էլ գոհ եղէք:

ԴԱԻԻԹ. Դուք գոհ եղէք... Լաւ խորհուրդ էք տա-
լիս ինձ, կարգին փոր կը կշտացնի: Յիսուն կոպէկի
լաւ է խեղդուելու պարան առնեմ բոլորիս համար...
Երեխէքս խոզերի տաշտի միջին են հացի կտորների
ման գալիս... Մոռացայ ձեզ ասեմ: Ախար իմ փոքրի-
կին քիչ էր մնացել շունն ուտէր: Շունը վրայ էր եկել
ու սկսել էր կրծել նրան: Ի՞նչ է, շունն ուտել չի՞ ու-
զում:

ՇՄԻԼ. Դէ, հետներդ նրան էլ սեղան նստացրէք
ու միասին հաց կերէք:

ՉԱՌՆԱ. Իսկ ես աղբի միջից ոսկրներ եմ հա-
ւաքում ու կերակուր եմ եփում:

ԴԱԻԻԹ. Դուք ինձ վրայ ծիծաղում էք: Ախար
արիւն է, որ խօսում եմ: Մի՞թէ ես կարող եմ կսիւ-
անել Գրոսմանի հետ: Մի ինձ մտիկ արէք: Կենդանի
մեռել եմ, բանս պրծած է: Ես էլ կուռո՞ղ եմ: Ապա
ուրիշներն ինձանից լաւ են: Կուռո՞ղներն ո՞վ են: Գրոս-
մանն ուզենայ՝ ճիճուի պէս կը տրորի մեզ:

ՌՌԶԱ. Ու կը տրորի էլ: Ա՛յ, թո՛ղ իմ էջըն ասի,
հերիք է բանենք: Եկէք դերձակներս գործադուլ ա-
նենք...

ՇՄԻԼ (ընդհատում է նրան). Այդ այնքան էլ
վատ չէր լինի:

ՌՌԶԱ. Լեզուդ չորանայ, Դուք մեզ կը կերակրէք:
Հարձուտ էք տեսել մեզ: Ա՛յ, Միբոնը չի բանում, ո՞վ է
նրան հաց տուողը: Հայրը: Ո՞րտեղ է քնում: Հօր տա-
նը: Միւս բանուորներն ի՞նչ են անում: Տղրուկի նման
իրանց աղքատ ազգականների արիւնն են ծծում:

ԴԱԻԻԹ. Իսկ Գրոսմանը ման է գալիս կառէթով,
գետինը մտնի տեսնեմ: Մի-մին որ պատահում է, ջա-
ղացն է գալիս, պատերն էլ են ահու դողում, այնպէս
մարդ է: Ապա թո՛ղ նրա մօտին մի պարկ պատուռի,
մի ֆունտ ալիւր թափուի, մահներս կը տայ: (Մտնում
է Բետեան, թէյսամանը ձեռին):

ԷՐՇ. Ի՞նչ եղաւ քեզ:

ԲՅՏԵԱ. Ի՞նչ ես շտապում: Ժամանակ կ'ունե-
նաս: Ա՛ն, մայրիկ, թէյամանը: (Բետեան նստում է
բանի: Որդան հազում է. վեր է կենում, քաժակներ
է հանում փոքրիկ պահարանից, թէյ է ածում էջըի
ու Չամնայի համար):

ՌՌԶԱ. Թէ թէյ ուզում էք, Շմիլ, աձէք ձեզ հա-
մար:

ՉԱՌՆԱ. Օ՛ր, թէ՛յ: Շնորհակալ եմ, Ռո՛ղա: Հողիս փառաւորուեց տաքութիւնիցը: Շատ շնորհակալ եմ: (Մտնում է բանուոր Աննը: Խիտ սեւ մօրուք: Մայուածքը աչքի տակիցը):

ԱՌՆ (Դաւթին). Դու արդէն այսա՞նդ ես: Կըհաւաքուե՞ն այսօր:

ԴԱԻԻԹ (ակամայ). Չեմ իմանում... Ինձ մի հարցնի...

ԲԵՏԵԱ (բարկութեամբ). Կարող էիք չգալ այստեղ, Ա՛ռն... Կը հաւաքուեն, չեն հաւաքուի, ձեր գործը չի: Առանց ձեզ էլ կը կառավարուեն: Գնացէ՛ք, աւելի լաւ է Գրոսմանի ոտները լիզէք:

ԱՌՆ. Ի՞նչ է նշանակում Գրոսմանի ոտները լիզէք: Դուք տեսել էք:

ԲԵՏԵԱ. Յիմար մի ձեանաք, մենք այդ հասկանում ենք: Դեւ բանուոր է, ընկեր է...

ԱՌՆ. Բանուոր եմ ու ընկեր: Իմացէ՛ք: Բա ի՞նչ է, միլիօնատէ՛ր եմ:

ԲԵՏԵԱ. Դրանցով բան չի դառնայ: Բոլորն էլ դիտեն, որ դուք գալիս էք բան իմանալու, յետոյ էլ յայտնում էք Հերմանին: Դրա վերջը վատ կը լինի...

ԱՌՆ. Ի՞նչ էք ինձ վախացնում: Մի՛թէ ես մատնութիւն եմ անում: Նրանք հնարել են իմ մասին: Բանուորները բարկացած են, որ ես օրական ութսուն կոպէկ չեմ ստանում, այլ մի ուրբի: Այս է իսկութիւնը: Իսկ եթէ ես ուրիշներին աւելի եմ ստանում, այն է՝ ամէն պակասութիւն էլ կայ ինձ վրայ: Ինչո՞ւ չէք ապա հարցնում, թէ ինչո՞ւ եմ աւելի ստանում: Ուղիղ պատասխանն այս է. ես աւելի լաւ եմ բանում:

ԴԱԻԻԹ. Այդ մի ասի: Մենք բոլորս էլ լաւ ենք բանում:

է՛րՇ. Թողէ՛ք, խնդրում եմ: Կոուելու համար փողոցը գնացէ՛ք:

ԲԵՏԵԱ. Փսկ այն ռեմ եմ տեսել Հերմանի յետի դռանը:

ԱՌՆ. Ես ի՞նչ անեմ: Որ կանչել էին, պէտք է գնայի: Եւ ինչո՞ւ պիտի պահեմ, որ ես գործադուլի հակառակ եմ: Ես միշտ հակառակ եմ եղել այդ անիծուած գործադուլներին: Մեր տէրը մեզ հաց է տալիս, մենք էլ պարտական ենք հաւատարիմ ծառայելու նրան: Անցած տարի երեխաս հիւանդացաւ: Ո՞ւմ շնորհքն էր, որ նրան հիւանդանոց ընդունեցին: Հերմանի:

ԲԵՏԵԱ. Ի՞նչքան է նա խոստացել ձեզ ձեռքերի համար:

ՇՄԻԼ. Ա՛յ, այ, այ, Ա՛ռն: Որ սկսուել է՝ չօփի պէս կը սրբի, կը տանի ձեզ: Ի՞նչ էք քամու դէմ կանգնում, երբ փոթորիկ է բարձրացել:

ԴԱԻԻԹ. Ա՛յ, հէնց այդ էի ուզում ես ասել, Շմիլ: Գործադուլին հակառակ ես, հայհոյում ես, բայց էլի մի բան ձգում է: Փողոց ես դուրս գալիս, — այնտեղ գործադուլ, այստեղ գործադուլ: Օղումն ասես մի լաւ բան կայ, ու մտածում ես. մի՛թէ ես մարդ չեմ: Բայց տանը, երբ որ տեսնում եմ այնքան երեխաներիս սոված, այն ցածիկ սենեակը, որի պատերից միշտ ջուր է թափուում, այն արտասուենքն ու անէծքները, վատում եմ:

ԱՌՆ. Որովհետեւ դու յիմար ես: Մարդ պէտք է գլխումը խելք ունենայ: Այդ թրտեղ ես դու լաւ բան տեսնում: Խոտվութեան մէջ: Դրպանները կը կոխեն այդ խոտվութիւնը:

է՛րՇ. Ա՛ռ բաժակս, Ռո՛ղա: Նստեմ բանելու:
ՌՈԶԱ. Դէ հանգստանայիր, էլի: (Վերցնում է

նրա բաժակը: Դաւթին): Առնը ուղիղ է ասում: Է՛հ, վերջներս լաց է: Մեր սև օրը պիտի լաց լինենք:

ԴԱԽԻԹ (Բետեսային). Դէ ի՞նչպէս իմանամ, Բետեսա, թէ ի՞նչ պէտք է անել: Կտում եմ սրա ասածներն ու սկսում եմ տատանուել: Իրաւ, ինչո՞վ պիտի այս վերջանայ: Տեսնում էք. և՛ կամենում ենք, և՛ վախենում ենք:

ԲԵՏԵԱ (վեր է կենում զայրացած). Իսկ ես կամենում եմ, որ սա հեռանայ այստեղից: Հէնց իսկոյն: Դէ, Ա՛ռն, դ՛ուրս այստեղից: Եւ դ՛ոյ՛ջ կացէք: Միւրոնն ինձ ասել է, ո՞վ է այս կեղտոտ գործի գլուխը: Հասել է ժամանակը, երբ բանուորները գիտակից են դառնում, և ա՛ն մէջ են գալիս ստոր մարդիկ, որ փչացնում են բանուորի գործը: Կարող էք ասել Հերմանին, որ այս էժան չի նստի նրան: Կարծում է, թէ եթէ կարելի է ձեզ պէս ստորներին կաշառել, բանուորներն ուրեմն կը հրաժարուէն իրանց պահանջներիցը...

ՌՈԶԱ (Լըճին). Ուզում եմ տեսնել, թէ ի՞նչպէս կը փակես դու սրա բերանը: Գոնէ մի անգամ ցոյց տուր:

ԷՐՇ (մոայլ). Հանգիստ թողէք ինձ: Լացս գալիս է. մի տանջէք ինձ:

ԱՌՆ (յանկարծ վեր է կենում). Լաւ, լաւ, միտս կը պահեմ ձեր խօսքերը:

ԲԵՏԵԱ. Կարող էք գրել էլ: Միտս կը պահեմ: Դուրս գնա այստեղից: Դ՛ուրս, դ՛աւաճան, մատնիչ, ստոր... Ապասեցէք, մահներդ կը տեսնէք:

ԱՌՆ (դռան մօտ կանգնած). Տեսնենք՝ ո՞վ: (Դուրս է գնում):

ՇՄԻԼ. Ա՛յ, լաւ էր: Լաւ լուացիր նրան:

ՌՈԶԱ. Է՛հ, կեանք է, էլի... Երևելի՛ կեանք: (Շմիլը

ծիծաղում է): Ա՛յ, չոռ ու ցաւ քեզ: (Հազում է): Մաղձս խառնուում է այդ ծիծաղիցդ:

ՆԱԽՄԱՆ (մտնում է. քէֆով է: Կոպիտ ձայնով). Է՛, բարի իրիկուն: Լաւ անձրև է գալիս դրսուը: Ապրիլին որ այսպէս անձրև գար, կ'ասէին՝ բերքը լաւ կը լինի: Իսկ ինձ համար մէկ է:

ՌՈԶԱ. Տես. արդէն հարբած է... Գրո՞ղը տանի քեզ, հա՛:

ՇՄԻԼ. Քցել ես, հա՛, արդէն, նախման:

ՆԱԽՄԱՆ. Ինչո՞ւ չքցեմ: Ինձ համար մէկ է:

ՌՈԶԱ. Գնա՛, քնի՛ր, գնա՛, այ դարդ ու ցաւ...

ՆԱԽՄԱՆ. Քո ինադու պիտի նստեմ այստեղ: Ինձ համար մէկ է:

ԷՐՇ (կամաց). Գնա՛, քնի՛ր, նախման: Դու գոռգոռում ես, իսկ մենք պէտք է աշխատենք:

ՆԱԽՄԱՆ (ըորըրըուած խփում է կրծքին). Իսկ ես չեմ աշխատել այսօր: Այս ուսերովս հազարաւոր փութ բան չեմ կրել: Չեմ սատկում շան նման: Է՛, ի՞նչ անեմ, սղբում: Օրս մի օր չի. քաղաքումը ճօ մարդ կը խեղդուի... Ի՞նչ արած. սուս եմ կենում... Գուցէ ուրիշների նման ես էլ կ'ուզէի աշխարհ տեսնել: Գուցէ գեաթինն եմ կըծում: Մէկին զանգատուած եմ: Ինձ համար մէկ է... Ա՛յ, քառասուն կոպէկ է ֆուսցել ձեռիս: Ա՛ն իմ քառասուն կոպէկը:

ԷՐՇ (կամաց). Պէտք չի: Թո՛ղ քո ձեռին ֆուսց:

ՆԱԽՄԱՆ. Գուցէ ես էլ էի ուզում ուսում առնել: Բայց անասուն պիտի ֆուս: Յետո՞յ... Է՛հ, ինձ համար մէկ է:

ՌՈԶԱ. Ի՞նչ ասել է պէտք չի: Ա՛ն ձեռիցը: (Նախմանին): Ինձ տուր փողը:

ՆԱԽՄԱՆ (նրան է նայում). Ա՛յ, քեզ չեմ տայ:

Ինձ ուսումնարան ուղարկել ուզում էիր: Հէնց այն էիր

ասում, թէ՛ գնահ, աշխատիր: Եւ հիմա ես անասուն
եմ: Քեզ փող չեմ տայ:

ՌՈԶԱ. (լայիս է). Աստուած քո հոգին առնի,
տեսնեմ...

ՆԱԽՄԱՆ. Հէնց այն է Աստուած լսեց քեզ: Ինչ-
պէս չէ... (Գնում է դէպի դուռը: Ներս են մտնում
Ջաղացի բանուորները, ռուսներ ու հրէաներ, ըարե-
տում են ու նստոտում՝ ո՛վ ո՛րտեղ հասնում է: Նախ-
մանը դիտում է նրանց):

ՆԱԽՄԱՆ (ծիծաղում է). Դեմոկրատներ... (Լա-
ցակրկնած ձայնով, շատ բարձր): Դեմոկրատներ...
(Չուր թափ է տալիս): Իսկ ինձ համար մէկ է: (Դուրս
է գնում դէպի խոհանոցը):

ԵԱԿՈՎ. Հը՞, քեռի էրջ. ձեր Միրոնը սրտեղ է:
ԷՐՇ. Միրոնը: Շուտով կը գայ: (Չառնան տեղիցը
վեր է կենում, մի թշուառացածի հայեացք է բցում
բանուորների վրայ եւ դանդաղաբայլ դուրս է գնում):

ՄՏԵՓԱՆ. Ի՞նչ, թուփուն ունեն:
ԻՕՄԻՖ (առանց նայելու տալիս է նրան մի դե-
ղին կլոր տուփ): Ա՛ռ: (Բանուորները ցած ձայնով
խօսում են իրար հետ: Մտնում է Մանեան, նիհար,
բարձրահասակ կին):

ՄԱՆԵԱ. Բարի իրիկուն:
ՌՈԶԱ. Բարի իրիկուն, Մանեա: Նստեցէք կող-
քիս: (Մանեան նստում է): Ի՞նչ կայ ձեզանում.
բրոջ մօտ գնացիք:

ՄԱՆԵԱ. Ե՛ս: Սատանան տեսնի նրա երեսը: Իմ
Դինոչկային էի ուղարկել նրա մօտ: Եւ ի՞նչ. կարծում
էք, ընդունել է նրան: Բիզումը մնայ այն կտոր հացը,
որ մեզ պիտի տար: Կարծում էք, սենեակներն է ներս
թողել: Այնպէս ապրի աշխարհի երեսին: Իմ Դինոչ-
կային ընդունել է... դիտէ՛ք սրտեղ: Հաշտումը...

ՌՈԶԱ. Ա՛յ, նրա օրը հաշտութեան անց կենայ:
ՄԱՆԵԱ. Հաշտումը. իմ Դինոչկային հաշտումը:
Կարծում էք, թողել է որ խօսի: Չի թողել, որ բերան
բաց անի: Գոռգոռացել է: Կարող էք երեւակայել, թէ
ինչպէս գոռգոռալ գիտէ իմ բարի քոյրը. ա՛յ, նրա բո-
ղազը չորանայ, և ինչպէս վախեցել է երեսաս: Այն-
պէս է վախեցել, որ քիչ է մնացել ուշը գնայ:

ԻՕՄԻՖ (ակամջ է դնում. քաղաքավարի). Գուք,
կարծեմ, տիկին Գրոսմանի մասին էք պատմում:

ՄԱՆԵԱ. Տիկին Գրոսմանի մասին եմ պատմում:
Բան չկայ, Ռոզա. հիմա ես կը գնամ նրա մօտ: Ու
թող իմ անունը Մանեա չլինի, թէ որ նրա բոլոր պա-
տուհանների ապակիները ջարդ ու խուրդ չանեն:

ԵԱԿՈՎ. Պէտք է: Շատ լաւ կը լինի, որ ոչ մի
հատ ապակի չմնայ անմխաս: Դեռ քոյր է հաշտում...
Ա՛յ քեզ քոյր... (ծիծաղում է):

ՄՏԵՓԱՆ. Ապա ասում են, թէ հրէաներն իրար
պաշտպան են:

ՄԱՆԵԱ. (վրայ պրծած մօտենում է Ստեփա-
նին). Ես ձեզ ասեմ, Ստեփան ջան... (Բռնում է նրա
մօրուքիցը): Նա քոյրս է, բայց ես աղքատ եմ: Ի՞նչ
անենք: Միթէ ձեր միջին այնպէս չի լինում, որ մէկը
հարուստ է լինում, միւսը աղքատ:

ՄՏԵՓԱՆ. Ի՞նչ ասել կ'ուզի:
ՄԱՆԵԱ. Է, բան չկայ, Աստուած է այդպէս կա-
մեցել: Աստուած բարձրումն է նստած ու ամէն բան
տեսնում է, և աւելի լաւ գիտէ: Բայց մարդ եղիր:
Լաւ, բայց քոյր եղիր... Ի՞նչ է, երկուսիս արիւնը
մէկ չի՞:

ԵԱԿՈՎ. Ուղիղ է: (Աչքերը ճպճալացնում է): Մի
խօսքով արեւակից էք:

ՄԱՆԵԱ. Իսկ նա այդ չի ուզում իմանայ: Իմ

մարդը նրա մարդու ջաղացումն է բանում: Նա դեռ աշատեղ չի, բայց հիմա կը գայ: Նա կը գայ: Ձեզ եմ հարցնում, Ստեփան ջան, պէտք է ինձ օգնել թէ ոչ: Ա՛յ, նրա ամբողջ կեանքի բաժինն ան մնայ, ինչ որ նա ինձ է սուել մինչև հիմա: Ի՞նչ: Ինչո՞ւ էի ընդունում: Բա ի՞նչ պէտք է անի աղքատը: Երբ որ տալիս են, առնում է: Բայց հիմա, Ստեփան ջան, հիմա... Այսպէս ժամանակ, այսպէս փորձանք... Լաւ, քոյր մի լինի, հօրաքոյր եղիր, ամենահեռու աղգական եղիր, բայց մի օգնութիւն արա: Չէ, քո մարդը գործադուլի մէջ է: Բա սրտեղ լինի: Գետնի մէջ: Չլինի էլ, հօ դուք կ'սպանէք նրան: Ծի՜շտ է, Ստեփան ջան, դուք կ'սպանէք նրան:

ՍՏԵՓԱՆ (ազատում է մօրուրը). Սպանելը չենք սպանի, բայց ճակատն էլ չենք պաչի:

ՄԱՆԵԱ (ուրախացած). Ա՛յ, տեսնում էք: Ես նրան այդ ասացի, իսկ նա դուրս արեց: Երեխային ուղարկեցի այսօր նրա մօտ, նրան էլ է դուրս արել: Ո՞ւմ: Իմ Դինոչկային: Իմ Դինոչկան նրա օրիորդներին լաւ է: Կարծում էք, թէ՛ չէ՛: Մէկը նստած է լղար, չոր-չոփ, ու նայում է մարդու երեսի դժի աչքերով: Միւսին էլ, փառք Աստուծոյ, մարդն է տանիցը դուրս արել: Ի հարկէ, դուրս է արել: Դուրս է արել, դուրս է արել... Աստուած սուս չի կենայ...

ԻՕՍԻՖ. Դուք բոլորովին հանգիստ կացէք: Մենք նրանց հիմա լաւ հուպ կը տանք:

ԵԱԿՈՎ. Այնպէս, որ հոգիքը բերաններինցը դուրս գայ...

ՄԱՆԵԱ. Թող դուրս գայ: Նա ասում է, թէ բանուորներն իրան քանդել են ու դրա համար էլ չի կարող օգնել... Գործադուլը նրանց վրայ արդէն տասը հազար է նստել... Բան չկայ, դեռ այնքան կ'ապրեմ,

որ նրան մուրացկան տեսնեմ: Բանուորները տարեկան քսանուհինգ հազարի ծախս են պահանջում: Յիսուն հազարի պահանջէք: Առաջինը ես կը գոռամ. խեղդեցէք դրանց, նզովածներին: Դրանց կ'աշին քերթէք, ինչպէս որ իրանք մերն են քերթում: Անձնատուր չըլինէք:

ԵԱԿՈՎ (վեր է կենում). Վեր կենայինք բոլորս էլ ու գնայինք ջաղացը...

ՍՏԵՓԱՆ. Այն օրը Հերմանն իր մարդկանց ձեռովը սրին փող էր ուղարկել, սրին ընծայ: Մերոնց էլ հարբացրել էր: Ա՛յ, այսպիսով կապը քանդուում է: Ձերոնք փող են սիրում, մերոնք էլ խմելու սէր ունեն: Դէ արի, մի գայթակղուի:— Բայց ես, ես պատրաստ եմ. մորթեն էլ ինձ, յետ կանգնողը չեմ: Ասան, արի, արաղի պատիւ. եմ անում, ատամներդ կը թափեմ. բա՛...

ԻՕՍԻՖ (խօսում է դէմ ստնելով). Թո՛յլ տուէք, մի բան էլ ես ասեմ: Մի փոքր խօսք եմ խնդրում: Ինչո՞վ է, օրինակի համար, խեղճ բանուորը մեղաւոր, որ առաջ վախենում է, յետոյ՝ փող է ընդունում, վերջն էլ՝ համաձայն է լինում մատնելու: Հը՞: Աղքատ է, տգէտ է... Ուտել է ուզում նա: Խեղճը շարաթը մի անգամ է միս ուտում, այն էլ՝ ամենաանպէտք, որդնած միս: Խեղճը հոգսերից աչք չի բաց անում. հազին շոր չկայ: Բո կօշիկները, օրինակ, Ստեփան, բանի նման են: Չէ, ուղիղն ասա: Կօշիկներդ բանի նման են:

ՍՏԵՓԱՆ. Ես այս կօշիկները իսկի նոր տեսել եմ որ... Ա՛յ կօշիկներս... (Յոյց է տալիս: Բանուորները ծիծաղում են):

ԵԱԿՈՎ. Ո՞վ է տեսել Գրոսմանի կօշիկները:

ՄԷԿԸ. Հերմանի կօշիկները կոճակներով է:

ՍՏԵՓԱՆ. Նրանց խոհարարուհին պատմում էր,

որ օրական տասներկու ֆունտ հրէի մօրթած միս են առնում, բոլորը լափել չեն կարողանում, շներին են տալիս:

ԲԵՏԵԱ. Մի վախենաք. նրանք արդէն խողի միս էլ են ուտում:

ԻՕՍԻՖ (պնդելով). Հն, այն էի ուզում ասել: Ա՛յ, խեղճ բանուորը գուշոտ, սոված...

ԷՐՇ. Հերիք է, Իօսիֆ: Ձեռներս սկսեցին դողալ:

ԻՕՍԻՖ. Իսկ այդ դողալուց բանուորի դրութիւնը կը լաւանայ: Թողէք խօսեմ, է՛րջ: Ես դեմօկրատ եմ և խօսում եմ խեղճ բանուորի դրութեան մասին: Եւ ոչ ոք չի կարող ինձ կանգնեցնել, որովհետեւ ես մեր բանուոր դասակարգի բարին եմ ցանկանում: Իսկ ինչո՞ւ կարող են նրանք սրիկայ լինել: Խեղճ բանուորին այնպէս են ոտի տակ տուել, սխմել, որ աչքերը դուրս են պրծնում:

ԵԱԿՈՎ. Ուղիղ է, Իօսիֆ: Վրայ տուր...

ՍՏԵՓԱՆ. Դու, քեռի էրջ, սո՛ւս կաց: Մի քիչ համբերիր:

ԻՕՍԻՖ. Ո՞րտեղ մնացի: Հն, ես ասում եմ, խեղճ բանուորին... Երբ որ նրան փող են տալիս, կարճ է ասել՝ փող չեմ ուզում: Կամ երբ որ նրան արաղ են համեցէք անում, կարող է ասել՝ արաղ չեմ ուզում: Ի հարկէ, նա չպէտք է այդ անի, բայց ախար դեռ նա չի գիտակցում: Ուրեմն ո՞վ է այստեղ մեղաւորը: Էլի Գրոսմանն ու իր Հերմանը: Ա՛յ, այս էի ուզում ես ասել...

ՌՌԶԱ. Դեռ Գրոսմանի ոտներն էլ կը պաչէք: Սպասեցէք, Իօսիֆ: Այդ հասարակ մարդ չի: Այդ Գրոսմանն է: Այդ թագաւոր է... Տասն այդպէս Գրոսման քաղաքիցն հեռանայ, մենք բոլորս էլ մեռած ենք:

ՇՄԻԼ. Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, և ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ... (Մտնում են Միրոնը բանուորների հետ և հարեամներ: Սրանց մէջ է Աքրամը, Մանեայի ամուսինը):

ԻՕՍԻՖ. Ա՛յ, ընկեր Միրոնն էլ եկաւ... (Դուրս է գալիս առաջ: Բանուորները շրջապատում են Միրոնին: Աքրամը մօտենում է Մանեային):

Ա.Բ.ՐԱՄ. Դու այստեղ ի՞նչ ես անում: Առանց քեզ էլ կը կառավարուեն: Տո՛ւն գնա:

ՄԱՆԵԱ. Հէնց այն է գնացի: Ես էլ եմ ուզում լալ:

Ա.Բ.ՐԱՄ. Քո բանը չի: Երբ որ գամ, կ'իմանաս:

ՄԱՆԵԱ. Իսկ ես մնալ եմ ուզում: Ուզում եմ տեսնել, թէ ինչպէս պիտի թաղեն Գրոսմանին: (Մի խումբ բանուորներ ծածկում են նրանց):

ԻՕՍԻՖ. Ընկերներ, խնդրում եմ, բոլորդ էլ նըստէք: Ընկեր Միրոնը կամենում է խօսել: (Միրոնը բաժանուում է նրանցից և սկսում է խօսել շատ պարզ, ոչ բարձր և ոչ ցած: Բանուորները լսում են պաշի ու ասելի լարուած ուշադրութեամբ. ընդհատում են շարժումներով, բացազանջութիւններով: Բետեան գործը թողնում է և կանգնում նրան մօտիկ: Էրջը հանում է ակնոցը, մօտենում է դասն ու մտում այնտեղ):

ՄԻՐՈՆ. Ես կամենում եմ սկսել...

ՌՌԶԱ. (ընդհատում է նրան). Իսկ ես չեմ ուզում այստեղ լինել: Իմ որդիքն... Թո՛ւ ձեր երեսին: (Թքում է): Սիբիրական էք բոլորդ էլ: (Դուրս է գնում: Յետեւիցը ծիծաղում են):

ՄԻՐՈՆ. (ժպտում է). Նա դեռ վախենում է... Այսպէս ուրեմն, մենք ժողովուել ենք այստեղ մեր գործերը քննելու համար: (Բացազանջութիւններ): Մենք բոլորս գիտենք, որ Գրոսմանն այլևս ոչ մի բանի ա-

ուսջ կանգ չի առնում մեր գործադուլը ոչնչացնելու համար:

ԻՕՍԻՖ. Մի փոքր խօսք եմ խնդրում...

ԵԱԿՈՎ. Սպասիր, Իօսիֆ:

ՄԻՐՈՆ. Հարցնում եմ, ընկերներ, ինչ կը լինի, եթէ Գրոսմանը յաղթի:

ՄՏԵՓԱՆ. Յայտնի է, թէ ինչ կը լինի. պիտաներիս պոպոք կը ջարդի:

ՄԻՐՈՆ. Էլ ինչո՞ւ էինք սկսում: Ձեզանից ամէն մէկը թող միտ բերի, թէ ինչպէս ենք մենք ապրում: Ահա այս բանուորի բնակարան է: Մի սենեակ ու խոհանոց: Այստեղ ապրում եմ ես, բանուոր քոյրս, բանուոր հայրս, Նախման եղբայրս և կօշկակար Շմիլը: Մենք թունաւորուում ենք պատերի գարշահոտութեամբը և թունաւորում ենք միմեանց մեր շնչովը: Մենք քնում ենք գետնին, շների նման, և ոջիլներն ուտում են մեր մարմինը: Մեր կերածը ցամաք հաց է, և միայն տօն օրերին ենք մսի հրես տեսնում: Մեր գուարձութիւնն է կամ արաղը, կամ բլիւրդը, կամ մեռելի պէս քնելը: Ահա մեր զրութիւնը: Մեզանից ո՞րն է, որ աւելի լաւ է ապրում, թող պատասխանի:

ՁԱՅՆԵՐ. Ուղիղ է, ուղիղ է...

ՄԻՐՈՆ. Իսկ ինչպէս է ապրում Գրոսմանը: Գրոսմանի ընտանիքը բաղկացած է չորս հոգուց: Այդ չորս հոգին ապրում են տասներկու սենեակում, որ, ինչպէս Հերմանն էր պարծենում, նստել է վաթսուն հազար ռուբլի: Այդ մարդկանցն ամէն բան մատչելի է. թատրոն, երաժշտութիւն, լաւ գրքեր, ամենալաւ կերակրներ, մինչ մեր երեխաների համար մայրերի ծծերում կաթ չկայ, մինչ մենք կոտորուում ենք անանուղ մնալուց, կեղտոտութիւնից ու հիւանդութիւններից: Ես ձեզ եմ ուզում իմ խօսքերը և կ'ուզէի,

որ ասածս իմ մաղձի ու զայրոյթի հետ ձեր սրտին հասնէր: Մեզ համար միայն մի ելք կայ—չզիջանել... (Աղմուկ և քացազանչութիւններ):

ԵԱԿՈՎ. (զայրացած. կանգնում է). Կոտորէինք այդ բոլոր ստոր արարածներին ու պրծնէր գնար: (Սպառնալով): Ով որ միութիւնը խախտի, ես գիտեմ, ինչ կ'անեմ: Սպասեցէք, լրբեր...

ՄԻՐՈՆ. Հեշտ չի Գրոսմանի համար ջաղացի ծախսը քսան ու հինգ հազար ռուբլով աւելացնելը: Բայց մենք կ'ստիպենք նրան...

ԵԱԿՈՎ. (սպառնալով). Կ'ստիպենք, թէ չէ՞ ջաղացի ժամը դուրս եկած է... Ուղիղ եմ ասում. Սիրիլն աւելի լաւ է, քան թէ տանջուենք, հա տանջուենք, ինչպէս որ մինչև հիմա տանջուել ենք: Ջաղացիցն աւելի վատ պատիժ հօ չի լինի:

ՁԱՅՆԵՐ. Ճիշտ է, ճիշտ է: Ու նրա բոլոր լակոտներին պէտք է կոտորել... (Աղմուկ, զայրոյթի շարժումներ):

ԻՕՍԻՖ. Մի փոքր խօսք եմ խնդրում... Ինչո՞ւ ընկեր Միրոնը մեզ բան չի ասում Գրոսմանի որդու, Ալեքսանդրի մասին: Մենք գիտենք, որ նա դեմոկրատ է: Ապա ինչո՞ւ նրան այստեղ, մեր մէջ չենք տեսնում: Էլ ինչ դեմոկրատ է նա, որ իր հարստահարիչ հօր դէմ չի դնում:

ԵԱԿՈՎ. Այդ ուղիղ հարցերը դու, Իօսիֆ:

ՄՏԵՓԱՆ. Բայց ճիշտը որ ասենք, այդ մի բլի անյարմար բան է:

ՄԻՐՈՆ. Գրոսմանի որդին մեր կողմնակիցն է: Նա այսօր այստեղ կը գայ, որ քննենք ու որոշենք, թէ ինչպէս պէտք է գործն առաջ տանենք:

ԻՕՍԻՖ. Բրանօ և բրանօ: Այդ ինձ բաւական է:

կ'ասեմ. ոուս և հրէայ բանուորները եղբայրներ են: ԵՍԿՈՎ. ձիշտ է, եղբայրներ են: Մեր թշնամին գործատէրն է և ոչ թէ հրէան: Գործատիրոջ մէջքը պէտք է կտարել: (Աղմուկ):

ՇՄԻԼ. Ա՛յ, ս՛յ, ս՛յ: Եղբայրներ են... Այդ լաւ է... Այդ հրէայլարի է... (Վեր է կենում՝ եւ կօշիկը վայր է քցում): Կսեցէք, զաւակներս... Այդ հրէայլարի է: Ստեփան, դու գիտե՞ս, ինչ է նշանակում հրէայլարի: Այդ նշանակում է մարդկային է եղել: Զաւակներս, սփ է ասել՝ սիրիք թշնամիներիդ: Այդ մենք ենք ասել: Եւ սփ է ասել՝ աջ թուշդ դէմ արս, երբ որ ձախին են խփում: Դուք ասում էք, թէ դուք: Բայց այդ ուղիղ չէ... էլի մենք ենք ասել... Այդ խօսքերից հրէի ցաւի, հրէի արեան հոտ է գալիս:

ԴԱԻԻԹ. (ակնածութեամբ). Այն, հրէի ցաւի հոտ է գալիս:

ԻՕՍԻՑ. Մի փոքր խօսք եմ խնդրում...

ՇՄԻԼ. Հազարաւոր տարիներ ճնշում էին հրէային, և նա ցաւիցը դէմքը ծածուկ ու գոչեց՝ սիրիք թշնամիներիդ: Էլ ճար չկար, Ստեփան: Սիրիք թըշնամիներիդ... Լաւ, բայց խկոյն էլ նա անիծեց, ու այդ խօսքը օտարինը դարձաւ: Ա՛յ, ս՛յ, ս՛յ և ս՛յ, ս՛յ, ս՛յ... Պէտք է ճշմարիտն ասել: Այդ հրէական խօսք է եղել: Ապա սփ է ասել՝ մաքառիր գերիչիդ դէմ: Դարձեալ մենք... Ամէն լաւ, մարդկային բան ասել ենք մենք ու խկոյն էլ ուրիշներին ենք պարզեցել: Առէք, մենք ազան չենք: Մենք այնքան ունինք, որ բոլոր մարդկանցն հերիք կ'անի: Դէ մի խանգարի, Իօսիֆ: Մենք ասել ենք՝ մաքառիր գերիչիդ դէմ, բայց այս դեռ հրէարէն չի... Բայց մաքառիր դու, ճնշուածդ, ձեռ ձեռի տուած ոչ միայն հրէայի հետ, այլ և ոուսի,

Ֆրանսիացու, լեհացու հետ, ձեր գերիչների դէմ,— անա այս հրէարէն է: Այստեղ հրէան դէմքը չի ծոմուել ու բարձրաձայն, Եակով, և համարձակ, Իօսիֆ, ասել է. ճնշուածներ, այս է անա ձեր ճանապարհը... Հասկանում էք, հասկանում էք: Եւ դարձեալ պիտի ասեմ, Ստեփան, որ ամէն բան հրէական պիտի դառնայ... Ո՛չ, դուք կ'ունենաք ձեր շարաթը, Ֆրանսիացիք իրանցը, գերմանացիք իրանցը, բայց ոգին, ամէն բանի մէջ հրէական ոգի կ'ապրի: (Մտտում է յուզուած: Աղմուկ):

ՄԱՆԵԱ. Դրա համար ձեզ համբոյր է արժանի, Շմիլ: Դուք միշտ մէջ էք ընկնում այնտեղ, որ ձեր բանը չի: Դուք հօ յայտնի խենթ էք: Իսկ ես ուզում եմ տեսնել, թէ ինչպէս պէտք է թաղեն Գրոսմանին: Տղայք, պատանեցէք նրան... դէ, հոյը դրէք: (Այս միջոցին յետևի շարքերում շարժումն է սկսում: Ամէնքը յետ են նայում: Մէկը ստաջ է գալիս քազմութեան միջով: Միքոնն ընդատաջ է վազում):

ՄԻՐՈՆ. Այս ընկեր Ալեքսանդրն է, Գրոսմանի որդին: Ճանապարհ տուէք մեր ընկերին:

ԷՐՇ. (սպառնալից). Պարոն Գրոսմանի որդին այստեղ է... Ինքը պարոն Գրոսմանի որդին... (Ալեքսանդրին շրջապատում են ըսնուորները, սեղմում են ձեռքը):

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ. (ճնշուն ձայնով). Ընկերներ... (Ամէնքը լոռւմ են): Ընկերներ...

տական լեզուն: (Կրկնում է զրգոուած): Ի՞նչպէս դուք ինձ ձանձրացրել էք: Ի՞նչո՞վ եմ ես ձեզ ձանձրացրել, իշխանուհի:

ԺԵՆԵԱ. Բորսայի առևտրական դարձած ինտել- լիգենտը մարդ չէ:

ՌՈԶԵՆՈՎ. Լսում էք, զոքանչս, լսում էք: Զորս տարի է, շարունակ կրկնում եմ սրան. ժենեա, փո՞ղ: ժենեա, փո՞ղ ու փո՞ղ: Ահա արդիւնքը: Զոքանչս, դուք գիտէք, թէ կեանքն ի՞նչ բան է: Կարելի է առանց փողի ապրել: Եւ մարդ իրաւունք չունի այս ասելու իր կնոջը:

ԷՏԵԼ. Ի՞նչ անենք, որ սա այսպէս է: Սա ա- դահ չի:

ՌՈԶԵՆՈՎ. (վրդովուած). Ի՞նչպէս թէ ինչ անենք: Դուք ուրիշ կերպ պիտի խօսէք, եթէ սրան բարիք էք ցանկանում: Ազահ դարձրէք սրան: Խէք ձեռքը զգեստ- ները, ադամանդները, և սա կ'ողբայ, ինչպէս որ ես էի ողբում: Ի՞նչ անենք: Ահա ես փորձուել եմ և լաւ գիտեմ, թէ ինչ պէտք է անել: Դուք կարծում էք, թէ հէնց որ վերադարձայ արտասահմանից զիպլումը ձեռիս, բոլոր դռներն իսկոյն առաջիս բաց եղան... Սխալուում էք: Ես աղքատ էի, և ոչ ոք ինձ հետ խօսել էլ չէր ուզում: Սխալուում էք: Ինձ բանի տեղ դնող չկար: Երեք ծանր տարի անցաւ, մինչև որ ոտս տեղ բռնեց:

ԷՏԵԼ. Ասենք, ամէն մարդ էլ նեղ օր տեսնում է...

ԺԵՆԵԱ. Ես ամօթու կարմրում եմ, երբ որ լսում եմ այդ մասին: Իսկոյն հիւանդանոցի պատմութիւնը կ'սկսուի: Եւ սա մտքովն էլ չի անց կացնում, թէ ի՞նչ գոհակութիւն է այս:

ՌՈԶԵՆՈՎ. Գոհակութիւն է Սոֆիա Կովալևսկայա ձեանալը, երբ իսկապէս դու էլ նոյնն ես կամենում, ինչ որ ես:

ԺԵՆԵԱ. Ես եմ կամենում: Իսկ իմ իղէալները... ՌՈԶԵՆՈՎ. Գիտենք, գիտենք... Միշտ բարձրիցն'ես բռնացնում—Աստուած, իղէալ, գեղարուեստ... Ամօթ ունեցիր, ժենեա: Այն հիւանդանոցումն, ուր արտա- սահմանից վերադառնալուցս յետոյ ես սկսեցի աշխա- տել, ստիպուած էի, զոքանչս, համարեա թէ յայտնի ըթիշկների ծառան դառնալ, որպէս զի նրանցից որեւէ օգնութիւն ստանայի: Եւ ես դարձայ, զոքանչս: Ահա թէ որտեղ է կեանքի ճշմարիտ իրականութիւնը: Ես դարձայ, որովհետև հասկացայ, որ այլ կերպ առաջ դնալ չի կարելի: Ես զբաղեցնում էի նրանց կանանցը: Ես ուրիշներից ճարպիկ էի, զբօսնում էի նրանց ա- պուշ աղջկերանց հետ և զբա փոխարէն երբեմն հարուստ հիւանդների խնամելու հերթապահութիւն էի ստանում: Ես գիմանում էի... փողի համար...

ԷՏԵԼ. Դրանում ոչ մի վատ բան չկայ: Վերջ ի վերջոյ մարդ դարձար... ՌՈԶԵՆՈՎ. Ի հարկէ... Եւ ես յաղթեցի: Ես իրա- տւենք ունիմ և պահանջում եմ, որ սա ճանապարհս չփակի: Ես պէտք է հարստանամ և կը հարստանամ: Սա չի ուզում հասկանալ, որ հաղիւ է պատահում, որ բժիշկը իր բժշկութեամբը հարստանայ: Մի մեր հա- լուստ բժիշկներին տեսէք: Նրանք ապրում են միթէ: Զգում են միթէ կեանքի քաղցրութիւնը: Ուրիշ բան է բորսան: Մաքուր, ախորժիկ: Շուրջը կեանք է ե- ուում: Ինքդ էլ ինչպէս մի յորձանքի բերանն ընկած ցօղուն: Փողն աճում է ու աճում:

ԷՏԵԼ. (զուարթ ձայնով). Ես հասկանում եմ: Զգում եմ, ենչա: Միտս է, թէ ինչպէս մերն սկսուեց: ԺԵՆԵԱ. Ասում եմ, արհամարհում եմ ձեզ...

ԷՏԵԼ. (նշան է անում Ռոզենովին). Շչնչալով.

ԷՏԵԼ. (նշան է անում Ռոզենովին). Շչնչալով.

Ինքդ խօսիր դրա հետ: Ես բան չեմ կարող անել, հայրն էլ չի ուզում խառնուել:

ԺԵՆԵՍ. (շուտ է զայլս). Ինչի՞ մասին էք փսփսում: ԷՏԵՆ. Ես չեմ փսփսում: Հիմի էլ փսփսում եմ: (Նշան է անում Ռոզենովին): Դէ, մօտեցիր նրան: (Կամաց դուրս է զայլս դէպի ստանձնասենեակը եւ յետեւիցը դուռը փակում է: Ռոզենովը կնոջն է նայում: Չեղները դրել է մէջքին ու մասն է զայլս սենեակումը: Կանգնում է: Դժգոհութեամբ գլուխը թափ է տալիս եւ վճռական եղանակով մօտենում է նրան):

ՌՈԶԵՆՈՎ. (արհեստական ձեւով ձայնը դողացնելով). Ժենիչկա...

ԺԵՆԵՍ. Չհամարձակէք ինձ ձեռ տալ: Գնացէք ձեր աղախնի մօտ:

ՌՈԶԵՆՈՎ. (ընկում է). Ի՞նչ զդուելի է խօսելու այդ եղանակը: Ֆրանսիական վէպերով լցրել ես գլուխդ և հէնց մի բան պատահի թէ չէ, խսկոյն «դուք»:

ԺԵՆԵՍ. Այլ ևս ճանաչել չեմ կամենում քեզ: Իմ կեանքը խորտակուած է: (Թաշկինակը դնում է աչքերին): Ո՛հ, եթէ իմանայի, թէ ում եմ առնում: Ասան, ինչո՞վ ես դու այժմ լաւ այն աւաղակից, որ մեծ ճանապարհին կանգնեցնում է ճանապարհորդին ու աղաղակում՝ քսակդ կամ կեանքդ: Բժիշկ—բորսայի առևտրական: Ի՞նչ խայտառակութիւն է, ի՞նչ խայտառակութիւն:

ՌՈԶԵՆՈՎ. (ինքն իրեն զսպում է). Երբորդ անգամն է, փորձ եմ անում հաշտուելու քեզ հետ: Երկու շաբաթ է, տուն ու տեղդ թողել ես: Երեխաները տանջուում են, քո հողին էլ է դուրս եկել: Լսիր ինձ, արի՛ տուն գնանք:

ԺԵՆԵՍ. (դառնութեամբ). Դու իմ մասին ես հողում: (Ծշարով): Իսկ ի՞նչ է եղել իմ կեանքը: Գոնէ մի

անգամ ինձ հետ լուրջ խօսել ես: Չէ, լուրջ, մարդունման: Ի՞նչ եմ եղել ես քեզ համար: Տիկնիկ, ցուցադրութեան առարկայ: Դու ինձ համար ագամանդների վրա գնում քո նպատակներն աչքի առաջ ունենալով, բայց փողը խնայում էիր գրքեր, արուեստի գործեր գնելու համար: Մեր տանը քանդակագործութեան ոչ մի արտագործիւն չկայ: Հիւրասենեակի պատերին մեծ-մեծ օլէօգրաֆիաներ են կախ տուած, այն գոհիկ ոսկեգօծ շրջանակներով: Առանձնասենեակի համար մատենադարան չէիր ուզում ձեռք բերել...

ՌՈԶԵՆՈՎ. Այդ ցնդաբանութիւնները փոր չեն կշտացնի: Ես ճանձրացել եմ գրքերից. ես գեղարուեստ չեմ ճանաչում:

ԺԵՆԵՍ. Ապա սոսկալի բան չի՞ այդ, գեղարուեստ չճանաչելը: Աստուած իմ, ես մենակ էի մնում ու մտածում էի. ուր են ապա իմ երազները: Երբ որ մենք ծանօթացանք, ես քեզ հաւանցի: (Դարձեալ փրուն եղանակով): Ես կարծում էի, թէ քեզ հետ ես լոյս աշխարհ դուրս կը դամ այս մեռեալ տանից, արև կը տեսնեմ: Մեր կեանքը լի կը լինի ազնիւ աշխատանքով:

ՌՈԶԵՆՈՎ. (ըսրկութեամբ). Այդ բոլորը վէպերից ես խօսում: Ի՞նչ աշխատանքի մասին է խօսող: Կեանքի մէջ ամէն բան այնպէս պարզ է: Տո՛ւն գնանք: Չայրոյթդ կ'անցնի, ու յետոյ շատ կը զղջաս, եթէ մենք հեռանանք միմեանցից: Ես երկրորդ անգամ կ'ամուսնանամ մի երիտասարդ, հարուստ աղջկայ հետ, դու որքևայրի կը մնաս: Կ'ուզե՞ս, քեզ արտասահման տանեմ: (Ծշնշում է): Գնանք որպէս սիրահարներ...

ԺԵՆԵՍ. Ես չպիտի կարողանամ այնպէս անել, որ դու ինձ մարդու պէս վերաբերուես: (Լաց է լինում): Ես լուրջ եմ ասում, Ենկով: Գուցէ այս իմ վերջին խօսքերն են: Չորս տարի ես լուռ եմ կացել: Ես մեր

վանդակիցն ուզում էի դուրս թռչել դէպի գեղեցիկը: Եւ ահա դուրս պրծայ... բայց ոչ ուրախութեան համար:

ՌՈԶԵՆՈՎ (փոխում է տոնը). Ես հօ չեմ կարող լուրջ, սառնասրտութեամբ լսել այս դատարկաբանութիւնը: Ախար ես ոչ երեխայ եմ և ոչ աչքս երկինք քցած եմ ման գալիս: Ես պատանեկութիւնից ասել եմ այդ զգուելի բարձր տոնը: Բաւական է յիմարութիւն անես, թէ չէ՞. ես քեզ կ'ստիպեմ: Երեխաներին թողել է ու Յովհաննա դ'Արկ է ձևանում:

ԺԵՆԵԱ (խնդրուելով). Ինձ կ'ստիպես:

ՌՈԶԵՆՈՎ. Քեզ, քեզ: Ես կը գնամ մինչև վերջը:

ԺԵՆԵԱ. Դու Վարժում ես, թէ սիրուհիներդ հետ ես խօսում:

ՌՈԶԵՆՈՎ. Լսիր: (Սեղծում է նրա ձեռքը): Գալի՞ս ես տուն: Հարցնում եմ, տուն պիտի վերադառնաս:

ԺԵՆԵԱ (ձեռք դուրս է քաշում). Կրկին այն սնիծուած բանտ սենեակները: Երբէք, մահն աւելի լաւ է: (Պաթոսով): Ո՞ւմ եմ ես պէտք այժմ: Ո՞վ ինձ ձեռ կը մեկնի, որ ինձ հետ յառաջ գնայ, անվերջ յառաջ: Ես մենակ եմ... Կեանքս խորտակուած է, և ահա ես լալիս եմ: Ո՞ւմ են ինձ վաճառել: Մի քեզ նայիր: Փորդ կըրը, գիշակերի բերան ունես: (Ժիծաղում է): Ժիւլետիդ վրայ շղթայ կայ: Չէ, դու մի քեզ նայիր: Ի՞նչ պէս է քո տունը սարքած: Մի առանձնասենեակ առանց մատենադարանի, մի հիւրասենեակ առանց գեղարուեստի արտադրութիւնների, մի սեղանատուն ու անագին բուֆէտ մարմար տախտակով: Երբ մարդ մըտնում է մեր տունը, մի անգամից ընկնում է մի զարհուրելի, նողկալի, անամօթ բանի մթնոլորտի մէջ: Ես լալիս եմ, խորտակուած է կեանքս:

ՌՈԶԵՆՈՎ. Բայց ախար դու ասուշ ես, ճշմարիտ եմ ասում: Քո տեղը հիւանդանոցն է:

ԺԵՆԵԱ. Այս քեզ սարսափելի է թուում: Ոչ մի ազնիւ բան քեզ համար գին չունի: Թող այդպէս լինի: Ես լալիս եմ. խորտակուած է կեանքս:

ՌՈԶԵՆՈՎ (կատաղութեամբ). Չգիտեմ, ինչն է որ չի թողնում, որ քեզ խփեմ: Բայց սպասիր, բանն այդտեղ էլ կը հասնի: Անիծուին գիմնադիւաներն ու դարձելի գրքերը: Ինչո՞ւ ես քեզ հետ ամուսնացայ: Ինչո՞ւ քեզ ընտրեցի: Միթէ քաղաքումը քիչ ուրիշ հարուստ ապուշներ կան, որ բաղդաւոր կը համարէին իւրանց, եթէ իմ կինը լինէին: (Ժենեան նեկեկում է): Դու դեռ լալի՞ս ես: Դու դեռ իրաւունք ունիս: Սպասիր, ինքդ կը վազես, կը դաս ինձ մօտ: (Չայրացած դուրս է վազում: Լուռ թիւն: Ժենեան լալիս է: Առանձնասենեակից կամաց դուրս է գալիս Էտերը: Չարմացած չորս կողմն է նայում: Երաժշտութիւնը դադարում է):

ԷՏԵԼ. Բա ո՞ւր է Եակովը: (Ժենեան լուռ վեր է կենում եւ հեկեկալով դուրս է գնում սենեակից աջ դռնովը: Դռան մէջ դէմ առ դէմ պատահում է Մանեային: Էտերն ասջած նայում է նրան):

ԷՏԵԼ (ղժգոհ). վրդովուած է). Դու ի՞նչպէս եկար այստեղ: Ո՞վ քեզ ներս թողեց:

ՄԱՆԵԱ. Ոչ ոք ինձ ներս չի թողել: Ո՞ւմից պէտք է ես թոյլտուութիւն խնդրէի: Շատ էլ դու հարուստ ես, իսկ ես աղքատ, էլի մենք քոյրեր ենք: Դեռ կարող եմ քեզ մօտ դալ առանց հարցնելու: Մի ժամանակ մենք միասին քարկտիկ էինք խաղում, միասին մի սեղան էինք նստում: Ա՛յ, այստեղ մեր հայրն էր նստում, իսկ այստեղ մեր մայրը, և փառք Աստուծոյ, ինձ քեզանից մի փոքր աւելի գեղեցիկ ու խե-

լօք էին համարում: Բո բաղդը միայն չունէի ես:
էՏԵԼ. Եկել ես, ի՞նչ ես խօսում: Սիրտ չկայ քեզ
լսելու:

ՄԱՆԵՍ. Կարծես թէ իմ սիրտը հէնց վարդ է
պատուում: Ինչո՞ւ դու դուրս արիք Դինոչկային: Նա
քեզ ի՞նչ էր արել: Ախար նա եկել էր քեզանից բան
խնդրելու:

էՏԵԼ (մտայլ). Ի՞նչ ես ուզում ինձանից: Ի՞նչ ես
դալիս ինձ տանջում: Մի Դինայի մասին էլ պիտի
մտածենք: Փառք Աստուծոյ, իմ հոգսն էլ ինձ բաւա-
կան է:

ՄԱՆԵՍ. Ես բան չեմ ասում:
էՏԵԼ. Ձեռ ասում: Ճանաչում եմ քեզ: Բո աչքերն
են ասում: Թո՞ղ դուրս գամ: Տես, կանգնել է շեմքումն
ու ճանապարհ չի տալիս:

ՄԱՆԵՍ (ցած ձայնով). Ես քեզանից բան չեմ
ուզում: Ես եկել եմ միայն քեզ պատմեմ, որ մենք
սովից մեռնում ենք: Ներքեք կանգնած է իմ Աբրամին
ու թուլութիւնիցը վայր է ընկնում: Ոչ մի տեղից օգ-
նութիւն չկայ: Ես ներում եմ քեզ, որ դուրս ես արել
իմ Դինոչկային: Ներում եմ քո տասներկու սենեակը և
այն, որ դու լողում ես ոսկու մէջ. ներում եմ մինչև
անգամ և այն, որ դու ինձ, քո քրոջը, չկամեցար
դուրս քաշել այս ցեխիցը, այս աղքատութիւնիցը, այս
ցաւերի միջից: (Լաց է լինում): Օգնիք ինձ հիմա...

էՏԵԼ. Իսկ ես քեզ հարիւր անգամ ասել եմ, որ
ես Ռոաշլիզը չեմ: Ես ձեռքից փող ուզեմ: Կարծում ես,
թէ ոսկի կայ իմ ձեռքին: Լինէր էլ, մի՞թէ բոլորը քեզ
պէտք է տայի: Դու իմ քոյրն ես, բայց այժմ ազգա-
կանութիւն չկայ: Ամէն մարդ իր համար է ապրում:
Մարդը աւելի խելօք, աւելի գործ հասկացող լինէր,
դու էլ կը հարստանայիր: Ինձ աւելի մօտիկ մարդիկ

կան, քան թէ դու ես: Մի հարցրո՛ւ, թէ ինչքան է
նստում տուն պահելը: Ի՞նչ եմ նստում ծառաները,
ձիանը, ձիապանները: Ի՞նչքան է պէտք երեխաների
համար: Էլ ի՞նչ կը մնայ ուրիշներին: Հիմա ջաղացը չի
բանում, իսկ երբ ջաղացը չի բանում, այդ միևնոյնն
է թէ մարդու մայրը մեռնի: Ճանապարհ տուր: Դու հօ
տեսար, որ ժենիչկաս լաց էր լինում:

ՄԱՆԵՍ. Ես այստեղից չեմ հեռանայ: Տեղ չու-
նեմ գնալու: Կը պառկեմ այստեղ ու կը մեռնեմ: Լաւ,
ազգականութիւն չկայ: Թո՞ղ այդպէս լինի: Ես քոյր
չեմ, ես՝ այնպէս իմանանք թէ մի աղքատ, անբաղդ
կին եմ: Եկել եմ քեզ մօտ. նայում եմ ու քո հարս-
տութիւնն աչքս է ծակում: Իմ տունը ցուրտ, լուսա-
մուտներումն ապակի չկայ, պատերիցը կանաչ ջուր է
թափուում: Այստեղ վայր ընկած ամէն մի բան կա-
րող էր ինձ մինչև մահս բաղդաւորացնել: Փափկացրո՛ւ
սիրտդ: Ինձ էլ մտիկ արա, քեզ էլ. ախար մենք մի
մօր զաւակներ ենք: Դու փայլում ես, իսկ ես լղար
կատու լինիմ, կ'ասես, ու քեզ մօր տեղ կը լինիմ: Ձեռ-
ներս այնպէս են ցամաքել, որ երակներն հաղիւ են
խփում:

էՏԵԼ. Ո՞վ է մեղաւոր: Աստծո՛ւց գանգատ արա:
Թո՞ղ մարդդ աշխատի... Ապա իմ Դաւիթը երբևիցէ
հրաժարու՞մ է աշխատելուց: Երբէք: Նա միշտ փող
շինելու մասին էր մտածում: Թո՞ղ քո մարդն էլ աշխա-
տի, թո՞ղ երեխէքդ աշխատեն: Այդքան մի լափէք, մու-
ճակ, գլխարկ, կորսէտ մի գնէք, և այդ կոպէկներից
ուրբիներ կը գոյանան:

ՄԱՆԵՍ (մտայլ). Թո՞ղ այն, ինչ որ մենք գլխարկ-
ների ենք տալիս, իմ մօտաւոր ու հեռաւոր թշնամի-
ների բաժինը լինի իրանց ամբողջ կեանքի համար:

էՏԵԼ (բարկութեամբ). Դու անիծում էլ ես: Դո՛ւ:

Ողորմելիք: Դէ, մարդ ինչպէս դործ ունենայ ձեռքս-
ներքի հետ: Չեսիք ճար լինէր, ինձ կը մորթէիր դու:
Ինչո՞ւ: Միթէ կողոպտել ենք մէկն ու մէկին: Ի՞նչ է
արել ձեզ Դաւիթը: Եթէ նրա ջաղացը կերակրում է
ձեզ, դրանով վատամարդի եղաւ: Ո՞ւմ խաթրին է դի-
պել Դաւիթը: Միալար ձեր մասին է մտածում: Չեր
պատճառով դիշեր-ցերեկ դադար չունի: Իսկ փոխարէ-
նը դուք ի՞նչ էք տալիս:

ՄԱՆԵԱ. Խնդրում եմ քեզ... օգնիր ինձ:

ԷՏԵԼ. Ես փող չունեմ:

ՄԱՆԵԱ. Ես էլ քո բոլոր ապակիները կը ջարդեմ,
կ'ընկնեմ փողոցները, կը գողամ. ժողովուրդ, տեսէք,
ինչպէս է վարուում էտել Գրոսմանը իւր անբաղդ-
քով հետ: (Վատաղած): Բո դո՞ւն ատաղին ինձ կախ
կը բամ: (Այս աղաղակին ներս է վազում Գրոսմա-
նը: Նորա յետեից պատկառանքով ներս է գալիս
Հերմանը):

ԳՐՈՍՄԱՆ. Այս ի՞նչ աղաղակ է: Այս ո՞վ է:

ԷՏԵԼ. Մանեան է: Գողում է, թէ վիճակը վատ
է: Թէ կարօտ ես օգնութեան, այդպիսի՞ խօսքերով կը
պահանջեն:

ՄԱՆԵԱ. (զրգոտած). Դուք, Գրոսման, իմ փե-
տան էք, իսկ սա իմ քոյրն է...

ԳՐՈՍՄԱՆ. (ըստից թեամբ ոտները գետնովն է
տալիս). Դ՞ուք այստեղից:

ՄԱՆԵԱ. Դէ, դձուրս քցէք ինձ: Այդ ահա ուզում
եմ ես տեսնել: Դէ, բռնիր ուսերիցս: Ինձ համար ար-
դէն մէկ է: Դէ, կուշտ դադաններ, դձուրս քցէք ինձ...
Սրանք էլ մարդիկ են: Այս կինն իմ քոյրն է: Լաւ
էր, շուն բերէր մայրս:

ԳՐՈՍՄԱՆ. (ոտները գետնովն է տալիս), Դ՞ուք:

դձուրս այս բոլորէիս: Հերման, ի՞նչ էք կանգնել: Դձուրս
քաշէք սրան այստեղից:

ՀԵՐՄԱՆ. (մօտենում է Մանեային, բռնում է
նրա ձեռքը). Գնացէք այստեղից: Գողոտաւուց ձեռներդ
հօ բան չի ընկնի:

ՄԱՆԵԱ. (դուրս է պրծնում նրա ձեռքից). Աւա-
ղակներ: Չեր տան բոլոր ապակիները կը ջարդուտեմ:
Դուք ախար մեր արիւնն էք խմում: Սպասեցէք, մենք
ձեզ ցոյց կը տանք, թէ խմելն ինչպէս կը լինի: Բաց
թող ինձ դու... կուշտ գազան:

ԷՏԵԼ. Թողէք, Հերման. (Շարտում է նրան մի
ոտը իսկանց): Ա՛ռ, բկումդ մնայ: Զաղացի երեսն էլ
չես տեսնի:

ՄԱՆԵԱ. (նայում է գլորուող դրամին. վերցնում
է դրամը յատակի վրայից). Մի ուրբի: Հարուստ
Գրոսմանը մի ուրբի է շարտում իր քաղցած քրոջը:
Մի ուրբի մնայ քո հարստութիւնիցը, տեսնեմ: Ուրա-
խացել ես արդէն ժենիչկայիդ վրայ: Սպասիր, սպա-
սիր: Արդարութիւնը պիտի յաղթի: Սպասեցէք, աւա-
ղակներ: (Արագ դուրս է գնում: Հերմանը համեստա-
բար նստում է սեղանի մօտ եւ աչքը չի բարձրա-
ցնում: Գրոսմանը յուզուած է. ձեռքը քամակին դրած
ման է գալիս սենեակում):

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ահա այս է հրէայ հարստի դրութիւ-
նը: Ինքը մենակ ու հազարաւոր ամէն տեսակ աղքատ
ազգականներ: Մէկին սաստիկ փող է պէտք, միւսը
սոված մեռնում է: Մի ուրբի համար պանշոն դախր:
Բարեգործական հաստատութիւնները նուիրատուու-
թիւն են պահանջում, և ով հասնում է, կողոպտում է
կարողութիւնը: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ դու հրէայ հարուստ
ես: Ռուս հարստին ոչ ոք չի համարձակում դիմել: Ու
թէ մերժեցիր, աւաղակ ես դու:

էՏԵԼ (երկչոտ). Գլխիցդ հանիր նրան: Այսօր
Եակոբն էլի եկել էր:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Լսել չեմ ուզում այդ մասին: Գրողը
տանի բոլոր Եակոբներին...

ՀԵՐՄԱՆ (համեստաբար). Մի բան պէտք է շը-
պրտած լինէիք իրան: Մի հաշող պակաս կը լինէր:
էՏԵԼ. Բայց ես այդքան փող չունեմ: Թող Դա-
ւիթը մի հարիւր ուրբի տար ինձ ու ասէր՝ այս փողը
քրոջ տուր: Մի մտածեցէք, Հերման, թէ ինչքան
ծախս ունեմ օրական:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Սրա ձեռին երբէք փող չի լինում,
Հերման: Հազար ուրբի տաս սրան, մի բոպէից յետոյ
կ'ասի փող չունեմ:

էՏԵԼ. Ե՞րբ եմ ես քեզանից հազարներ ստացել:

ՀԵՐՄԱՆ. Ես Մանեայի մասին չեմ խօսում: Ես
կամենում էի միայն ասել, թէ հիմա նրանց գրգռել
պէտք չի: Առանց այն էլ զլինները կորցրել են:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Իսկ ես ձեզ ասում եմ, Հերման, որ
թքել եմ բանուորների վրայ էլ, յեղափոխութեան վրայ
էլ ու ամէն բանի վրայ էլ: Ես ոչ ոքից ու ոչնչից չեմ
վախենում: Եթէ նրանք մինչև անգամ գժուեն բոլորն
էլ, ոչինչ չեն ստանայ: Մի գայրացնէք ինձ:

էՏԵԼ. Ախար չես թողնում՝ սա մի բերան բաց
անի: Երևի մի բան գիտէ, որ ասում է:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Դու սո՛ւս կաց: Բո գործը չի: Մի
խառնուիր...

ՀԵՐՄԱՆ. Դուք, ափկին Գրոսման, գիտէք, թէ
որքան ես անձնուէր եմ ձեզ: Դուք էք ինձ հանել
մուրացկանի դրութիւնից: Եւ եթէ դուք ինձ ասէիք՝
Հերման, ջուրն ընկիր, աչքերս փակած ինձ ջուրը կը
բցէի: Հաւատացէք ուրիմն իմ խօսքին: Այն անիծուած
մեծ գործադուլից յետոյ բանուորները դազան են կտրել:

Ամբողջ քաղաքումը մի կարգին բանուոր չէք դանիլ:
Այս անիծուած ամիսների յուզմունքներն ու լուրերը
ու ամէն բան, ինչ լինում է չի լինում, ազդում են
նրանց վրայ, ինչպէս կրակը վառօդի վրայ: Նրանք
ամէնքը մահ են դալիս՝ աչքներն արիւն կոխած ու
բուռնցքները պատրաստ:

էՏԵԼ (երկխոյով). Լսում ես, ինչ է ասում:

ԳՐՈՍՄԱՆ (չոր-չոր). Թող ասի... Մենք կը հե-
ռանանք այստեղից...

ՀԵՐՄԱՆ. Այդ ուրիշ բան է: Դեռ մի շաբաթ ա-
ռաջ ես կարծում էի, թէ ամէն ինչ մեր ձեռին է, բայց
այժմ արդէն հաւատս կորցրել եմ: Յուզմունքը մեծ է:
Ոչ ոք չի իմանում իսկապէս, թէ ինչ է ուզում, և ա-
մէնքը ետում են, ինչպէս ջուրը կաթսայի մէջ: Մար-
սափելի է դառնում...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Եթէ հարկաւոր լինի, ես կը հեռա-
նամ: Թող ամէն ինչ կորչի, բայց ես անձնատուր չեմ
լինի: Գուցէ կարծում էք, թէ ես վախենում եմ, եթէ
համաձայն եմ հեռանալու: Սխալուում էք: Ես իմ ծրա-
դիրն ունեմ, ես ծիծաղում եմ նրանց վրայ: Այդ բո-
լորը դատարկ բան է...

ՀԵՐՄԱՆ. Աստուած տայ, Աստուած տայ...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ձեր զուլսը փոքր է, Հերման, և
դուք չէք հասկանում, թէ ինչ է կատարուում: Պէտք
է վեր բարձրանալ և վերևից նայել դէպի ցած: Այն
ժամանակ ամէն բան կը պարզուի ձեզ համար: Կայ մի
բան, որ մեզանից բարձր է, Հերման: Այդ մեր իշխա-
նութիւնն է: Այդ իշխանութիւնն են կամենում մեզա-
նից խլել, բայց մենք չենք տայ: Նա պիտի գոյութիւն
ունենայ: Է՛լ աւելի բարձրացէք, Հերման: Ահա նա,
իշխանութիւնը: Ոսկու մէջ և սուրը ձեռին: Երկրպա-
գիւնք նրան...

ՀԵՐՄԱՆ. Այդ իմ խելքի բանը չի:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ձէք հասկանում, հէնց այդ պատճառով էլ վախենում էք: Պէտք է թողնենք, Հերման, որ ոյժը զարգանայ և խեղդենք նրան... Մինք զինաթափ կ'անենք նրանց և բոլորին մեր կառքին կը լծենք: Ես ինքս ջանել եմ, Հերման, գիտեմ, ինչ ոյժ ունեն նրանք, գիտեմ, թէ ինչ են ուզում, բայց գիտեմ այժմ, թէ մենք ո՞վ ենք:

ՀԵՐՄԱՆ. Ես ձեզ հետ չեմ կարող վիճել: Իմ պարտքն է ասել, որ մենք ամէնքս կանգնած ենք վառօդի պահեստի վրայ, որ այնպիսի պայթիւն կարող է յառաջ դալ, որ քարը քարի վրայ չի մնայ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (յուզուած). Այնպիսի պայթիւն չկայ, որ ամուր պատերն առաջը չկարողանային փակել: Մի ձեր շուրջը նայեցէք, Հերման: Ախար այն, ինչ որ կատարուում է մեր շուրջը, միայն իմ գործը չէ: Խնդիրն այսպէս է. իշխանութիւն մի քանիսի համար կամ իշխանութիւն բոլորի համար: Ես այստեղ պատրաստ կանգնած եմ և ասում եմ՝ ո՛չ... Բոլոր իշխանութիւն ունեցողներին ասում եմ՝ ո՛չ, ոչ մի զիջում: Ասում եմ ամբողջ աշխարհին՝ ո՛չ, ո՛չ և ո՛չ... Թողնենք այս: Մի և նոյն բանն է, դուք չէք հասկանայ: Դուք ի՞նչ էիք կամենում ասել:

ԷՏԵԼ. Ես սարսափում եմ: Երանի մի ամենախուլ տեղ լինէր թաքնուելու: Աղքատ ժամանակներս լու էինք. հանգիստ ապրում էինք:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Սո՛ւս կաց:

ՀԵՐՄԱՆ. Ես ինքս ամէն բան փորձեցի: Այս քանի օրը մօտս կանչեցի Ստեփանին: Ընկերների մէջ նա ազդեցութիւն ունի: Ստեփան, ասացի, այս ի՞նչ ես անում: Դու ուսու չէս: Ամօթ չի, հրէաների հետ ընկերութիւն ես անում: Բո՞ վրայ խաչ կայ, նրանք ի՞նչ

ունեն: Խուղարարները հրէաները չեն: Ապստամբութիւն անողները հրէաները չեն: Ոչինչ չօգնեց:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Լաւ էք արել, որ այդպէս էք խօսել հրէաների մասին: Այդ պէտք է որ ազդի:

ԷՏԵԼ. Ինչո՞ւ էք դիպչում հրէաներին:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Քո ի՞նչ գործն է: Շատ բարիք ես տեսել հրէաներից:

ԷՏԵԼ. Ես միայն մի բան գիտեմ. հրէաներին հարկաւոր չի դիպչել...

ՀԵՐՄԱՆ. Եւ ի՞նչ եղաւ Ստեփանի պատասխանը: Եկաւ երեկոյեանն ու բնակարանիս պատուհանները շարդեց քարերով:

ԷՏԵԼ. Ա՛յ, տեսնում ես, Դաւիթ: Մի բան զիջում արա նրանց... Մի քիչ կը հանգստանան: Ախար հօ մարդկանց հետ դորձ չունես: Դրանք վայրենի գազաններ են:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Թող գազան լինեն... Բո՞ գործը չի: Ես ասում եմ՝ ո՛չ: Այսպէս էլ կը լինի:

ՀԵՐՄԱՆ. Լաւ: Մի քանի օր էլ կարելի է սպասել: Միայն... միայն...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ի՞նչ միայն:

ՀԵՐՄԱՆ. Ծանր է ինձ համար ձեզ վիշտ պատճառել...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ի՞նչ վիշտ: Ի՞նչ էք ծամծամում:

ԷՏԵԼ (վախեցած). Աստուած իմ, էլ ի՞նչ կայ:

ՀԵՐՄԱՆ. Ես ձեր հաւատարիմն եմ և պէտք է բոլոր ճշմարտութիւնն ասեմ: Ես ձեզ կ'ասէի, մինչև անգամ եթէ օտարի մէկը լինէի—միայն երիտասարդին խղճալով:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Գրողի բաժին լինէք, Հերման: Դուք ինձ ձեռք քցեցիք:

ՀԵՐՄԱՆ (տատանուելով). Դուք... Գիտէք, ո՞վ է ձեր դէմ:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ի՞նչպէս... Ո՞վ:

ԷՏԵՆ. Աստուած իմ...

ՀԵՐՄԱՆ. Ախար գործի մէջ ձեր որդու մասն էլ կայ. պարոն Ալեքսանդրի: Ահա խկուժիւնը, որ ես իմացել եմ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (ճշարով). Ա՛յդ...

ԷՏԵՆ (սպառ ձեռներն իրար է զարկում). Սա- շնկան...

ՀԵՐՄԱՆ. Եւ այն, որ պարոն Ալեքսանդրը գոր- ծադուի մէջ...

ԳՐՈՍՄԱՆ (ընդհատում է նրան). Իմ Սաշան: Սո՛ւտ է: Իմ դէմ... Չեմ հաւատում...

ԷՏԵՆ. Մի հաւատայ, Դաւիթ, մի հաւատայ:

ՀԵՐՄԱՆ. Իմ մարդիկն ինձ ասացին:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Իմ որդի՛ն... Սո՛ւտ է... Էտեի, սը Է նա: Այս բողէիս կանչիր նրան այստեղ: Բեր նրան: Սո՛ւտ է, Հերման: Գլուխս կը տամ: Հը՛, Էտեի, լաւ դաւակներ ես ծնել: (Լտելը կորացած, դուրս է գնում): Երդուեցէք, Հերման, որ այդ ճիշտ է:

ՀԵՐՄԱՆ. Երդուում եմ...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ուրեմն ես էլ որդի չունեմ: (Գոռում է). Էտեի, Էտեի, շո՛ւտ արա: Համբրութիւնս հատաւ...

ԷՏԵՆ (ներս է վազում). Նա տանը չի: (Դողում է): Դաւիթ ջան...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Մարդ ուղարկէք կանչեն նրան: Գտէք նրան: (Խօսքն ուղղում է իրան): Հանդարտ, Գրոսման, հանդարտ: Մի վհատիր...

ՀԵՐՄԱՆ. Պարոն Գրոսման, ի՞նչ եղաւ ձեզ:

ԷՏԵՆ. Դաւիթ ջան, Դաւիթ, չարդ տանեմ... Խնդրում եմ քեզ: Ահա ծունկ կը չոքեմ առաջիդ. միայն թէ դու հանգստացիր, դո՛ւ: Երեխաներիդ մի նայիր— միայն դո՛ւ...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Հեռացիր: Հանդարտ, Գրոսման, հան- դարտ... Դու ճանաչում էիր քո որդուն: Էտեի, այս ա- ռաջին անգամը կը լինի, որ մենք իրար կը հանդիպենք դէմ առ դէմ: Մենք կը դիտենք միմեանց: Հանդարտ, Գրոսման, հանդարտ... Ի՞նչ ես արել դու, որ որդուդ ճանաչեա: Ո՞վ է տանդ:

ՀԵՐՄԱՆ. Պարոն Գրոսման, պարոն Գրոսման...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Գնացէք, Հերման: Աշխատեցէք: Ես անձնատուր չեմ լինում: (Բարկութեամբ): Դէ մի դայ- րացնէք ինձ ձեր պատասխաններովը: Գնացէք...

ԷՏԵՆ. Գնացէք, գնացէք: Տեսնում էք, ի՞նչ է ե- դել սա: Ա՛խ, Հերման, դարդ բերիք դուք մեր տունը, սուր դանակ ցցեցիք իմ սիրտը...

ՀԵՐՄԱՆ (փնթփնթում է). Ես պարտաւոր էի տեղեկութիւն տալ: (Դուրս է գնում: Գրոսմանը մեծ- մեծ քայլերով ման է զալիս սննեակումը):

ԷՏԵՆ (աղերսելով). Դաւիթ, Դաւիթ ջան...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ը՛, ի՞նչ:

ԷՏԵՆ. Ինչի՞ մասին ես մտածում: Հարկաւոր չի մտածել, հարկաւոր չի: Թո՛ղ բարկութիւնդ... Ի՞նչ լաւ էր, երբ մենք աղքատ էինք: Հիմա հարուստ ենք, բայց արդեօք աւելի բաղդաւոր ենք: Առաջուայ հոգսերը չը- կան, բայց նոր հոգսեր են դուրս եկել, աւելի վատե- րը: Ահազին սենեակներ, չորս կողմս փարթամութիւն, խկ ես պտըտուում եմ այստեղ, ինչպէս մի անտէր կա- տու: Ժենեան անբա՛ղդ է... Մի՛ բարկանայ Սաշայի վրայ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (միտքը ցրուած). Ման եմ զալիս ու մտածում, թէ ի՞նչպէս պիտի հանդիպեմ նրան: Ախար մենք պէտք է իրար երեսի մտիկ տանք: Էտեի, փողի մէջ կարծես մի սարսափելի բան կայ: Ը՞: Դե կայ փողի մէջ: Ի՞նչ: Սաշային դու ճանաչում ես: Ես ժա-

մանակ չեմ ունեցել նրա մասին մտածելու: Ո՞վ է Սա-
շան: Բարձրահասակ է նա թէ կարճահասակ: Բեխերը
դժբառ են եկել: Ի՞նչպէս է նրա ձայնը, բարձր է թէ
ցած:

էՏԵԼ. Մեր Սաշան սիրուն է... նա բարի է... էլ
ոչինչ չեմ իմանում ես:

ԳՐՈՍՄԱՆ (մտախոյ). Բայց ինչո՞ւ ոչինչ չենք
իմանում:

էՏԵԼ. Նստիր, Դաւիթ: Ես կը խօսեմ ու դու կը
հանդատանաս: Մենք երբէք իրար հետ զրոյց չենք ա-
նում, ինչպէս մարդ ու կին: Ե՞րբ ենք մենք ապրել,
Դաւիթ: Կարծես... երբէք...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Դու ասում ես, Ժենեան անբանող է:
Ինչո՞ւ է անբանող: Դատարկ բան է: Ինչի՞ մասին եմ
խօսում: Ապա ո՞վ է Սաշան:

էՏԵԼ. Սիրում եմ նրան... բայց... ոչինչ չգիտեմ:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Իսկ Պետեան:

էՏԵԼ (փնթփնթում է). Պետեան, Պետեան...
Սիրում եմ, դողում եմ...

ԳՐՈՍՄԱՆ (ըորըորում է). Ուրեմն նրանք բո-
լորն էլ շո՞ւն են: Բոլորն էլ ի՞նչ են: Ի՞նչ բան են ե-
րեխաները: Ի՞նչ ասել է ի՞նչ են: Իսկ եթէ ի՞նչ են...

էՏԵԼ. Ա՛յ, էլի արիւնը գլուխդ խփեց: Ա՛յ, էլի
խելքդ թոցնում ես: Ի՞նչ կրեխաներ: Միայն դո՞ւ,
միայն դո՞ւ... Քեզ եմ խնդրում...

ԳՐՈՍՄԱՆ (վեր է կենում եւ գնում է սուսնո՞-
նասնեակը: Էտեղը գնում է նրա յետեւից: Ուժեղ).
Ո՛չ, ո՛չ: Ո՞վ եմ ես: Գրոսմանը: Գրոսմանը Գրոսման
կը մնայ... Իմ երեխաները: Ի՞նչպէս չէ: Իմ երեխա-
ները...

ՊԵՏԵԱ (մտնում է շունը հետը. նստում է սե-
լանի մօտ). Բայրըն, դէտը: (Հանում է ծխախոտի

տուփը եւ ծխախոտ է կպցնում: Զանգը տալիս է:
Մտնում է աղախինը):

ՊԵՏԵԱ (յանկարծ). Դժբառ: (Աղախինը վախե-
ցած դուրս է վազում: Պետեան շրշուացնելով մօտե-
նում է բուժետին: Շոկոլատ է հանում եւ ուտում:
Կրկին զանգը տալիս է: Ետից աղախինը ներս է
գալիս): Դժբառ: (Հրհուում է: Շանը շոկոլատ է ուտե-
ցնում):

ՎԱՅՑ (ներս է մտնում). Ես ձեզ եմ որոնում
բոլոր սենեակներում: Պարապելու ժամանակն է:

ՊԵՏԵԱ (կերակրում է շանը). Չեմ կամենում...

ՎԱՅՑ. Դուք չէք կարող չկամենալ: Ինձ համար
ծանր է այստեղ ՚ի դուր փող ստանալը:

ՊԵՏԵԱ. Եթէ ձեզ վճարում են, այդ միեւնոյն
բանն է:

ՎԱՅՑ. Այդ մասին ես ձեզ հետ վիճել չեմ կա-
րող: Միայն թէ կողիտ մի լինիք: Այս է միայն, որ
խնդրում եմ ձեզանից: Ես իրաւունք ունիմ այս պա-
հանջիւ ձեզանից:

ՊԵՏԵԱ (ուսերը վեր է քաշում). Չեմ հասկա-
նում... (Շրշուացնում է եւ շանուխ է զըստում):

ՎԱՅՑ. Որքան էլ որ ծանր է ինձ համար, բայց
ես ստիպուած կը լինիմ յայտնելու ձեր հօրը, որ դուք
պարապելուց հրաժարուում էք:

ՊԵՏԵԱ. Լսեցէք, վայց: Քանի ասեմ ձեզ, որ ես
հօրիցս չեմ վախենում: Մեծ բան է—հայրս... Ռոճիկ
էք ստանում, դէ գո՛հ եղէք, էլի...

ՎԱՅՑ. Դուք ինձ ծանր կացութեան մէջ էք դը-
գնում: Իսկապէս ես իսկոյն պիտի հեռանայի այս տա-
նից եւ... չեմ կարող: Մի մեծ ընտանիք ինձ վրայ է:
Հասկացէք այս և դադարեցրէք ձեր յարձակումները:

ՊԵՏԵԱ (կոպտութեամբ). Ինձ ի՞նչ ձեր ընտա-

նիքը: (Մայրս է վայցին: ծիծաղում է): Բայրըն,
դէսը... (Շրշուացնելով դուրս է գնում: Վայցը զու-
կը կախ է քցում: Նստած է մտախոն):

ՄԱՇՍ. (ներս է մտնում: Չանձրոյթով պտրտում
է սենեակում: Նստում է մի անկիւնում): Նոր նուա-
գում էի... Թողի: Եկայ այստեղ տասներորդ սենեա-
կից և այժմ պիտի նստեմ այստեղ, կարծես մէկին չա-
բացնելու համար: Այնպէս մտածեմ, թէ ուրախ եմ:
(Աչքերը փակում է): Ահա, Վայց...

ՎԱՅՅ. (ընդհատում է նրան). Պետեան նոր ինձ
վերաւորեց... Ապա ինչո՞ւ ես չեմ հեռանում: (Չկող
թափ է տալիս):

ՄԱՇՍ. (աչքերը կիսափակ). Ահա, Վայց, ընտիր
հասարակութիւն է իմ շուրջը, կաւալերներ ու գամեր:
Նրանք փայլուն զրոյց են անում ֆրանսերէն լեզուով:
Մի գեղեցիկ կորնետ ընդհանուր ուշադրութիւն է գրա-
ւում: Տեսէք, Վայց, ահա նա վեր է կենում: Ի՞նչ վա-
յելչագեղ է նա: Կօշիկների խթանները զնգզնգացնում
է: Նա անց կացաւ իմ առաջիցն ու կրակոտ հայեացք
քցեց ինձ վրայ: Ես աչքերս խոնարհեցի: Նա ոտս կո-
խեց և ես ձչացի: Վայց, ամէնքը նայեցին իմ կողմը:
Խօսակցութիւնները դադարեցին: Ի՞նչ պարզ մանու-
շակի հոտ է գալիս: Դուք, Վայց, կամենում էք այն
յանդուգնին պատժել... Դուք նշանադրեստով էք և
վայելչակազմ: Ի՞նչ հիանալի մանուշակի հոտ է գալիս:
Կորնետը դունատուեց: Դուք մօտենում էք և նրա ե-
րեսին ձեռնոց էք շարտում: (Ճշարով): Վայց, դուք
նրան ապտակ տուիք: Դուք նրան ապտակ տուիք...

ՎԱՅՅ. Ինչո՞ւ էք ծիծաղում ինձ վրայ:

ՄԱՇՍ. Ո՛չ, ես չեմ ծիծաղում: Ես շուրջս ոչ ոքի
չեմ տեսնում: Վեր կացէք, ուղղուեցէք: Ինչո՞ւ էք դուք
միշտ կորացած նստում: Միթէ դժուար է դառնալ

վայելչակազմ, պարթև: Չէ որ դուք տղամարդ էք:
Դուք վե՛հ նպատակներ ունիք: Ես ձեզ հետ եմ... (Յոգ-
նած ծայնով): Ի՞նչ ձանձրալի է ամէն ինչ, Վայց, ես
զգում եմ, որ հանգչում եմ: Ահա քաղած ծաղիկը դէն
է քցած...

ՎԱՅՅ. Մքանչելի հոգի ունիք դուք: Երբ ես լսում
եմ ձեր ձայնը, ինչ ազնիւ բան կայ իմ մէջ, զարթնում
է: Մնչա, աչքիս առաջ մարդ է մեռնում...

ՄԱՇՍ. (մոռայլ). Թող մեռնի... Ապրելն ինչի՞ հա-
մար է:

ՎԱՅՅ. Ինչի համար: Մի սուրբ նպատակ կայ
կեանքի մէջ: Այդ իւր հալածուած ազգի բաղաւորու-
թեան համար մաքառելն է: Բայց այդ մեկ համար չէ:
Մի ուրիշ մեծ բերկրութիւն ևս կայ, Մնչա, որ կարող
է կեանքի բովանդակութիւն լինել: Այդ բերկրութիւնն
է կեանքի բովանդակութիւն: Եւրոպայում, Մնչա, աշխա-
տում են: Այս մեծ միթիթարութիւն է: Եւրոպան աշ-
խատում է: Այստեղ խաւար, արհաւիրք, իսկ այնտեղ
լաբորատորիաներում տիեզերական առեղծուածների
լուծումն են որոնում: Հսկայական որոնումներ են լի-
նում: Գաղտնիքներ են բացուում: Գիղարուեստի նոր
ձևեր են մշակուում, գիտութեան ֆորմուլաներն են
վերագնահատուում: Այնտեղ համալսարաններում պրո-
ֆեսորները գիտութեան սերմեր են սերմանում և ազ-
գերին հաղորդակից են անում կեանքի գերագոյն ըմ-
բանմանը: Ոչնչացնում են բարբարոսութիւնը, սպա-
նում են գոհակութիւնը:

ՄԱՇՍ. Իսկ ես Եւրոպայում չեմ ծնուել: Ափսոս:
Ինչո՞ւ էք դուք ինձ ազգի մասին բան ասում: Ի՞նչ:
Դուք ամենաթանկազին արտասուքը թափում էք ժայռի
վրայ:

ՎԱՅՅ. Մնչա...

ՄԱՇԱ. Ինչո՞ւ էք ինձ ազգի մասին բան ասում: Ո՞րտեղ: Այստեղ: (Ժիծաղում է): Այս մեսեալ մարդկանց տան մէջ: Չէ՞ որ մենք ոչ հրէայ ենք և ոչ քրիստոնեայ: Չէ՞ որ Պետեան ընդունակ է հրէային շնորհ բերանը տալ... Ազգի մասին մի խօսէք... (Լուսնի): Ես նստած եմ ու ձեզ եմ նայում... (Յանկարծ): Վայց, կամենում էք փախչել ինձ հետ...

ՎԱՅՑ. Ի՞նչ ասացիք դուք: (Վախեցած): Մնչա...

ՄԱՇԱ. (մոռացօղբի մէջ). Դուք ինձ սիրում էք... Փախչե՛նք: Փախցէ՛ք ինձ: Երբ որ լուսինը ծագի, ծեծեցէ՛ք իմ պատուհանը, և ես դուրս կը դամ ձեզ մօտ: Արագընթաց ձիան պատրաստեցէ՛ք: Մենք կը հեռանանք, և իմ թախիծը կը մեռնի...

ՎԱՅՑ. Դուք ինձ ծաղրում էք:

ՄԱՇԱ. Ես սարսափում եմ այս անապատ սենեակներում, ինձ սպանում է գոհհկութիւնը: (Թախծալից): Ինձ սպանում է գոհհկութիւնը...

ՎԱՅՑ (դողդղջուն շնչով). Ես ձեզ սիրում եմ...

ՄԱՇԱ. (զարմացած նայում է նրան). Դ՞ուք: Ի՞նչ: (Ժիծաղում է): Ակնոցով ուսուցի՛չը: (Ժիծաղում է): Դու վերնեօրը: Ի՞նչ: (Յանկարծ): Ծռնկ չոքեցէ՛ք: Իսկոյն, ես կամենում եմ: Ձեր սէրը յայտնեցէ՛ք ինձ: Յայտնեցէ՛ք բանաստեղծօրէն, գեղեցիկ... Բարձրահասակ վայելչակազմ պատանի... Բարձրահասակ քնքուշ պատանի...

ՎԱՅՑ (ծունկ է չորում). Այո, այո... Բայց ինչո՞ւ էք լալիս: (Բայլերի ձայն է լսւում):

ՄԱՇԱ. Մարդ է գալիս: Վեր չկենաք... Կամենում եմ... Ուսուցիչ Վայցը ծնկաչոք...

ՎԱՅՑ (ցած ձայնով). Այս խայտառակութիւն է...

ՄԱՇԱ. (նայում է նրան: Յոգնած). Վեր կացէ՛ք: (Մտնում է Ալեքսանդրը: Ձեռ է տալիս Վայցին):

ԱԼԵՔՍԱՆԴԻՐ (Վայցին). Արտագրեցի՞ք: ՎԱՅՑ (երկար ժամանակ չի պատասխանում: Աշխատում է յուզմունքը զսպել). Արտագրեցի...

ԱԼԵՔՍԱՆԴԻՐ (զանգը տալիս է. մտնում է աղախինը). Նախաճաշիկ բերէք ինձ համար... (Աղախինը գնում է: Լսում է Գրոսմանի ձայնը. «Մաշան եկե՛՛ղ է: Ո՞րտեղ է»):

ԱԼԵՔՍԱՆԴԻՐ. Հայրս կանչում է ինձ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (ներս է մտնում). Մնչա...

ԱԼԵՔՍԱՆԴԻՐ. Ես քեզ պէ՛տք եմ, հայրիկ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (կոպտութեամբ). Ի հարկէ: Չէ՞ որ ասում եմ՝ Մնչա...

ԱԼԵՔՍԱՆԴԻՐ (զարմացած). Ինչո՞ւ ես դուռն:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Որովհետեւ ես հայր եմ և կարող եմ գոռալ:

ԱԼԵՔՍԱՆԴԻՐ (մոայլ). Ոչինչ չեմ հասկանում:

ԳՐՈՍՄԱՆ (կոշտութեամբ Վայցին եւ Մաշային). Դուքս գնացէ՛ք այստեղից... (Վայցն արագ դուրս է գնում):

ՄԱՇԱ. Հայրիկ, դու ջաղացումը չես:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Իսկ ես կամենում եմ լինել այնպէս, ինչպէս ջաղացումն եմ լինում: Ես ձեր հայրն եմ թէ ոչ: (Դողալով): Ո՞վ է այստեղ հայր, հարցնում եմ: Այստեղ, սենեակում ո՞վ է հայր... (Մաշան դուրը վեր է քաշում եւ դուրս գնում):

ԱԼԵՔՍԱՆԴԻՐ. է, լաւ, դու ես հայր: Յեռոյ:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Յեռոյ: Սուս: Չհամարձակես ինձ հետ այդպէս խօսել:

ԱԼԵՔՍԱՆԴԻՐ. Դէ, լաւ, լաւ: Բայց ինչո՞ւ ես դու դուռն:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ինչո՞ւ: Դու համարձակութիւն ունիս երեսիս նայելու: Ո՞ւր է քո խիղճը. ցոյց տուր ապա...

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ. Դու այնպիսի եղանակով սկսեցիր
ինձ հետ խօսել, որ այլ ես չեմ պատասխանում քեզ:
(Շուտ է գալիս):

ԳՐՈՍՄԱՆ (զայրացած դարձնում է նրան դե-
պի ինքը). Ես քեզ կ'ստիպեմ պատասխանել:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ. Ձեռք քաշիր...

ԷՏԵԼ (ներս է վազում). Դաւիթ, բաւական է:
Ախար սա մեր որդին է, մեր...

ԳՐՈՍՄԱՆ (զայրոյթով). Հեռացիր ինձանից...
Մեր որդին: Սա մեր նախատինքն է: (Ալեքսանդրն
ուզում է դուրս գնալ): Չհամարձակուես հեռանալ: Ի՞նչ:
Ասում եմ, չհամարձակուես հեռանալ, եթէ ոչ: Ես կը
հրամայեմ կապել քեզ: Ուզեմ՝ ձեռք կը տամ քեզ: Մե-
ծի տակ կը մահացնեմ... Սո՛ւս կաց:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ (մօրը). Ի՞նչ է պատահել: սրան
այսօր:

ԷՏԵԼ (լալիս է). Դու էլ ես լաւ: Ինչ՞եւ ես հօրդ
դէմ դնում, այսպիսի հօր դէմ: Սրան նայիր: Ախար
այս կէս ժամուճը տասը տարով ծերացաւ քեզ համար
այրուելուց: Ձեռ խղճում սրան: (Բարձրաձայն լաց է
լինում): Այսպէս են մեր զաւակները մեզ ուրախա-
ցնում: Ժենեան էլ երեխաների սենեակումն է փակուել,
լալիս է ու մօտը մարդ չի թողնում...

ԳՐՈՍՄԱՆ (կնոջը). Հերիք է: (Որդուն): Սաշա,
ահա ես ինձ զսպեցի: Արիւնը գլուխս տուց, երբ որ
քեզ տեսայ: Ահա դարձեալ բարկութիւնը խեղդում է
ինձ... Հանդարտ, Գրոսման, հանդարտ... Հանգիստ,
սառնասրտութեամբ... (Որդուն): Դու բանուորներին
սովորեցնում ես, թէ ինչպէս ինձ աւելի փաս հաս-
ցնեն: Այդ իմ գլխումը չի նստում: Ինչ՞եւ. ի՞նչ վատ
բան եմ արել քեզ:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ (յամառութեամբ). Ոչինչ...

ԷՏԵԼ. Բայց ախար սա քո հայրն է, քո...
ԳՐՈՍՄԱՆ (ըրբըրբում է: կնոջը). Ո՞ւմ հետ
ես դու խօսում: Սա արդէն սիրելիական է: (Դառնում
է դէպի որդին): Դ՛՛՛... (Ոտները գետնովն է տալիս:
Մի ըոպէ լարուած լուծիւն: Անմիտ կերպով գոռում
է): Դու—անիծուած սոցիալիստ ես... Սոցիալիստ... Իմ
տանը: Իմ որդին... (Ոտները գետնովն է տալիս):

ԷՏԵԼ (ծեղներն է կոտրատում): Խեղճ անբաղդ...
ԳՐՈՍՄԱՆ. Այս ի՞նչ ենք մենք մեծացրել: Դէ
ի՞նչ ես ուզում մեզանից: Պատասխանիր, նզովուած:
Դուցէ մորթիւ ես ուզում: Դէ, մորթիւ ինձ: Ատրճա-
նակ ես պահել գրպանումդ: (Բռնում է նրա ըլուզիցը):
Այս ի՞նչ ըլուզ է հագիր: Քի՞նն է: Սո՛ւս ես ասում...
Հանիր ըլուզդ: Այս ըոպէիս: Այս ըլուզն իմն է: Իմ
փողոփն է գնուած: Մերկ գուրս կ'անեմ քեզ: (Աղա-
խիկ նախաճաշիկ է ներս քերում, Գրոսմանը աման-
ները շարտում է գետին: Սոր զայրոյթով): Դ՛՛՛...
այստեղից այս ըոպէիս, մօրէ մերկ: Դ՛՛՛... ոտարո-
բիկ... Ես քեզ իմ դէմ կոտել ցոյց կը տամ: Օ՛հ, դու
դեռ Գրոսմանին չես ճանաչում: Գրոսմանին, Գրոս-
մանին... Ես կ'սպանեմ քեզ... (Մօտ է վազում նրան
ու ձեռը ըարձրացնում է սպանակից):

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ (հանգիստ). Ապա:

ԷՏԵԼ (ճշում է). Ի՞նչ էիր ուզում անել, Դաւիթ:

Ո՞ւմ էիր ուզում խփել: Սաշենկա, հեռացիր հիմա:

ԳՐՈՍՄԱՆ (ահարկու ձայնով որդուն). Նզովե՛ս
լինիս... (կնոջը): Դու ես սրան այսպէս մեծացրել...
Սաշենկա, Սաշենկա... Այ քեզ Սաշենկա: Սրա դէմ-
քին նայիր: Մի՞թէ նման է մեզ: Դանակ կայ սրա ձե-
ռին: (Դարձեալ մոլեգին): Ի՞նչ ես լուս կացել նզո-
վուած: (Ոտները գետնովն է տալիս: Ալեքսանդրը
յամառութեամբ լուտ է կացել):

ԷՏԵՆ. Գուցէ զեռ զու ուզում ես մեզ թողնել էլ:
(Մեկայեղ): Չէ, չէ, ես քեզ բաց չեմ թողնի... Ես չեմ
ուզում: Դու իմն ես: Չէ, չէ... Ես քեզ կռնեբրիս՝ վրայ
եմ ման ածել, իմ կաթովն եմ կերակրել: Չէ, չէ, որ-
դեակս, աննշա...

ԳՐՈՍՄԱՆ (կատաղութեամբ). Մի բան ասա...
Սօսիբ... (Ոտները գետնուրն է տալիս: Լսուում է ա-
տրճանակի պայթիւն: Էտելը սարսափած նստում է):

ԷՏԵՆ. Աստուած իմ... Անբազդու թիւն: Այս էր,
որ ամբողջ օրը սիրտս լալիս էր: Աստուած իմ... (Դուրս
է վազում: Լսուում է աղմուկ եւ աղաղակ):

ԳՐՈՍՄԱՆ (յետ է նայում). Ի՞նչ է պատահել
այնտեղ... Ի՞նչ...

ԷՏԵՆ (ներս է վազում, մազերը պոկոտում է).
Ինքն իրան խփել է: Ժենիչկան իրան խփել է: Գն-
ւիթ, Գնւիթ, մեռնում եմ: Վերջացաւ մեր կեանքը...
(Ամէնը ճիշ են արձակում: Ալեքսանդրն իրան բցում
է սենեակները, Գրոսմանը վազում է նրա յետեից:
Էտելն ուժասպառ ընկնում է աթոռի վրայ):

Վ Ա Ր Ա Գ Ո Յ Ր

ԱՐԱՐՈՒԱԾ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԳՐՈՍՄԱՆԻ ատանձնատենեակը: Մեծ, հարուստ սարք
ու կարգով սենեակ: Երկու վնետկեան լուսամուտ
նայում են դէպի հրապարակը: Յերեկը այդ լուսա-
մուտներից ջաղացը պարզ երեւում է. իսկ այժմ հա-
զի նշմարուում է նրա բոլոր շէնքերի մոայլ ստուե-
րանկարը: Սենեակում երկու գրասեղան կայ, մէկը՝
Նոր, շքեղ, որի առաջ ԳՐՈՍՄԱՆԸ ընդունում է այ-
ցելուներին, միւսը՝ հասարակ: ԳՐՈՍՄԱՆԸ հաւատում
է, որ այս մէկը բաղդ է բերել իրեն եւ, երբ որ օ-
տար մարդիկ չեն լինում, սովորաբար հին սեղանի
առաջ է նստում: Չախ կողմում երկաթէ պահարան:
Պատի տակին երկու ճանապարհի սնուկ: Սենեակը
լուսավորուում է ելեքտրականութեամբ: Չորս կող-
մում զարդի մանր առարկաներ, ոսկէզօծ շրջանա-
կով պատկերներ եւ առանձին՝ ԳՐՈՍՄԱՆԻ մեծ պատ-
կերը: Երկու դուռ: Աջ կողմում՝ թիկնարան: Նրա
վրայ ընկողմանած է ԺԵՆԵՍԸ: Նրա ձեռք կապած
է կրծքին անյաջող մահափորձից յետոյ: Սեղանի
առաջ նստած է ԳՐՈՍՄԱՆԸ եւ սիգար է ծխում: Նրա
հանդէպ նստած է ԷՏԵՆԸ: ԷՐՇԸ, զլիարկը ձեռին,
կանգնած է յարգական դիրքով եւ լսում է: Երբեմն-
երբեմն խուլ աղմուկի ձայն է լսուում:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Չեզ աշխատավարձ կը հասնի յիսուն
ուուրլի, է՞րը: (Հանում է գրպանից քսակը եւ համա-
րում է): Բասկումս ընդամենը երեսուն ուուրլի կայ:

Առայժմ անէք երեսուն: Երբ որ վերադառնամ, հաշիւը կը մաքրենք:

ԷՐՇ. Ի հարկէ, լաւ կը լինէր, բոլորն ստանայի, պարոն Գրոսման: Շատ նեղ ժամանակ է... Բայց եթէ դուք այդպէս էք կամենում, թող այնպէս լինի, ինչպէս դուք էք կամենում:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Դուք հօ վաղուցուայ ետ եկածն էք, ճանաչում եմ ձեզ: Մինչև անգամ գրազ կը գամ, որ դուք ինձ մէկին մէկ խարել էք: (Ժիծաղում է): Բայց ես չեմ քարկանում: Հաւանում եմ, որ դուք վաղուցուայ ետ եկածն էք, և ես սիրում եմ, որ ինձ խարում են... Կխտով չափ: Խարեցէք յիմար Գրոսմանին, կողոպտեցէք նրան:

ԷՏԵԼ. Ինչո՞ւ ես տանջում մարդուն:

ԷՐՇ. Է՛, ի՞նչ տանջել է: Ես մինչև անգամ չեմ զգում: (Քծնելով): Գուցէ, պարոն Գրոսման, ձեռնելիդ էլի մի տասը ուրբի գտնուի:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ձէ, չէ: Ոչ մի կողմէկ չկայ: (Քսակի մէջն է նայում): Ուղիղ չասացի: Քսակումս մի կողմէկ մնացել է: (Ժիծաղում է): Գրոսմանի քսակումը մի կողմէկ կայ: (Էրջը նաճոյանալով ժպտում է): Ուրեմն, է՛րջ, մեր հաշիւը վերջացած է: Ասացէք այն բոլոր սրիկաներին, որ վաղը Գրոսմանը արագ գնացքով ուղևորուում է Եւրոպա: Ա՛յ, տեսնում էք, մինչև անգամ անդուկները կապկպած են: Հինգ անպիտան են ընտրել ու կարծում էին, թէ Գրոսմանը նրանց հետ խօսողն է: Յիմարներ: Ի՞նչ: Դուք ասում էք, նրանք այնտեղ ազմո՞ւկ են անում: Շատ լաւ են անում: Այդ ինձ համար միայն մի ախորժիլի երաժշտութիւն է: Քուես լաւ կը տանի:

ԷՐՇ. Ուրեմն դուք իրաւ որ գնում էք: Հաւա-

տալս չէր գալիս: Ասում էին, ասում, տես որ ճիշտ եղաւ: Հիմա սով կ'ընկնի...

ԳՐՈՍՄԱՆ (զո՛ն). Հիմա լաւ սով կ'ընկնի: Մի պատիկ լաւ սով: Օգո՛վ կը կշտանան նրանք: Իսկ երբ որ վերադառնամ, կ'առաջարկեմ մի փոքրիկ միութիւն կազմակերպել բանուորների դէմ: Մինչև իմ գալը յիմար յեղափոխութիւնը ճնշուած կը լինի ու քէֆներս կը լաւանայ:

ԷՐՇ (Նամոզուած). Դուք էլի հնար կը գտնէք նրանց հետ կռուելու: Էլի կայ ու կայ...

ԺԵՆԵՍ. Բաւական է, հայրիկ, ես ձանձրանում եմ...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ժենիչկա, գլուխդ պատուհանիցը հանի՛ր, կը լսես, թէ ինչպէս են բանուորներն սկսում մլաւել սովից առաջ: Այդ քեզ կը գուարճացնի:

ԷՏԵԼ. Այդ ի՞նչ հանաքներ են: Ձէ՞ որ հրէաներ են այնտեղ: Սիրտս էլ մի տեսակ անհանգիստ է: Ի՞նչ կ'ասէք, է՛րջ: Ուրախանալու բան չկայ, այնպէս չէ: Երկիրը վառուում է, եռում է, գոռում է, արիւն է թափուում: (Հոգոց քաշելով): Հանգստութիւն չկայ, է՛րջ, չկայ, և պէտք է հեռանալ: Մի նախանձէք մեզ:

ԷՐՇ. Ես երբէք ոչ ոքի չեմ նախանձել: Ես իմ ճանապարհո՞քն եմ գնում: Իմը ջոկ է: Ինչ որ Աստուած առել է ինձ, հէնց այն է լաւը:

ԷՏԵԼ. Եւ ի՞նչ ընկաւ նրանց ձեռք, ձեզ եմ հարցնում: Ախար ես խղճում եմ հրէաներին: Ահա սա գնում է: Չաղացը պիտի մնայ կանգնած մեռելի նման ու մէնքին վախացնի: Երեխէքը կը կոտորուեն:

ԷՐՇ. Կը կոտորուեն, աիկին Գրոսման: Սե ցաւ էին ուզում նրանք: Ա՛յ, հիմա ստացան: Սրանից էլ վատ օր երբէք չի հղել: Իսկ մի խումը շառլատաններ հաւաքուում են, գոռոռում, գլխները կ'օրցրել են ա-

մէնքը, ողբ ու անէծք է լսուում ամէն ընակարանից՝
Օ, շատ վատ է, շատ...

ԷՏԵԼ. Ես մի բան միայն կ'ուզէի հասկանալ: Ի՞նչ է արել նրանց իմ մարդը, ի՞նչ: Չարչարել է նրանց՝ Նեղացրել է, վարձներն է կտրել: Ի՞նչ կարելի է ուզել Դաւթի նման մի մարդուց: Կարող էր, վարձներն ավելացրեց անցած տարի: Մի հարցրէք, ի՞նչ չի արել նրանց համար: Ես միշտ ասել եմ, մարդկանց վատուած թիւն արա, նոր քեզ պատիւ կը տան:

ԷՐՇ (զգուշով թեամբ). Ասենք՝ բարութիւնը մի քիչ աւելի լաւ է: Չեմ ասի՝ շատ, բայց մի քիչ լաւ: Բարութիւնը վիսաս չի լինի...

ԷՏԵԼ. Էլ ի՞նչպէս լաւ է, որ նրան աւազակ են անուանում: Մի այս աւազակին տեսէք: Ամբողջ աշխարհն է կողոպտել:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Մի նստէք այստեղ, է՛րշ: Այդ անցած բան է, սնդուկներս կապած են, բայց խօսքը մեր մէջ լինի, ասացէք, ի՞նչ եմ ես մի վատութիւն արել կեանքումս: Երբեք չի խօսել եմ մի բանուորի: Եթէ Հերմանը մէկ-մէկ ձեռներն էլ բանի է դրել, դէ այն Հերմանն է: Նա հօ աւազակ է: Բայց ես, ես, Ախար ի՞նչ եմ ուզում նրանք: Որ դրամարկդս,—այ, այս դրամարկը, տեսէք,—բաց անեմ նրանց առջ ու հեռանամ: Բայց ես դեռ, փնփն Աստուծոյ, խելքս չեմ թըռցրել: Ի՞նչ է, է՛րշ, թէ՞ դուք այդ կ'անէիք գուցէ: Դէ նստէք, է, է՛րշ: Չեզ են խնդրում:

ԷՐՇ (խօսքը կտուրը քցելով). Պարոն Գրոսման, ես պէտք է զնամ աշխատելու: Այս շինքիս, թէպէտ արդէն հասակով եմ, բայց դեռ նստած եմ երեխէքս—մի աղջիկ, մի տղայ եւ էլի մի տղայ: Նստել էլ ես չեմ կարող: Ի՞նչ է նշանակում նստել: Մի՞թէ ես իմ տեղը չեմ ճանաչում: Դուք, փնփն Աստուծոյ, պարոն Գրոս-

մանն էք, ես... փնփն Աստուծոյ, էրշն եմ: Փնփն Աստուծոյ: Կարող եմ կանգնել... (Ժպտում է): Իմ տանը, պարոն Գրոսման, մի կօշկակար է պարում, Շմիլ է անունը: Է՛հ, մարդ է: Վատ մարդ չի: Եւ հանաք սիրող է: Նա սիրում է ասել. «մարդ: Ի՞նչ բան է մարդը: Երկրի թագաւորն է... թագաւորը»: Ես երկրի այն թագաւորներին եմ, որ կարող են կանգնած մնալ պարոն Գրոսմանի առջ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (դժգոհ է, բարկանում է). Ա՛յ, այդ ինձ դուր չի գալիս: Չեր Շմիլը շատ ու շատ յիմար է եւ երեւի շողատան է: Այդ նա է երեւի աշխատաւոր մարդկանց փչացնողը: Այդպիսի Շմիլների պատճառով Չաղացները խափան են մնում, բանուորներն ապստամբում են, իսկ տէրերն ստիպուած են լինում հեռանալ: Եւրոպա: Մարդը երկրի թագաւորն է: Ո՛չ, է՛րշ, ո՛չ, նա ու ո՛չ... Եթէ Շմիլներն, այ, այսպէս ասէին, խաղաղութիւն կը լինէր: Դէ, նստէք, է՛րշ, կողքի մի ընկնէք...

ԷՐՇ. Իսկ ես միշտ ասել եմ, թէ պարոն Գրոսմանը թագաւոր է... Տունը թագաւորի տուն, փնփն Աստուծոյ... Փողը՝ ինչքան որ թագաւորն ունի:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Իսկ նրանք ձեզ, ՚ի հարկէ, չէին հաւատում... Հին պատմութիւն է: Բայց նրանք ստիպուած կը լինեն հաւատալ: Ես այնպէս կ'անեմ, որ նրանք Գրոսմանին չեն մոտանայ: Իրանց թոռներին Գրոսմանի պատմութիւնը կ'անեն: Ես նրանց ցոյց կը տամ, թէ ո՛վ է թագաւորն ու ո՛վ չի: Առաջինը, է՛րշ, էլ ոչ մի հրէայ չի բանի իմ Չաղացումը: (Վեր է կենում): Ո՛չ մէկը... Ինձ հրէայ պէտք չի: Ինչի՞ համար եմ: Առանց նրանց գործ չի կարելի անել: Գրողի ծոցն այդ շողատանները: Միայն ուռաները գործ կը գանեն իմ Չաղացումը... Այս մէկ...

էՏԵԼ. Տեսնուում էք, է՛րշ: Ա՞յս էին ուզում:
 ԷՐՇ (շփոթուած). Այո՛, արիկին Գրոսման: (Ձգու-
 շութեամբ). Պարոն Գրոսման, ես պէտք է տուն գնամ:
 Ուշ է... (Ժենեան քամակն անում է Էրշին ու ականջ-
 ները փակում):

ԳՐՈՍՄԱՆ. Կերթաք, է՛րշ: Ախար ես դեռ գլխա-
 ւորը չեմ ասել ձեզ: Վերադառնալուցս յետոյ, է՛րշ,
 եթէ մէկն ու մէկին միտ բերեմ, այդ ի հարկէ դուք
 կը լինիք:

ԷՐՇ (զգում է սպառնալիքը: Վախեցած: Աշ-
 խատում է ժպտալ). Ե՞ս: Ինչո՞ւ ես: Քաղաքումս էլ մարդ
 չի մնացել:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Անմեղ դուր մի ձեանաք: Միբոնը
 ձեր որդին է թէ չէ: Ո՞վ էր ամէնից բարձր աղաղա-
 կում: Ո՞վ: Ո՞վ էր եկել ինձ հետ խօսելու: Ի՞նձ հետ...
 Ես, ասենք, խօսել ցոյց տուի նրան... Էլ չի համար-
 ձակուի: Բայց դուք, է՛րշ, դուք ճշտեղ էիք: Ձեզ պէս
 հօրը կտոր-կտոր պէտք է անել, որ որդուն լաւ չի
 խրատում:

ԷՐՇ (արագ). Այդ ուղիղ չի, պարոն Գրոսման:
 (Ամաշում է): Գուցէ մի քիչ ուղիղ է... Գուցէ... ամէն
 ստի մէջ մի փոքր ճշմարիտ բան կայ և ամէն ճշմար-
 տութեան մէջ մի փոքր սուտ: Բայց հաւատացէք, որ
 մեղաւորը արիկին Գրոսմանի քոյր Մանեան է: Նա է
 անիծում: Նա է անէ տուն քաշ գալիս ու գոռում, թէ
 պէտք է ջաղացն այրել...

ԷՏԵԼ. Ո՞վ կը հաւատայ ձեզ, է՛րշ: Գրողը տանի
 Մանեային, ես նրան ճանչում եմ: Բայց ձեր Միբոնի
 նաման աշխարհ չի եկել դեռ: Ո՞վ փչացրեց իմ որդուն,
 թէ Միբոնը չի...

ԷՐՇ (սարսափով). Ի՞նչպէս, դուք այդ բանին
 է՛լ էք հաւատում: Ա՛խ, արիկին Գրոսման, արիկին Գրոս-

ման: Սուր դանակ խրեցիք սիրտս: Ախար ես հայր եմ:
 Մի՞թէ ես հայր չեմ: Թէ՛ նա մայր չունի, ու մենք
 արտասունք չենք թափում գիշերները: Ի՞նչ ասացիք:
 Յիսուն ու հինգ տարի է ապրում եմ աշխարհի երե-
 սին ու միայն մի աղօթք ունեմ, որ խնդրում եմ Աս-
 տուածանից, թէ՛ «Աստուած, այնպէս արա, որ ամէն
 բան առաջուայ պէս լինի, թող ամէն բան մնայ տե-
 դումը, ինչպէս որ եղել է»... Ինչի՞ համար են այս
 փոփոխութիւնները, ինչի՞ համար է այս աղմուկը: Մի-
 թէ խեղճ երկիրը քիչ է տանջուում: Խեղճ երկրին նա-
 յիր: Երեխայի պէս լաց է լինում, գտնան նման ար-
 նաշաղախ է լինում: Թող առաջուայ պէս լինի... Ես
 չեմ խրատում իմ որդուն: Ե՞ս: Պարոն Գրոսման, դուք
 հայր էք, ես էլ եմ հայր, ինչ էլ որ ասելու լինիք:
 Դուք ձեր տանն էք լաց լինում, մենք էլ մեր: Ախար
 իմ խեղճ Միբոնին փչացնողը պարոն Ալեքսանդրն է:
 Իմ Միբոնն ինձ է քցել: Նա ինչպէս մի աղջիկ լինէր:
 ԷՏԵԼ. Հերիք է, է՛րշ: Քարերը տեղահան կը լինեն
 ու ձեզ կը քարկոծեն:

ԷՐՇ. Տիկին Գրոսման, հաւատացէք ինձ, տալ
 ես չեմ աղաչել ձեր որդուն: Ախար ես ծունկ եմ չոքել
 նրա առաջին: Պարոն Ալեքսանդր, ա՛խ, պարոն Ալեք-
 սանդր, ինչո՞ւ էք գալիս իմ տունը: Մի՞թէ դուք պա-
 րոն Գրոսմանի որդին չէք: Դուք հարուստ էք, իմ որ-
 դին բանուոր է... Ինչքան կ'ուզեք՝ խնդրեք, իսկի ազ-
 դում է: Ա՛խ, պարոն Գրոսման, ամէն բան տակն ու
 վրայ է եղել: Արիւն ու մշուշ է պատել անբաղդ երկ-
 րին...

ԷՏԵԼ. Իսկ ես ձեզ ասում եմ, է՛րշ, որ ձեր որդին
 է մերին փչացնողը:

ԷՐՇ (սղիքում է). Տիկին Գրոսման...
 ԷՏԵԼ. Ես ձեզ ասում եմ, որ ձերն է մերին փչա-

ցնողը: Ի՞նչ էք սար ու քոլ քցում: Ո՞ւմ էք ուզում հաւատացնել, որ մի հարուստ, լուսաւորուած մարդ ինքն է մի բանուորի մօտ գնացել: Այդ երբէք չէր կարող լինել, եթէ նրան չփչացնէին: Էլ ի՞նչս պակաս կը լինէր, եթէ Սաշան Միրոնի հետ գործ չունենար... Իսկ հիմա լաց եղիր, ասա, պատէպատ ընկիր,—գուր բան է. կորած է որդիս...

ԳՐՈՍՄԱՆ (մոռայլ). Ի՞նչ անենք, որ կորած է: Լսել չեմ ուզում այդ մասին: Զաւակներ... Կարծես դրանցից բարձր էլ բան չկայ: Կորած է՝ կորած,—գրողը տանի վատ բանը: Հիմա պէտք է Պետեայի թղթերն ուզեմ գիմնադրայից, իրան էլ տանեմ շաղացը: Թո՛ղ յիմարներն ուսում տան իրանց որդոցը:

ԷՏԵԼ. Ի հարկէ՛ Պէտք է այնպէս անել, որ նրանք մանէթի հասն առնեն, այն ժամանակն էլ գործից պոկ չին գայ, ինչպէս ճանճը մեղրիցը:

ԷՐՇ. Ես գնամ, պարոն Գրոսման: Բարի ճանապարհ ձեզ... Գուցէ դուք էլի մի բան կը տաք ինձ: Գոնէ մի հինգ բուրլի: Զմեռ է վրայ գալիս...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Եւ եթէ որդուս իմ դէմ գնալը մի դարդ է, այդ դարդը ես սրտումս խոր թաղել եմ: Ոչ ոք Գրոսմանի դարդը չի տեսնի: Գնացէ՛ք, Է՛րշ, ես յոգնել եմ, քունս տանում է, բացի դրանից հաշիւներ կան վերջացնելու:

ԷՐՇ. Ուրեմն չէ՛ք տալիս: Գուք քարի պէս պինդ էք: Բարի ճանապարհ ձեզ: (Գլուխ է տալիս): Բարի ճանապարհ... Ա՛խ, պարոն Գրոսման, պարոն Գրոսման... (Կաղալով դուրս է գնում):

ԷՏԵԼ (անտարբերութեամբ). Գնա՛ք բարով, Է՛րշ... (Գրոսմանը խորատուգրուած աշխատում է: Լռութիւն):

ԺԵՆԵԱ. Արժէ՛ր այդքան երկար նրա հետ խօսել: Դուք ինձ բնաւ չէք խղճում: Չեռս գնդակով տուած

պառկած եմ, վէրքը մղկտում է, սիրտս տանջուած ու տրտում, գլուխս յոգնել է մտածմունքներից, իսկ ձեր հողը չի: Էրշը՝ ձեզ համար ինձանից թանգ է:

ԷՏԵԼ. Էլ չեմ անի: (Մօտենում է նրան) Էլ չեմ անի, չարդ տանեմ, նահատակս...

ԳՐՈՍՄԱՆ (բարձր ձայնով). Մի՛ գոռաք: Այնքան դեռ գործ ունիմ, քունս էլ տանում է: (Համրիչ է բցում):

ԷՏԵԼ (ցած ձայնով). Խեղճն իրաւունք ունի: (Անկի ցած): Եաշան երկու անգամ եկել է, իսկ ես ներս էլ չէի ուզում թողնել նրան... Օ՛, ես չեմ ներել նրան վէրքիդ համար...

ԺԵՆԵԱ. Ի՞նչ հարկաւոր է այդ խստութիւնը, մայրիկ: Ախար նրա հողին էլ է դուրս եկել... Ես ինձ գնդակով տուե՛լ եմ: Մի՛թէ այս ճիշտ է: (Աղաղակելով): Ես ինձ գնդակով տուե՛լ եմ: Մայրիկ, ի՞նչ կը լինէի ես, եթէ գնդակը սրտիս զիպչէր: Ես գերեզմանում պառկած կը լինէի: Ես գերեզմանում: (Յնցում է): Այս կամ կը լինէի: Ես գերեզմանում: Աչքերիս մէջ որդե՛րը ձեռներս որդե՛րը պիտի ուտէին: Աչքերիս մէջ որդե՛րը պիտի եռային, գեղեցկութիւնս հող ու մոխրը դառնար: (Յնցում է): Ի՞նչ լաւ եղաւ, որ անյաջող արձակեցի ատրճանակը: Մայրիկ, ես այժմ սիրում եմ կեանքը: Սիրում եմ: Ի՞նչ գեղեցիկ է աշխարհը... Կայ արև, կայ հեռանկար, կայ ծով...

ԷՏԵԼ. Անճշտ...

ԺԵՆԵԱ. Եստ բանի մասին մտածեցի, մայրիկ: Ինչո՞ւ էի կուտում Եակովի հետ: Մի մտածի՛ր, յանուն ինչի՛: Մի՛թէ հողը միակերպ պիտի չծածկի և՛ ցածութիւնը, և՛ վեհութիւնը, և՛ վսեմը, և՛ ստորը: Որդե՛րը կը խնայէն գեղեցկութեանը: (Ժիծաղում է): Ախար դու հասկանում, խեղճ մայրիկ: Ես գողում եմ հրճուանքից: Ես ուրախութիւնից հարբել եմ: Ես ապրում եմ,

ապրում... (Մեկամաղձօրէն): Կարօտել եմ երեխաներիս: Գոռանք եմ ուղում: Գրկիր ինձ:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Տղոցներդ կտրէք: Գնալուց առաջ պէտք է մեր դրամական գործերը կարգի քցենք, դամար տանք: Թղթեր ունիմ երեք հարիւր հազարի: Ես երբէք չեմ փորձել հարստութիւնս հաշուելու, բայց, փնօք Աստուծոյ, Գրոսմանը բաւականին փող է կիտել: Չէ, Գրոսմանն իր բանը գիտէ: Կանխիկ ունիմ Ֆրանսիական և անգլիական բանկում մօտ չորս հարիւր հազար, ընդամենը հօթ հարիւր հազար: Օճօ, վատ չի: Ջաղացը չեմ հաշուի: Գնած հողս էլ: Տները չեմ հաշուի: Հիմա տեսնենք, ինչ կայ մեր դրամարկղումը: Դէսն արի, է՛տել, — կ'օգնես ինձ:

ԺԵՆԵԱ. Էլի փող: Աւելի լաւ է ինձ հետ խօսէք:

ԷՏԵԼ (գնում է մարդու մօտ: Ժիծաղելով). Փող...

Չէ որ փողն Աստուած է... Անխեք. ինչ ես ասում: (Գրոսմանը պահարանի դուռը բաց է անում): Փող... (Կանգնում է մարդու հետ պահարանի առաջ եւ երկտով փող են հանում այնտեղից): Իմ ամենամեծ բաւականութիւնը փող համարելն է: Դու, Դաւիթ, վերցրու թուղթ փողն ու ոսկին, իսկ ես կը վերցնեմ արծաթը: Չգիտեմ ինչո՞ւ, ես արծաթն աւելի եմ սիրում: Ժենիչկա, դու երբէք չես փորձել համարել: Գոնէ մի անգամ փորձիր: Այնպէս լաւ կը լինի, այնպէս կ'ուրախանաս...

ԺԵՆԵԱ (վրոն արհամարհանքով). Փող համարել: Երբէք... (Տատանուում է): Փորձեմ արդեօք: Տրտում է հոգիս: Հոգիս տանջուում է: (Հոգոց է հանում): Ի՞նչ են անում արդեօք երեխաներս: Տխրում է արդեօք Եակովը:

ԷՏԵԼ (ուրախ). Նստիր, նստիր, ժենիչկա, փոր-

ձիր: Փող... (Հրճուում է այդ խօսքի վրայ): Ախար այս փող է...

ԳՐՈՍՄԱՆ (համարում է, դէմքին մտատանջութիւն). Մի հազար... Մենք որդի կորցրինք...

ԷՏԵԼ (համարում է: Տխուր). Գուցէ Աստուած տալիս է, խելքի է գալիս: Ծատ եմ խղճում նրան: Հիմա նա ապրում է ամենավատ ու հեռու ընկած սենեակումը, ճաշում է մենակ: Կացս գալիս է, կըր որ նրա քայլերն եմ լսում... Հարիւր ուրբի:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Գրոսմանին նրանք ոչինչ չեն կարող անել: Գրոսմանը Գրոսման է... Երկու հազար: Գրոսմանը թքել է դորձադուլների, յեղափոխութիւնների, ջարդերի վրայ: Կը հեռանանք առժամանակ, կը բնակուենք Շուէյցարիայում և կըր որ վերադառնանք, ես նրանց բռիս մէջ կը խեղդեմ: (Շարունակում է համարել):

ԺԵՆԵԱ (վեր է կենում, նստում է մօր մօտ: Առողջ ձեռովը ոսկին դէս ու դէն է տալիս). Մայրիկ, տես, այս ինչքան է: Տասը ուրբի է թէ տասնուհինգ: (Ժիծաղում է): Ես բոլորովին համարել չգիտեմ: (Հառաչելով): Արդեօք այսօր Եակովը կը գնի:

ԷՏԵԼ. Ի՞նչ կ'ասես աղջկանդ: Փող համարել չի իմանում:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Հինգ հազար: (վեր է կենում եւ պահարանիցը փող ու թանկագին իրեր է հանում): Օճօ, ինչքան փող է մնացել դեռ... Հը՛, է՛տել, սեմնից ենք վախենում մենք: Բա մի ժամանակ, միտոք է, ինչի վրայ էի ես մէկ-մէկ քնում: (Ժիծաղում է): Դոշակն վրայ էի ես մէկ-մէկ քնում: (Ժիծաղում է): Դոշակն վրայ էի, տախտակները վրայ էի քնում: Բա միտը է, որ ժամը ութին ճրագը հանդցնում էինք, որ նաւթ քիչ գնայ: Դու այդ չես կարող յիշել, ժենեհա: Դու դեռ չէիր ծնուել, որ հայրդ սկսեց փող շինել...

էՏԵԼ. Աստուած լաւ է իմանում, թէ ո՞ւր է պէտք
փող տալ: Բարձրումն է նստած, բայց Իր մարդկանցը
ճանաչում է: (Համարում է): Էլի հարիւր ուրբլի:
(Մի կողմն է դնում): Մի ստուգիր, Դաւիթ, ես եր-
բէք չեմ սխալուում:

ԺԵՆԵՍ. (ուրախ). Հայրիկ, ահա այս հարիւր ուրբ-
լի ոսկի է: Բայց որ իմանաս, ի՞նչ դժուար բան է հա-
մարելը: Բայց ախորժեկի է: (Մտախոհ): Ի՞նչ տարօ-
րինակ բան է, որ այս մի փոքրիկ կոյտ ոսկովը ամէն
բան կարելի է գնել, ինչ որ կամենաս:

էՏԵԼ. Փողով ամէն բան կարելի է գնել:

ԺԵՆԵՍ. Ամէն բան, ինչ ասես:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Մինչև անգամ աստղ երկնքից: Ես
հինգ հազար էլ համարեցի, ընդամենը տասը հազար:

էՏԵԼ (նստաշանքով). Որ մեր բանուորներն էլ
ապստամբութիւն չանէին:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Թող անեն: Ես հրանց փողին կը հա-
նեմ: Դու չես հաւատում: Քեզ վախեցնում է այն, ինչ
որ մեր շնորհն է լինում: Աւելի խորը նայիր:

էՏԵԼ. Ո՞ւր աւելի խորը:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ա՛յ, այնտեղ: Գլուխդ թող բանի: Այն
բոլորը, ինչ որ հիմա լինում է, օգուտ է: Մինչև ան-
գամ այս ջարդերը—նոյնպէս լաւ են: Ի՞նչ ես աչքերդ
չուել:

էՏԵԼ. Դու դժուել ես...

ԳՐՈՍՄԱՆ (մոռյլ). Ես ասում եմ, որ այս լաւ
է: Թող լինի, թող... Մենք այն ժամանակ ամէն բան
մեր ձեռք կ'առնենք:

էՏԵԼ. Աւելի լաւ է ինձ հանգիստ թող: Հը՛, Ժե-
նիչկա, քէֆդ բացուէց:

ԺԵՆԵՍ. (համարում է: Անմեղութեամբ). Կար-
ծես աւելի լաւ է... Ինչո՞ւ էի ես ինձ խփում:

էՏԵԼ. Էլ չես անի, հոգեակա. Դու ախար կեան-
քիս երեք քառորդը խլեցիր: Եակովբն եկել էր, կարծում
է, թէ քեզ կը տամ իրան: Ապահարզան կը տանք նը-
րան, այ ինչ: Քեզ համար ուրիշ մարդ կը գտնենք նը-
րանից ջահէլ էլ, նրանից լաւն էլ:

ԺԵՆԵՍ. Իսկ ես խղճում եմ նրան: Ես այժմ շա-
բունակ նրա վրայ եմ մտածում:

էՏԵԼ. Ես քեզ թոյլ չեմ տալիս... Նրա վրայ...
Մարդ է գտել վրան մտածելու:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Քսան հազար: Էլ փող չկայ: Չերն
ի՞նչքան է:

ՊԵՏԵՍ. (ներս է մտնում: Հազին ցիւիլ զգեստ
է: Կանգ է առնում՝ ապշած). Փող... Ի՞նչքան փող
կայ... Հայրիկ, էգուց մենք հաստատ գնում ենք:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Ի հարկէ... Մի գոռայ ու մի խան-
դարիր: (Նայում է նրան զոհ հայեացքով): Դէ ասն,
էտեկ, այս զգեստը սրա համար աւելի լաւ չի՞, քան
այն յիմար բաձկոնը: Չի՞նուորակն ասես՝ զի՞նուրա-
կան չի, իշխանութիւն չունի, բայց անդգամ է: Գո՞հ
ես, Պետեա, որ էլ չպիտի սովորես գիմնագիտյում:

ՊԵՏԵՍ. Մաստիկ: Եատ հարկաւոր է այն յիմար
բաները սերտելը: Հայրիկ, ի՞նչքան փող կայ այստեղ:
Հայրիկ, տուր մի ձեռս առնեմ այդ փողերը:

էՏԵԼ (ծիծաղում է). Չէ, չէ...

ՊԵՏԵՍ. Մի լսիր սրան: Սա մեզ միշտ զրկում է
բաւականութիւններից: Տուր մի մօտիկ մտիկ տամ
այս մեծ-մեծ հինգ հարիւր ուրբլիանոցները: (Դրոսմանը
տալիս է): Հինգ հարիւր ուրբլի: Սրանից այստեղ տա-
սը հատ է: Ուրեմն հինգ հազար: Հայրիկ, ես էլ կ'ու-
նենամ այսքան փող:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Տուր: Յանկարծ կարող ես պատուել
խակ ես չեմ սիրում պատուած փող պահել զբամար-
կղում...

ԷՏԵԼ. Ի հարկէ կ'ունենաս: Հարիւրապատիկը կ'ունենաս: Ո՞ւմ համար ենք մենք աշխատում: Բողոքը ձեզ կը մնայ: Դէմքդ մի տեսակ յոգնած է: Գնա, քնիր, սիրելիս: Արի համբուրեմ քեզ:

ՊԵՏԵԱ. Միայն շրթունքս չհամբուրես: (Թուշն է դէմ անում): Բարի գիշեր...

ԷՏԵԼ. Քեզ լոյս բարի, հոգեակա: (Պետեան դուրս է գնում): Երբ որ սրան տեսնում եմ, կարծես ինքս էլ եմ ջահէլանում: Սիրում եմ այս վերջնիս:

ԳՐՈՍՄԱՆ (ըրթմնջալով). Արժէ որ: Առաջ թող ցոյց տայ, որ գլուխը կարողանում է լաւ բանացնել. այն ժամանակը սիրել էլ կարելի է:

ԷՏԵԼ. Իսկ ինձ համար միեւնոյնն է: Այնպէս եմ իմանում, որ եթէ նա մինչև անգամ դող, աւազակ լինէր, էլի սիրտս կը դողար նրա համար, կը սիրէի նրան... (Մտնում է Ռոզենովը: Տաջուածի, յոգնածի տեսք ունի: Նկատելով Ժենեային սեղանի առաջ նրատաւծ կանգ է առնում զարմացած: Ուրախութիւն է տիրում նրան):

ՌՈԶԵՆՈՎ. Ժենեա, Ժենեա...

ԷՏԵԼ (Տեսնելով նրան տեղիցը վեր է թռչում). Ի՞նչ կայ. էլի եկա՞ր: Գնա, գնա: Ոչ ոք ետևիցդ մարդ չի ուղարկել: Դու այստեղ ոչ ոքի պէտք չես: Ժենիչ-կային քեզ տուող չկայ: (Ժենեան վախեցած վեր է թռչում):

ՌՈԶԵՆՈՎ. Զոքանչս, խնդրում եմ ձեզ: Ախար այս կարելի բան չի:

ԷՏԵԼ. Ո՞վ է խնդրում: Դու դահիճ ես, մարդ չես: Այսպէս քնքուշ հոգին, այսպէս բարի սիրտը տանջես: Ո՞վ է սա: Անպիտանի մէկը: Ընկեցի՞ր, մուրացկան: Ապա դու ի՞նչ օրը քցեցիր սրան: Այն տեղը հասցրի՞ր, որ ինքն իրան խփեց: Սչքերս դուրս դայ՝ լաւ է, քան

թէ քեզ տեսնեմ: Թէ քիչ փող ենք տուել քեզ սրահատ: Երեսուն հազար առար ու էլի չկշտացար: Սիրուհիներ էին քեզ պէտք, անամօթ:

ԺԵՆԵԱ. (ձեռներով դէմքը ծածկում է, լաց է լինում: Մօտենում է թիկնարանին եւ թուլացած ընկնում է վրան: Արտասուախառն): Մայրիկ, մայրիկ...

ԷՏԵԼ. Միամիտ կաց, անգին աղջիկս: Էլ վախենալու բան չունես... Մայրդ քեզ պաշտպանում է: (Ռոզենովին): Հը, ի՞նչ կ'ասես, սիրելի փեսայ: Երբ թունքներդ ես կծոտում: Կծիր, կծիր: Բայց որ փոռես էլ այստեղ, սրան քեզ տուող չկայ:

ԳՐՈՍՄԱՆ (փակում է պահարանը). Մի գոռայ, է՛տել: Ամէն բան կարելի է անել առանց աղմուկի: Ես այս էլ կ'ասէի: (Հատ-հատ): Այդ մեր գործը չի: Ես նայում եմ ու չեմ տեսնում, ահանջ եմ դնում ու չեմ լսում:

ՌՈԶԵՆՈՎ. Ժենիչկա... Լսիր ինձ:

ԷՏԵԼ. Դու սո՛ւս կաց, լաւ է, Դաւիթ: Գործի մէջ մեծը դու ես, ինչ կ'ուզես՝ արա, բայց այս բանին մի խառնուիր: Ի՞նչպէս թէ: Սո՛ւս կենամ... Ես սո՛ւս կենամ, երբ այսպէս դահճի պատճառով աղջիկս իրան խփեց: Աչքերը կը հանեմ, կը կծեմ կատուի նման... ՌՈԶԵՆՈՎ (վրդովուած). Դուք արդէն շան լափը թափեցիք գլխիս...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Սա կ'անի, ճ, սա կ'անի:

ԷՏԵԼ (ձեռները կրծքին ծալած). Բա ի՞նչ թափէի, սիրելի փեսայ: Վարդաջուր չէս ուզի: Այդ չես տեսնի: Երեխաներիս համար քեթի կը պոկեմ ատամներով:

ԺԵՆԵԱ. (ձեռները կտորատում է). Մայրիկ, ես անբաղդ եմ, անբաղդ...

ԷՏԵԼ. Ի՞նչպէս գոյնը քցեց վախից... (Ռոզենո-

վին): Ամբողջ կեանքումդ այս ուրախութիւնն ունե-
նաս, դահիճ, որ իմն է հիմա: Տես, Դաւիթ, ինչպէս է
սպիտակել... (Ժեննային): Գլուխդ պաշտուհում է: Չէ,
Ապա ինչո՞ւ են աչքերդ ցնորուածի պէս դէս ու դէն
գնում: (Ռոզենովին): Ձոհի՞ր ես նայում, դահիճ:

ՌՈԶԵՆՈՎ (ըստականում է). Վերջացրի՛ք, թէ էլի
պիտի շարունակէք: Դուք, գոքանչս, չափն արդէն անց
էք կացնում: Չէ՞ որ ես կարող եմ բարկանալ և ցոյց
տալ, որ ձեզանից պակաս հայհոյել չեմ իմանում: Բայց
ես պատրաստ եմ համբերելու սրա, այս խեղճ կնոջ
համար, որ այնքան տանջուել է և որին ես սիրում
եմ: Ինչո՞ւ էք լռել, աներս:

ԳՐՈՍՄԱՆ (մատնեքը ժիւտի տակն է խրել):
Իմ գործը չի այդ բոլորը: Կուռեցէք, համբուրուեցէք,
ինձ ի՞նչ: Այս բոպէիս իմ քունն է տանում և ես այն
եմ մտածում, որ դուք ինձ խանգարում էք:

ՌՈԶԵՆՈՎ. Բայց, աներս...

ԳՐՈՍՄԱՆ (զլուխն է քննում). Հանդիստ թողէք
ինձ, թողէք ինձ...

ԷՏԵՆ. Դու էլ, ասենք, կարգին գիժ ես...

ՌՈԶԵՆՈՎ (զայրոյթը զսպելով). Լաւ, շատ լաւ:
Ես տեսնում եմ, թէ ինչ բանի յոյս կարող է ունենալ
այստեղ ժենիչկան: Շատ լաւ: Լաւ հայր էք, լաւ մայր
էք: Բայց Աստուած ձեզ հետ... Եթէ ժենիչկան ինձ
զոնէ մի քիչ յարգէր, ձեզ մի կողմը կ'անէր, և ես հա-
ւատացած եմ, որ այս անմիտ կռիւը քաղցր հաշտու-
թեամբ կը վերջանար: Բայց ժենեան ախորժում է, որ
իր մարդուն պախարակում են, ինչպէս մի յեանեալ
մարդու: Ես այս միտս կը պահեմ: Իսկ ձեզ, զոքանչս,
հեռանալուցս առջ կ'ասեմ, որ դուք ոճիր էք գոր-
ծում: Աղջկանդ մարդուցը բաժանել, անմեղ երիխանե-
րին որբացնել, — այդ մեղք է: Մ'անք բարով:

ԳՐՈՍՄԱՆ (անտարբերութեամբ). Արժէ՞ հեռա-
նալ...

ԷՏԵՆ. Թող մեղք լինի, հինգ մեղք, միայն թէ
քո աւազակի աչքերը չտեսնեմ...

ՌՈԶԵՆՈՎ (վերադառնալով). Բայց այս ինչով
պիտի վերջանայ, խաւար մարդ: Դուք մտածել էք:
Հետեանքի համար պատասխանատուութիւն յանձն էք
առնում: Իսկ եթէ ես սրան ապահարզան չտամ: Ի՞նչ
կ'աւէք այն ժամանակը: Սրա վերջն ինչ պիտի լինի:
Ձեր հաց ու ջրո՞վը ապրի յաւիտեան: Տեսնի, թէ ինչ-
պէս ամէքը սուր ու տեղ են դառնում, բաղդաւոր են,
ու վերջը դարդու երկրորդ գնտակը տայ ճակատին:

ԺԵՆԵՆԱ, Ո՛չ, ո՛չ, չեմ կամենում այդ... Մայրիկ,
թող լռի...

ԷՏԵՆ, Մի վախենայ սրանից: Ապահարզան կը
տայ: Տեսնեմ, ինչպէս չի տայ, եթէ կարգին փող տանք:
Այն ժամանակ մարդու կը տանք քեզ: Չէս հաւատում,
Եակով, Հէնց էգուց հարիւր ուզող կ'ունենայ: Հիմա էլ
յիմար չենք լինի, բժիշկ փեսացուի չենք ման գայ:
Առևտրականի կը տանք, որ կնկայ ոտները համբուրի:
Հիմա արդէն հասկացել ենք: Ի՞նչ բան է բժիշկը: Ա-
ւազակ, կոպիտ մարդ է: Ինչքան ուսում առած լինի,
այնքան կոպիտ կը լինի: Իմ Դաւիթը երբէք չի սովորել,
համալսարանի շեմքը չի տեսել, բայց բորսայի առու-
տուր չի արել: Իսկ դու բժիշկ ես, բժիշկ, համալսա-
րանական մարդու բորսայի առևտրական ես դարձել...
Չէ, սիրելիս, էլ ո՛չ մի բժիշկ, ո՛չ մի փաստաբան: Չէ,
չէ...

ՌՈԶԵՆՈՎ (ըստականում է). Բան էք գտել նա-
խատելու... է, լաւ, բորսայի առևտրական եմ: Մի՞թէ
գործարանաւէր լինելն աւելի լաւ է: Մի՞թէ աւելի լաւ
է ջաղաց ունենալը: Մի նայէք, թէ ինչ է կատարուում

ձեզանում: Դո՛ւք ինչպէս էք ձեր հացն աշխատում... Ինչո՞ւ են սպառնում քարուքանդ անել ձեր ջաղացը: Դո՛ւք չէ՞ք կողոպտում, չէ՞ք խեղդում: Ձեր հացը բոր- սայի առևտրականի հացիցը մաքուր է: Ձեմ հասկա- նում ձեզ... (Ուսերը վեր է քաշում):

ԷՏԵՆ. Բայց ախար դու բժիշկ էիր. դու համալ- սարանումը կարգացել ես:

ՌՈԶԵՆՈՎ. (չարանում է). Համալսարանումը, բժիշկ: Դո՛ւք ի՞նչ էք հասկանում, թէ բժիշկն ի՞նչ է: Մի՞թէ բժիշկը, փաստաբանը, ինժեները գործարանա- տիրոջից, վաճառականից բարձր են: Մեծ մասամբ դրանք բոլորն էլ մի պտուղ են: Բժիշկ... Մի տեսք դրանք բոլորն էլ մի պտուղ են: Բժիշկ... Մի տեսք ի՞նչ ճանապարհներով են ձեռք բերել, ու նոր նախա- տէք, խաւար մարդ... Դո՛ւք հարուստ էք ուզում լինել, բայց ես էլ եմ ուզում: Իմ փողին փող չէ՞ք ասի, ինչ է, երբ որ տասնեակ հազարներ ունենամ: Մի տասը տարի սպասեցէք... Տեսնենք, ի՞նչ աւելի հարուստ կը լինի, ես թէ դուք:

ԳՐՈՍՄԱՆ. (յօրանջում է). Իսկ իմ քույր տա- նում է: Վերջացրո՞ւ, է՛տե՛լ, գնանք:

ԷՏԵՆ. Դու հէնց քո քնիւն ես իմանում: Ախար հայր ես. մի սպասիր:

ԳՐՈՍՄԱՆ. (ծաղրական եղանակով). Ես հայր չեմ...

ՌՈԶԵՆՈՎ. Այս բոլոր խօսակցութիւններից գործ առաջ չի գայ: Թող ժենեան ասի, որ համաձայն է տուն գալու: Առանց նրան տունը ինչպէս որ մի գե- րեզման լինի: Երեխաները լաց են լինում, տանջուում են: Ես ամաչում եմ ցերեկով փողոց դուրս գալ: Մենք քանդուում ենք: (Ժենեային): Ժենեա, գնանք տուն: Գնանք...

ԺԵՆԵԱ. (տատանուում է). Ես... ես չգիտեմ: Մայրիկ, ի՞նչ կ'ասես: Ո՛չ, մի ասի: Հողիս դուրս եկաւ առանց երեխաներիս: Խեղճերն ի՞նչպէս են ապրում առանց իրանց մայրիկին: Մայրիկ, օգնի՛ր ինձ (լաց է լինում):

ԷՏԵՆ. (լուցակրկնած). Ժենիչկա, արն, ինչ որ սիրտդ է ասում, իսկ ես միշտ քեզ օրհնել եմ, հիմա էլ օրհնում եմ:

ԺԵՆԵԱ. (լայիս է). Ի՞նչ տեղը հասցրին ինձ: Ձեռս տես, ենչա: Ես, կարծեմ, այսպէս հաշմ էլ կը մնամ: (Լայիս է): Իսկ եթէ տուն գամ, էլ առաջուանը չե՞ս սկսի՛ ժաննա դ՛Արկ, Շարլոտտա կորդէ:

ՌՈԶԵՆՈՎ. Ո՛չ, ո՛չ, այդ էլ չի լինի, երդուում եմ: Միայն թէ դու խոհեմ եղիր: Մի՞թէ քեզ համար մէկ չի, թէ ինչով եմ ես պարագում, եթէ կարողա- նում եմ հազարներ յետ դնել: Դու քո երիտասարդու- թիւնը վայելիր: (Աղերսում է): Գնանք, ժենիչկա...

ԺԵՆԵԱ. Էլ ժլատութիւն չե՞ս անի... Ձէ: Գիտես, ընդունարանի պատկերները դուրս քցենք, Լևիտանի պատկերներիցը գնենք:

ՌՈԶԵՆՈՎ. Կը գնեմ, դուրս կը քցեմ, — ամէն բան, ինչ որ կուզես: Մի այնպիսի գործ գլուխ բերելու վրայ եմ հիմա, այնպիսի գործ...

ԳՐՈՍՄԱՆ. (հետաքրքրութեամբ). Ի՞նչ գործ:

ՌՈԶԵՆՈՎ. (ծիծաղում է). Ա՛յ, չեմ կարող ձեզ այդ ասել: Դո՛ւք հօ ձեր ծրագրների մասին չէ՞ք խօ- սում:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Իրաւունք ունիս: Իմ ծրագրների մա- սին ես երբէք չեմ խօսում:

ԷՏԵՆ. Որ դու լաւ գլուխ ունիս, դրա դէմ ոչ ոք չի վիճի: Դու բոլորովին մօրդ ես քաշել:

ԺԵՆԵԱ. (որ մտախոհ կանգնած էր). Դէ, գնանք

տուն: Վճռեցի... Մայրիկ, ես բաղդաւոր եմ... Երեխաներիս կը տեսնեմ: Ռոտունդս բեր: (Էտելն արագ դուրս է գնում):

ԺեննեՍ. (մտաբերելով). Է՛, իսկ... բռնանա:

ՌՈԶԵՆՈՎ. (ցած ձայնով). Դուրս եմ արել նրան: Ի հարկէ, դուրս եմ արել: Դուրս եմ արել, դուրս եմ արել...

ԺեննեՍ. Ենչա... (Գրկում է նրան: Մտնում է Էտելը, ոտտոնողը ձեռին): Գնանք, գնանք: Մայրիկ, ներում եմ քեզ, բայց դու շատ կոպիտ էիր խօսում սրա հետ: Ես հազիւ զսպեցի ինձ: Զէ՛ որ սա իմ մարդն է:

ԷՏԵԼ. (ապշած). Ի՞նչ կ'ասես աղջկանդ, Դանիթ:

ԳՐՈՍՄԱՆ. (նորը ժպտով). Ոչինչ չեմ ասի...

ՌՈԶԵՆՈՎ. Մնաք բարով, աներս: Զեզ վրայ, գոքանչս, դեռ բարկացած եմ, բայց կը հաշտուենք, կը հաշտուենք...

ԺեննեՍ. Մնաս բարով, հայրիկ, մնաս բարով, մայրիկ: Ես այնքան բաղդաւոր եմ... Ա՛խ, սրբան բաղդաւոր եմ ես...

ԳՐՈՍՄԱՆ. (անտարբերութեամբ). Գնաք բարով, երեխայք, էլ չկուէք:

ԷՏԵԼ. (ճանապարհ է քցում նրանց մինչեւ դուռը). կը հաշտուենք: Իսկ երբ որ նոր տղայ ունենաս, կը համբուրուենք էլ: (Ամէնը ծիծաղում են: Ռոզենովները դուրս են գնում):

ԷՏԵԼ. Է՛, փառք Աստուծոյ, ամէն բան լաւ վերջացաւ: Բայց հօ սիրտս հովացրի: Ի՛նչ անզգամն է: Է՛հ, թող անզգամ լինի, միայն թէ ժենեան սիրի նրան ու բաղդաւոր լինի:

ԳՐՈՍՄԱՆ. Այդ բոլորը դատարկ բաներ են: Ես տեսնում էի, որ նրանք պիտի հաշտուեն: Ախար երկուսն էլ իրար պաշտպանում են... Իսկ թէ ուզում ես

ասել փառք Աստուծոյ, է՛հ, փառք Աստուծոյ: Գնանք, քնենք: Ծառային ասա, որ մեզ շուտ զարթեցնեն: (Մտախոհ): Եակոբն ինչո՞ւ ասաց, թէ ուզում են ջաղացը քար ու քանդ անեն: (Մօտենում է պատուհանին. Հեռուից աղմուկ է լսուում):

ԷՏԵԼ. (կանգ է առնում). Մի տեղ գողգողում են... ԳՐՈՍՄԱՆ. (պատուհանի ստալին). Թող գողգողան: (Մօտում է պատուհանից): Ազմուկ էք անում, բանուորներ: (Ծիծաղում է): Ա՛զմուկ արէք, աղայք, աղմուկ արէք... Գրոսմանը հանգիստ կը քնի:

ԷՏԵԼ. (հանգնում ելեքտրականութիւնը, մի նրազ վառ է թողնում). Այս ինչ օր էր այսօր: Պահարանի բանալիները պահեցիք:

ԳՐՈՍՄԱՆ. (ուրախ). Բարի գիշեր, բանուորներ... (Սպանալից): Մնաք բարով, լրբեր... (Գրոսմանը հանգնում է վերջին նրազը: Երկուսն էլ դուրս են գնում լուռ: Ներս է մտնում աղախինը՝ մոռն ձեռին, փակում է փեղկերը, աթոռներն իրանց տեղերն է շարում ու դուրս է գնում: Լուսթիւն: Գրոսմանը վերադառնում է, հագին խալաթ, հողաթափներով, ձեռին մոմ: Ման է գալիս սենեակումը: Ստուգում է, փակած է արդեօք պահարանը, լա՞ւ են փակած պատուհանի փեղկերը: Ներս է մտնում Ալեքսանդրը):

ԳՐՈՍՄԱՆ. (վախեցած). Ո՞վ է:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ. Հայրիկ...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Դուրս...

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ. Հայրիկ...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Դուրս...

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ. Ես կը գնամ, բայց մեղմացիք: Հարիւրաւոր մարդիկ անհաց կը մնան, եթէ դու հեռանաս: Մարդասէր պէտք է լինի: Զիջիք, ինչդուրս եմ,

հայրիկ: Հայրիկ, նրանք յուսահատուած են, պատրաստ են կատաղի վարմունքի...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Անյայտ մարդիկ գիշերնեքը քաշ են գալիս ու անհանգիստ անում: Պէտք է քնես, իսկ սրանք թխթխկացնում են, ման են դալիս, վախեցնում են...

Ա.Լ.ԲՍԱՆԴԻ. Ինչո՞ւ ես կեղծում: Մեղմացիր, մեղմացիր: Նրանք յուսահատուած են...

ԳՐՈՍՄԱՆ. Կարծես այս մի սովորական սենեակ է, սեղանատուն, հաշտ, և ոչ առանձնասենեակ, որտեղ իմ դրամարկըն է: Միթէ դժուար է ընգով շարքել և փողը թոցնել: (Հանգցնում է ելքերական նրազր: Գոռարով): Ո՞վ է այստեղ: Դ՞ո՞ւրս...

Ա.Լ.ԲՍԱՆԴԻ. Առաջին անգամն է, որ սարսափ զգացի այն մտքիցը, որ ես քո սրբին եմ... (Արագ դուրս է գնում: Գրոսմանը մոմը ձեռին կանգնած է եւ երկար ծիծաղում է: Դանդաղ դուրս է գնում: Առանձնասենեակը մութն է: Լոռիթին, ներս է մտնում Մաշան. ելքերականութիւնը վառում է: Սպիտակ զգեստ է հագին, ոտունը վրան, ձեռին ճանապարհի պայուսակ: Նստում է թիկնարանի վրայ եւ ականջ է դնում: Ներս է մտնում Վայցը: Չորս կողմն է նայում: Երկիւղից զոնստ):

ՄԱՇԱ. Վերջապէս... Վայց: Կարծում էի, թէ էլ չէք գայ:

ՎԱՅՅ (երկչոտ). Ես երկար տատանուում էի: ՄԱՇԱ. (չի լսում նրան). Ի՞նչ խաղաղ է, սքանչելի է... Իսկոյն մենք դուրս կը գանք այստեղից և ձիանը մեզ կը տանեն հեռու, հեռու...

ՎԱՅՅ (անհամարձակ). Մաշա... ՄԱՇԱ. Նայենք այս սենեակը: Վերջին անգամ: Ահա դրամարկըը: (Կանգնում է պահարանի առաջ): Այստեղից էր բղխում մեր անբաղդութիւնը: Սիրտս

ուզում է անիծել այս: Վայց, աղքատները հօրս թագաւոր են անուանում... Այս է թագաւորի բոյնը: Երկաթէ պահարան, համրիչ, գրասեղան... Խեղճ մարդիկ... Ա՛խ, Վայց, մենք գոնէ կը հեռանանք այս անիծեալ իշխանութիւնից: Ես մի խոր շունչ կը քաշեմ: Իսկոյն փողոցումը կ'ասեմ հանդիսապէս. ես մարդ եմ...

ՎԱՅՅ. Թո՛յլ տուէք մի խօսք ասեմ ձեզ, Մաշա: ՄԱՇԱ. (արագ մտիկ է տալիս նրան). Դարձեա՞լ իրականութեան մասին: Ո՛չ, այդ մասին մի խօսէք: Աղաչում եմ... Իրականութեան վրայ մտածելը սարսափելի է: Վայց, դուք ուժեղ կը լինիք, ես կամենում եմ: Ուղղուեցէք... Ինչո՞ւ դուք վերադառնալ չէք:

ՎԱՅՅ. Սիրելի Մաշա, մի բարկանաք ինձ վրայ, ես ամբողջ օրը տանջուել եմ: Մենք չենք կարող փախչել:

ՄԱՇԱ. (ցած ձայնով). Մենք չենք կարող փախչել...

ՎԱՅՅ. Դուք չէք բարկանում և այդ լաւ է: Չեմ կարող: Ես, Մաշա, ոչինչ չեմ կարողացել կեանքիս մէջ... Ես միշտ յետ եմ մնում, Մաշա... Ես մարդահաշիւ չեմ...

ՄԱՇԱ. (մտախոյ). Ես այդ առաջուց գիտէի: Մարդահաշիւ չէք: Ապա ինչո՞ւ ես եկայ: Վայց, ճիշտն ասեմ. Ես ձեզ սիրում եմ ձեր թուլութեան համար...

ՎԱՅՅ (տխուր). Ես կամենում էի իմ աղքի գաւակը լինել, Մաշա, և ահա ես ռեպեիտոր-գուվերնեօր եմ: Ես կամենում էի քաղաքացի լինել, — նրա դայրոյթի ամբողջ ոյժը ետում է իմ մէջ և նրա հասակագրումների բերկրութիւնն է ապրում իմ մէջ, — իմ միթիթարութեան համար մի բան է մնացել — Եւրոպա... Նա իմն է: Ես մնում եմ այստեղ խաւարի, ար-

հաւիրքների մէջ, բայց մտածում եմ. կայ ազատ եւ-
րոպան, երբեք ինձ էլ կը դիպչի նրա օրհնեալ
թիւր: Մի տրամէք, Մաշա: Դուք կորցնում էք Վայցին,
միայն Վայցին...

ՄԱՇԱ. Սենեակս կը վերադառնամ և կ'ամաչեմ
մի փոքր: Մօտ եկէք, զրկեմ ձեզ (Վայցը մօտենում
է): Ես համբուրում եմ զուվերնետորի հետ: (Ծիծա-
ղում է): Վերջին անգամ, Վայց: (Մոտացօնքի մէջ):
Վաղը մենք կը զնանք: Ես կը տեսնեմ Շուէյցարիան:
Վայց, տեսնում էք արդեօք այն բարձր կանաչ լեռ-
ները: Ներքեում լինէն է փայլում... Գիշերը վրայ է
գալիս, գիշերը վրայ է գալիս... Ինչ պարզ գալիս է
ջրի հոսքը: Վայց, մենք նստած ենք լճի գլխին... Ես
համբուրում եմ զուվերնետորի հետ...

ՎԱՅՅ. Սիրելի Մաշա, թո՛ղ տուէք սսեմ ձեզ:
Դուք լաց էք լինում, բայց գուցէ քսան տարուց յետոյ
ասէք. Վայցը լաւ վարուեց:

ՄԱՇԱ. (Ծիծաղում է եւ լալիս). Բայց և այնպէս
ինձ համար ծանր է ձեզանից բաժանուել: Դուք ողոր-
մելի էք գուցէ, արհամարհելի, բայց մի լաւ բան կայ
ձեր հոգու մէջ, մի գեղեցիկ բան: Ա՛խ, Վայց...

ՎԱՅՅ. Լաց մի լինիք, Մաշա: Վաղը դուք կը
գարթնէք գեղեցիկ Եւրոպայում...

ՄԱՇԱ. Ես կը գարթնեմ գեղեցիկ Եւրոպայում...
Իսկ դուք:

ՎԱՅՅ. Ե՞ս: Եթէ ես երեխայ լինէի, կ'աղաչէի
ձեզ. Մաշա, տարէք ինձ այստեղից, մի փողոց ցոյց
տուէք, որտեղ ստրուկներ չլինեն... Ցոյց տուէք...

ՄԱՇԱ. (յանկարծ). Ուրեմն չէք կամենում փախ-
չել ինձ հետ:

ՎԱՅՅ. Ո՛չ, ո՛չ: Վայցը: Ո՛չ, Մաշա, դուք կը տես-
նէք Եւրոպոսն, Վայցից բարեւ տարէք նրան: Բարեւ-

ցէք ամէն մի յիշատակարանի՝ ճշմարիտ քաղաքայի
Վայցի՝ կողմից: Ասացէք ամէնքին, որ ես հոգով իրենց
հետ եմ, որ ես կարօտում եմ նրանց: Գրկեցէք առա-
ջին պատահողին և ասացէք. քաղաքացի Վայցը բա-
րեւում է քեզ...

ՄԱՇԱ. Մի անգամ էլ գրկեցէք ինձ: Ուրեմն ո՛չ...
Ո՛չ...

ՎԱՅՅ. Ո՛չ, Մաշա...

ՄԱՇԱ. Մնա՛ք բարով, Վայց:

ՎԱՅՅ. Գնա՛ք բարով, Մաշա:

ՄԱՇԱ. (զնում է դուսն մօտ). Ո՛չ...

ՎԱՅՅ. Ո՛չ, Մաշա, ո՛չ: (Լուռ թիւն): Ո՛չ, Մաշա,
ո՛չ... (Վայցը եւ Մաշան դուրս են գնում զանազան
դռներից: Մութն է: Երկար լուռ թիւն: Լսում են աղ-
մկալից ձայներ. Անհամբեր զանգահարութիւն ամ-
բողջ բնակարանում: Մերս է վազում աղախինը:
Շտապով բաց է անում պատուհանների փեղկերը:
Անազին ցոլք է երեւում: Այրուտ է ջաղացը: Աղա-
խինը ձեռներն իրար է զարկում, դուրս է վազում:
Մորից ձայներ են լսում: Մերս են վազում՝ բանու-
որներ, բոլորն էլ ծեր, ցնցոտիներով: Մրանց մէջ ոչ
մի երիտասարդ չկայ... Աղմուկ):

ՄԻ ԾԵՐ ԲԱՆՈՒՈՐ. Ո՛ւր է պարոն Գրոսմանը,
ո՛ւր է պարոն Գրոսմանը:

ԷՏԵԼ (ներս է վազում: Հրդեհի ցոլքը տեսնելով
սարսափից նստելու պէս է անում: Ծջալով ու ող-
բալով): Աստուած իմ, Աստուած իմ... (Վազում է պա-
տուհանի մօտ: Չեռներն իրար է զարկում. լալիս է):
Ախար ես ասում էի. Դուք թ, գործ մի ունենայ այդ
աւազակները հետ: Ականջ չարեց ինձ...

ՉԱՅՆԵՐ. Տիկին Գրոսման... Տիկին... Ես ինքս
տեսայ, ինչպէս այն դեերը ջաղացը կրակ քցեցին...

(Ամբոխի աղմուկի ձայնը: Արագ ներս են մտնում Վայցն ու Մաշան):

ՄԱՇՄ. Այս ի՞նչ է: Հրդեհ է, մայրիկ: (Մօտ է վազում Վայցին): Վայց, ի՞նչ գեղեցիկ է...

ՎԱՅՑ. Ի՞նչ սարսափելի է...

ԷՏԵԼ (լալիս է. Վայցին). Ես ասում էի, խընդրում էի մարդուս. զիջի՛ր, Դաւիթ, զիջի՛ր...

ԳՐՈՍՄԱՆ (ներս է վազում: Նա գիշերուայ շապկով է: Վերք ստացածի պէս յետ է նայում: Սուկալի լուծիւն): Ի՞նչ: Հրդեհ... Ի՞նչ: Զաղանցը... (Մօտ է վազում պատուհանին եւ բռնեցրի մի հարուածով բաց է անում: Սառած մտում է տեղն ու տեղը: Ամբոխը աղմուկ է անում ցած ձայնով: Գրոսմանը մի քայլ յետ է քաշում: Չեռները ծալում է կրծքին եւ նայում է: Հրդեհի ցուրը մեծանում է: Ժեր բանուորը զգուշութեամբ մօտենում է Գրոսմանին եւ ստրկաբար համբուրում է նրա թեր):

ԳՐՈՍՄԱՆ (ցնցում է: Յետ է նայում եւ ծանր հայեացք է բցում բանուորների վրայ: Կտրուկ). Ի՞նչ էք ուզում:

ՉԱՅՆԵՐ. Պարոն Գրոսման... Նրանք կրակ քցեցին: Մենք մեղաւոր չենք: Ես ինքս տեսայ: Պարոն Գրոսման, պարոն Գրոսման...

ԳՐՈՍՄԱՆ (Նրանց տնազն է անում). Պարոն Գրոսման, պարոն Գրոսման... Բա դուք ռոտիկ էիք... Լոկեք... լրբեր, անզգամներ, անասուններ... Դուք ռոտիկ էիք... Ինչո՞ւ թողիք... Չէ՛հր. կաշառում ձեզ, չէ՛ին սիրաշահում, չէ՛ին կատարում ձեր կամքը... (Ամբոխի աղերսական աղմուկը): Լոկեք, գեղեցիկ, ձգիներ, կեղտոտ տակաւններ, քաղցածներ, սիրիբախաններ, էշեր... Գրոսմանը Գրոսման է մտում: Նա ծիծաղում է ձեզ վրայ... Ի՞նչ կորցրեց նա... Նա թքում

է ձեզ վրայ: (Վրայ է զնում դէպի բանուորները: Ցած ձայնով աղմուկ: Ըտելը ճշում է):

ԳՐՈՍՄԱՆ. Լոկեք: Դուք կարծում էիք, թէ Գրոսմանը կը վախենայ ու կ'ասի. անձնատուր եմ լինում: Ի՞նչպէս չէ: Գրոսմանն անձնատուր չի լինում: Լրբեր, Գրոսմանն անձնատուր չի լինում... (Անմիտ կերպով զոռում է, ոտները գետնովն է տալիս):

ԷՏԵԼ (ճշալով մօտ է վազում նրան). Դաւիթ,

Դաւիթ ջան...

ՉԱՅՆԵՐ. Պարոն Գրոսման... Այն ջահէլ դեերն արին... Պարոն Գրոսման, պարոն Գրոսման... (Աղմուկ: Գրոսմանը շարունակ ոտները գետնովն է տալիս ու սպառնում է):

Վ Ա Ր Ս Գ Ո Յ Ր

Վ Ե Ր Զ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

REPORT

EU P S P O S C

//

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Ա.Ծ.1

«Ազգային գրադարան»

NL0312368

«Ազգային գրադարան»

NL0312367

«Ազգային գրադարան»

NL0312366

«Ազգային գրադարան»

NL0312365

7862

7863

7864

7865